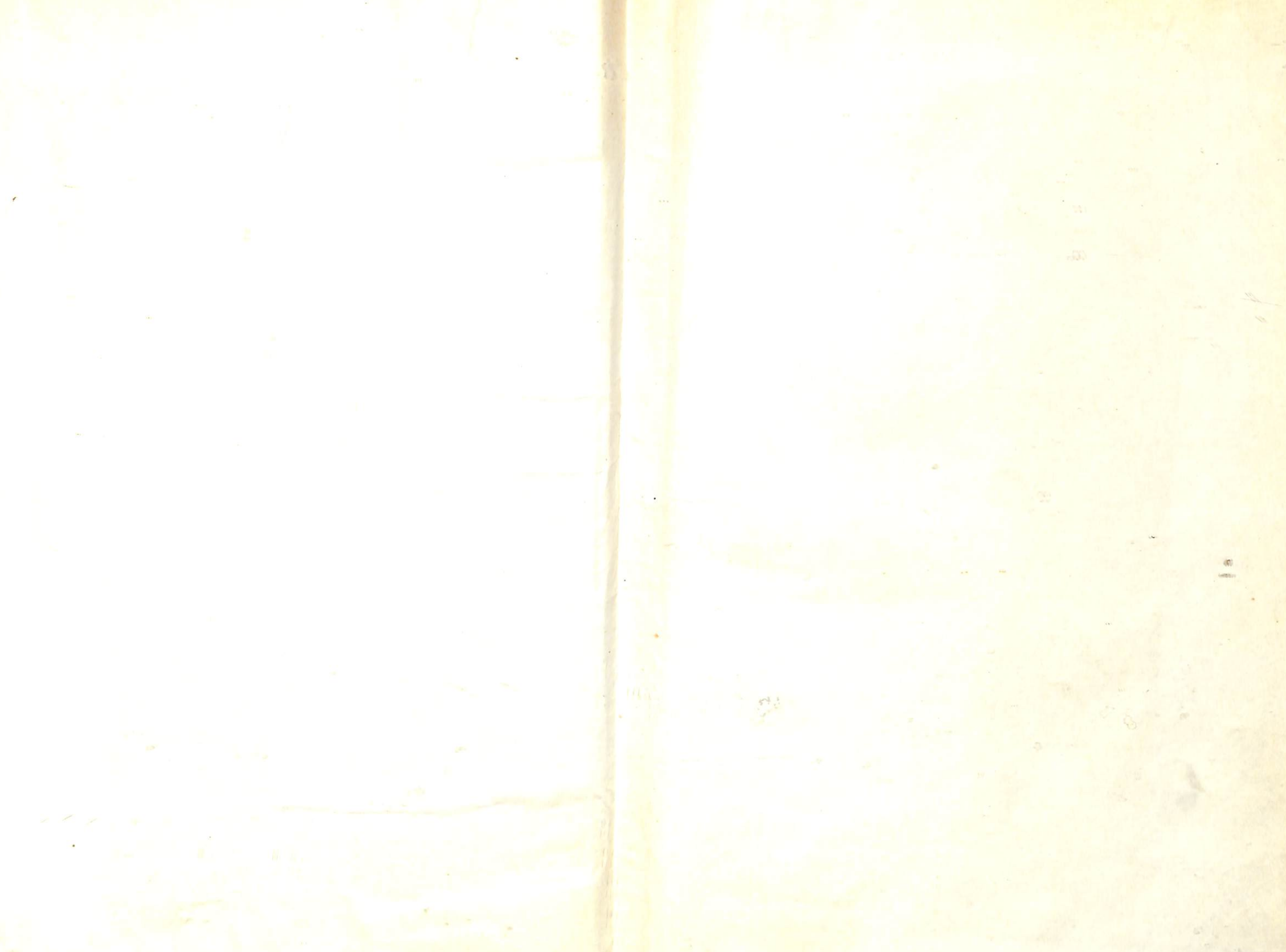

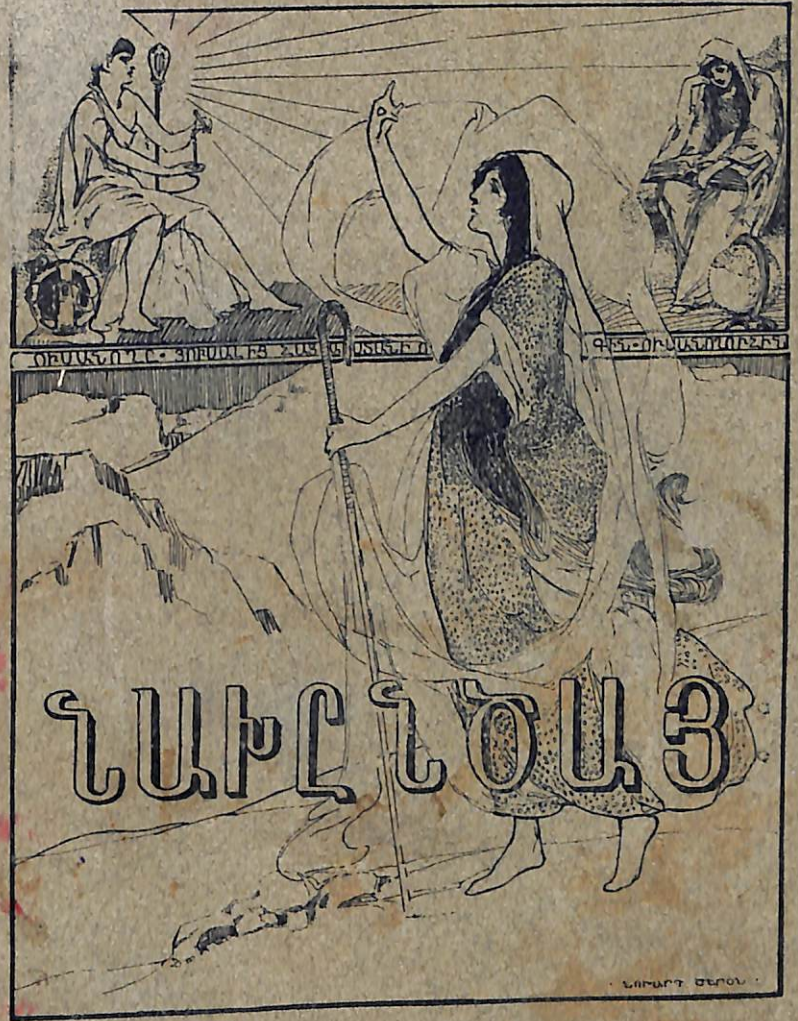
082

G-23

1913 p.

ՆԱԻԸ ՆՇԱՅ

45

Ա. ՏԱՐԻ

ՏԳԱՐԱՆ «ԿՈՉՆԱԿ» Ի ՆԻԻ ԵՈՐԲ

1913

082
Կ-23

23 JUN 2009

02820
4-23 3

Ն Ա Ի Ը Ն Ծ Ա Յ

Ա Ա

ՋՕՆՈՒԱՄ

ԱՄԵՐԻԿԱԶԱՅ

ՈՒՍԱՆՈՂԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԵԱՆ

ԿՈՂՄԷ

ՀԱՅ ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՉՈՐՆԱՐԻԻՐԱՄԵԱԿԻՆ

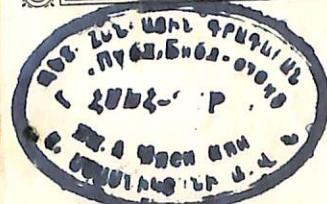

ՆԻՆ ԵՈՐԻՔ

1913

4005

1008
37847

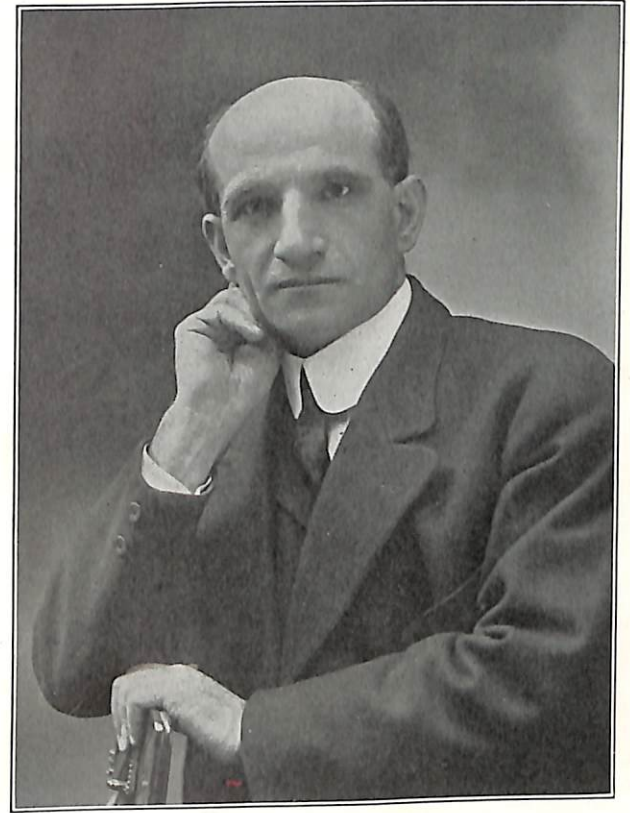
ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ԳՐԱՏՈՒԹՅԱՆ
ARMENO-AMERICAN BOOK STORE
BOOKS, FOUNTAIN PENS, NOVELTIES
105 LEXINGTON AVE., NEW YORK, N. Y.

Յ Ա Ռ Ա Չ Ա Բ Ա Ն

Ամերիկահայ Ուսանողական Միութիւնը իր երրորդ տարեշրջանը բոլորելու վրայ է: Առաջին երկու տարիները անոր համար կազմակերպութեան տարիներ եղան եւ հետեւաբար Միութիւնը կարող չեղաւ Հանրութեան ներկայանալ Գրական ունէ արտադրութեամբ մը: Մեր այս առաջին երկու ջանք ըրած ենք ընթերցող Հասարակութեան ծանոթացնել այն խնդիրները որոնցմով Ամերիկահայ Ուսանողը կը դբաղի այս երկրին մէջ: Կը յուսանք թէ ընթերցողները ներողամիտ պիտի գտնուին այս ուսումնասիրութեանց զուտ գրական թերութիւններուն, աչքի առջեւ ունենալով սա իրողութիւնը թէ Հայ Ուսանողը Ամերիկա չգար գրականութիւն մը շակելու այլ գիտական, մանկավարժական եւ ընկերարանական հետազոտութիւններ կատարելու համար:

Նիւթական անձկութեան եւ ուրիշ կարգ մը պատճառներով կարելի չեղաւ այս առաջին թիւին մէջ դնել այն բոլոր ուսումնասիրութիւնները զորս Հայ ուսանողներ զրկած էին մեզ մեր հրաւերին վրայ, բայց կը յուսանք մնացեալներն ալ հրատարակել ներկայ տարեշրջանի միջոցին իբր առանձին թիւ մը:

Միութիւնս կը խոստանայ ապագային այսպիսի երկեր հրատարակ հանել պարբերաբար եթէ այս մեր առաջին հրատարակութեան հանդէպ ընթերցող Հասարակութեան ցոյց տուած վերաբերումը կը համոզէ մեզ թէ մեր աշխատանքը ունայն չէ:

ՓԻԼԻՊՊՈՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ

Ծնած՝ 1871 Արարկիբի Շէֆիկ գիւղը. ուսում ա-
ռած Եփրատ Գոլէճ (1887-1891). ուսուցիչ յԱրարկիբ
(1891-1893). Անաթոլիա Գոլէճ (1893-1896). ուսուցիչ
Իզմիրի Ամերիկեան Վարժարան (1896-1897). Ամերիկա
Եկած (1897). գինուոր Եղած Ամերիկեան բանակին մէջ,
Սպան. և Ամերիկեան պատերազմի և փլիպպեան Կզզինե-
րու մէջ (1898-1902). Սքրինկ Կարտրն Ինսփիթիւք (1903-
1906). Նէֆ Գալէն (1908-1911): Մասնագիտութիւն, Յե-
ղաբանական և Ընկերարանական Հարցերու մէջ:

ԸՆԿԵՐԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԵՒ

ԸՆԿԵՐԱԿԱՆ ՅԱՌԱՋԴԻՄՈՒԹԻՒՆ

ՓԻԼԻՊՊՈՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ

Ընկերաբանութիւնը գիտութիւններուն ամենէն երկտասարդն է: Գրեթէ քսան տարիի չափ առաջ չկար կրթական բարձր հաստատութիւն մը որ ունենար աթոռ մը այս գիտութեան նուիրուած: Մինչդեռ այս օր ամեն համալսարան կը նկատէ ընկերաբանութիւնը իր ամենակարևոր ճիւղերէն մէկը: Եւրոպայի եւ Ամերիկայի գիտական կաճառներու թուոյն վրայ աւելցած է նորեկ մը ևս, «Ընկերաբանական Ընկերութիւն» անուամբ:

Այս տարի Ընկերաբանական Ընկերութեան միջազգային կաճառի Ամերիկեան Հատուածը՝ սկզանջած էր Համալսարաններու ընկերաբանական ճիւղի գլուխներէն որ իր տարեկան Համաժողովին մէջ ներկայացընեն դասընթացքի մը ընդլայնումը եւ զայն ուսուցանելու ամենէն գործնական եւ գիտական մեթոտը: Երբ այս Համաժողովի գործունէութեան մասին իւրոյս Հանուած Հրատարակութիւնը աչքէ կ'անցընէի կէտ մը մասնաւորապէս ուշադրութիւնս գրաւեց, եւ որ արդէն ուշադրաւ ըլլալու չափ շեշտուած էր: Այդ կէտն էր սամեծ ճշմարտութիւնը, թէ չէ կարելի ուսուցանել ընկերաբանութիւնն առանց նախապէս աշակերտը ծանօթացընելու, գոնէ ընդհանուր կերպով մը, բարեչրջման մեծ վարդապետութեանը Հետ: Անոնք կը պնդէին թէ այդ վարդապետութիւնը ուսած է: Թէ չկայ երեւոյթ մը Ֆիզիքական, կենդանական և ընկերական աշխարհի մէջ որուն վրայ անսովոր լոյս մը սփռած չըլլայ ան: Թէ ընկերաբանութիւնը, գիտութիւններուն ամենարադադրեալը, կը դառնայ Հանելուկներուն ամե-

նէն անլուծելին առանց անոր օգնութեանը: Հետեւաբար Համաժողովին ներկայացուած ընդլայնումներուն ամեն մէկը Հիմնուած էր բարեչրջման վարդապետութեանը վրայ:

ԸՆԿԵՐԱՐԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԵԹՈՏԸ

Ընկերաբանութեան մեթոտը բարեչրջման մեթոտն է: Առանց անոր ոչ կարելի է Հասկնալ մարդկային ընկերութեան ծնունդը, ոչ անոր բաղադրեալ երեւոյթները եւ ոչ ալ ճակատագիրը: Մինչեւ որ գիտութիւն մը չգտնէ ուժը՝ եւ կերպը որով այդ ուժը կ'արտայայտէ ինքզինք, չունի իրաւունք պահանջելու տեղ մը, գիտութիւններու պատկառելի շարքին մէջ: Հետեւաբար ընկերաբանին առաջին պարտականութիւնն է բացատրել բարեչրջման վարդապետութիւնը եւ անոր կենսական յարաբերութիւնը ընկերաբանութեան Հետ:

Որպէսզի այս կարեւոր խնդրոյն վրայ ըսելիքս աւելի Հեղինակաւոր ըլլայ, պիտի թողում որ Եիքակոյի Համալսարանի ընկերաբանութեան Բրոֆէսօր գիտնական Ուիլեմ Թամբս իր բառերովը բացատրէ:

«Բարեչրջման վարդապետութեան առ Հասարակ ընդհանուրէն ընդունուիլը մեծապէս ազդած է Հոգեբանութեան, փիլիսոփայութեան, բարոյականութեան, դաստիարակութեան, ընկերաբանութեան եւ միւս բոլոր գիտութիւններուն վրայ որ մարդ էակին Հետ դործ ունին: Այս տեսակէտը կը նշանակէ սա իրողութեան ճանաչումը թէ կեանքի մէջ չկայ դէպք մը որ կարենանք ամբողջութեամբ ըմբռնել երբ կ'անջատենք զայն իրեն յարակից պարագաներէն: Ամեն բանի վրայ նայելու ենք անոր ծագման եւ դարգացման տեսակէտէն: Հետեւաբար չենք կրնար դանց առնել անոր ծնունդը եւ փոփոխութեան աստիճանները: Օրինակ՝ ներկայիս Հոգեբանը կամ ջղաբանը չկրնար Հասկնալ մարդկային մտքի կազմակերպութիւնը եւ դործեակերպը, միայն չափազան մարդուն ուղեղը քննելով, Հասարակ ստիպուած է աւելցրնել ատոր վրայ մանուկին մատղաջ մտքի քննութիւնն ալ: Դեռ ատով ալ չգոհացած ան՝ խնդրոյն անմիջական պարագաներէն աւելի Հեռուն կ'երթայ եւ կը քննէ մտաւորական կեանքը եւ ուղեղը՝ կապիկին,

չան, մուկին, ձուկին, գորտին եւ կեանքի այն ամեն ձեւին որ ջղային դրութիւն ունի: Տակաւին ասով ալ չգոհացած ան կ'երթայ աւելի Հեռուն, մինչեւ Հասնի Հոն՝ ուր կեանքը բաղկացած է միայն մէկ բջիջէ: Այս երկար ճամբորդութեան ամեն մէկ քայլափոխին վրայ իր առջեւը կը ներկայանայ պատեհութիւն մը կամ կ'ընդունի թելադրութիւն մը ուղեղի կազմակերպութեան եւ անոր դործեակերպին մասին: Կեանքի սանդուխի ամենացած աստիճաններուն վրայ ուղեղին նըքի սանդուխի ամենախոշոր տառերով: Երբ Հոշանակութիւնը դրուած է ամենախոշոր տառերով: Երբ Հոգեբանը այսպէս աստիճան աստիճան կը բարձրանայ կեանքի սանդուխէն վեր, անոր ամենապարզ տիպէն մինչեւ ամենաբաղադրեալին եւ ուշի ուշով կը քննէ անոր ծագումը եւ բարեչրջման աստիճանները, կը գտնէ ինքզինքը շատ աւելի նպաստաւոր վիճակի մը մէջ, աւելի լաւ Հասկնալու չափազան մարդուն վերջին աստիճանի բաղադրեալ ուղեղը»:

Նմանապէս ընկերաբանը, մարդկային ընկերութեան չափազանց բաղադրեալ կազմակերպութիւնը եւ անոր դործեակերպը Հասկնալու Համար, ստիպուած է խնդրոյն անմիջական պարագաներէն շատ աւելի Հեռուն երթալ եւ իրեն օգնութեան կանչել ցեղաբանը, մարդաբանը, Հնագէտը, պատմաբանը եւ կենսաբանը, որոցմէ ստացած տեղեկութեամբը միայն կարելի կ'ըլլայ Հասկնալ մարդկային ընկերութեան անցեալը, ներկան եւ ապագան:

Պատմական այս մեթոտին անունն է բարեչրջման վարդապետութիւնը:

ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ ԲԱՐԵՇՐՋՈՒՄԸ

Գիտութիւններուն ամեն մէկը իրեն Համար Հետադատութեան դաշտ ընտրած է ուժերու մէյմէկ շրջանակ: Ընկերաբանութիւնը, իրր գիտութիւն, իրեն ուսումնասիրութեան առարկայ ունի ամբողջ ընկերական ուժերու շրջանակը, մասնաւորապէս անոնց ծագումը եւ բարեչրջումը:

Բնութեան մէջ ամեն ուժ կը Հանդիպի ընդդիմադիր ուժի մը: Այս դիմադարձ ուժերու փոխադարձ յարաբերութեանէն յառաջ եկած են նիւթական տիեզերքի մէջ գոյութիւն

ունեցող ամեն կազմակերպութիւն: Այս է եղած օրէնքը, որ վերածած է քառսը քօզմօսի, անձեւ եւ պարապ անդունդը կազմակերպեալ տիեզերքի մը: Օրինակ. աստեղարանութեան մէջ, կեդրոնաձիգ եւ կեդրոնախոյս հակադարձ ուժերու փոխադարձ յարաբերութիւնը ծնունդ տուած է աշխարհներու եւ արեգակնային դրութիւններու: Բնագիտութեան մէջ դրական եւ բացասական ելեքտրականութիւնը՝ ելեքտրօններու. քիմիաբանութեան մէջ շամանդաղներու եւ հիւլէներու. կենսաբանութեան մէջ կենսահիւթի (փրօքօփիլագմի), բջիջներու, մարմնոյ հիւսուածքին եւ գործարաններու. հոգեբանութեան մէջ՝ զգացումներու, բաղձանքներու, կիրքերու, կամքի, ճանաչողութեան, երեւակայութեան, իմացականութեան եւ ամբողջ գիտակցութեան:

Ընկերական ուժերը զետեղուած են մարդ էակին կազմակերպութեանը մէջ: Ասոնք են անոր բաղձանքները, կարօտութիւնները, յոյզերը, կիրքերը եւ ախորժակները: Ասոնք բնական կոյր ուժեր են եւ անդադար կը մղեն անհատը դէպի գործունէութիւն: Այս անդուստր ուժերու մշտնջենական պահանջը, մղած է մարդը անհատական ճիգէն հաւաքական գործունէութեան, եւ ինչ աստիճանաւ որ ան հասկցած է այս ուժերու բնոյթը եւ զանոնք քօնդրօլ ընելու միջոցը, միեւնոյն համեմատութեամբ գիւրացուցած եւ ճոխացուցած է իր կարօտութիւններուն յագեցումը: Ընկերարանութեան մէջ այս հակադարձ ուժերու փոխադարձ յարաբերութիւնը ծնունդ տուած է հետեւեալ ընկերական հաստատութիւններուն, որոնք այնչափ իրական, հաստատուն եւ տեւական են որչափ որբերիցէ կազմակերպութիւն նիւթական տիեզերքի մէջ:

Ընկերական հաստատութիւնները կրնանք բաժնել երկուքի — նախնական եւ երկրորդական: Նախնականին տակը կ'իյնան հետեւեալ երեքը — Լեզուն, Կրօնքը եւ Ընտանիքը:

1. Լ Ե Զ Ո Ի Ն, որով ըսել կ'ուզենք բերանացի կամ գրաւոր լեզուն, որ գոյութեան եկաւ բանական էակին գաղափարներուն արտայայտութիւն տալու համար: Մինչդեռ կենդանիները միայն զգացումներ ունին արտայայտելու, եւ ոչ գաղափար: Քլարք համալսարանի Նախագահ, Տոքթ. Սթէյն-

լի Հօլ, ցուցուցած է թէ մարդկային երախան ծնած ժամանակը եւ անկէ քիչ վերջը անբան անասուններու նման անլեզու է: Սակայն մի քանի ամիս յետոյ երբ անոր միտքը անձերու եւ իրերու վրայ գաղափար մը կազմելու չափ զարգացած է, կը սկսի ինքն իրեն բառեր շինել այս նոր ստացած գաղափարներուն արտայայտութիւն մը տալու, թէեւ վերջը սորված լեզուն իր ծնողաց խօսած լեզուն է: Նախագահ Հօլ երախաներու այս նախկին բառարանէն յետոյ չափ բառեր հաւաքած է: Երբ մարդկային սեռը հասած է զարգացման աստիճանի մը, որ գոնէ չափով մը, ըմբռնած է զինքը շրջապատող միջավայրին իմաստը, իր այս նորածին մտքի կարողութեանը արտայայտութիւն տալու համար հնարած է լեզուն: Լեզուն բանական մարդու գաղափարներուն արտայայտութիւն տալու գործիքն է: Ինչպէս որ մարդ հնարած է հեռադիտակը աչքը երկնցընելու եւ թելեֆօնը ականջը, նմանապէս հնարած է բառերը լեզուն երկնցընելու համար: Չկայ ցեղ մը, որչափ ալ որ յետամնաց եւ վայրենի ըլլայ ան, որուն լեզուն բաւականաչափ չըլլայ իր պարզ գաղափարներուն լի ու լի արտայայտութիւն տալու:

2. Կ Ր Օ Ն Ք Ը եղած է մարդկային սեռին համար ընկերական քօնդրօլի միջոց մը: Մարդ էակի ուղեղի գանդուածին մեծնալուն եւ անոք իմացական կարողութիւններու զարգացմանը հետ գուզընթաց ընթացած են իր անդուստր կիրքերուն եւ ախորժակներուն յագեցում տալու միջոցները: Ընկերութիւնը իր այս նախնական կազմակերպչունի բաւականաչափ զօրաւոր քաղաքական կազմակերպութիւն մը որով զսպէ անհատին անձնատէք եւ տոհմատեսաց չափումները: Հետեւաբար տոհմը, եթէ կ'ուզէ իր գոյուցութիւնը պահպանել, կը կարօտի ուրիշ ընկերական հաստատութեան մը: Ծիշոգ հոս է որ կրօնքը գոյութեան կուգայ եւ կը խաղայ փրկիչի մը մեծ դերը: Այս հաստատութիւնը կը գործէ ցեղերու նկարագրին վրայ ամենէն խորունկ եւ տեւական ազդեցութիւնը, եւ անոր անտեսները կ'ըլլան հազարաւոր գարերով մարդկային ցեղի կառավարիչներն ու ուսուցիչները: Կրօնական այս գասակարգը կը կանգնի տոհ-

մին եւ բնութեան անծանօթ ու սարսափելի ուժերուն միջև իբր միջնորդ: Կը մեկնարանէ դանոնք իբր իմացական հզօր էակներ եւ կը սպառնայ բերել անոնց ահեղ բարկութիւնը տոհմատեացիներու գլխուն: Այս ամենուրեք եւ ամենակարող աստուածներու ու ոգիներու գաղափարը կ'ըլլայ ընկերական քօնդրօլի ամենէն ազդեցիկ միջոցներէն մէկը: Կըրօնքը, իր այս նախնական վիճակին մէջ, կը բազկանայ ծէսերէ, արարողութիւններէ, արդելումներէ եւ ընկերական սովորութիւններէ: Անոր գլխաւոր պաշտօնը բացասական է եւ կը խաղայ միեւնոյն դերը ընկերական աշխարհին մէջ, ինչ որ բնազգը կենդանականին: Կրօնքը ամենանախնական ընկերական բնազգն է որ գոյութեան եկաւ փրկելու իր խանձարուրին մէջ իսկ քանդումի դատապարտուած խմբական կեանքը:

3. Ը Ն Տ Ա Ն Ի Ք Ը կը սկսի մարդկային ընկերութեան սկզբնաւորութեանը հետ: Իր այս նախնական վիճակին մէջ անիկա ուրիշ բան չէ եթէ ոչ կենդանական աշխարհի բեղմնաւորումը մարդկայնական աշխարհի մէջ: Ընկերական նախատիպ կազմակերպութիւնը կը դառնայ մօրը շուրջը: Իդն է անոր կեդրոնը, հետեւաբար կը կոչուի իր գական, կամ ինչպէս ցեղաբանները կ'անուանեն կնապետական ընկերութիւն: Ինչպէս որ ունեցած ենք ընկերութեան հայրապետական եւ նահապետական ձեւերը, նմանապէս ունեցած ենք կնապետականը՝ որուն առաջին ճարտարապետը եւ անհամար դարերով անոր բացարձակ կառավարիչը եղած է կինը եւ որուն զաւակները կոչուած են միակ իր անուամբը:

Կենդանիները ունին միայն մայրական սիրոյ բնազգը. մարդը ատոր վրայ աւելցուցած է հայրական, եղբայրական եւ արեւնակցական սէրն ալ: Կենդանիները կը կորսնցընեն այդ բնազգն ալ ձագին կաթէն կորուելէն դրեթէ անմիջապէս վերջը: Քանի մը կարճ ամիսներու միջոցին ձագին մատղաչ ուղեղին վրայ կ'արձանագրուի ցեղին հաւաքական փորձառութիւնը եւ դեռ արբունքի չհասած կը կորսնցընեն իրենց ծրնողական յիշողութիւնը եւ կը ցրուին: Սակայն երախան,

անբաղդատելի մեծ ուղեղով եւ վերջին աստիճանի բաղադրեալ ընկերական միջավայրի մը մէջ ծնած մարդկային երախան, որուն կրթութիւնը սէտք է կատարելագործուի ամբողջութեամբ իր ծնանելէ յետոյ, ստիպուած է մնալ երկար ժամանակ մօրը վերատեսչութեանը ներքև: Բայց այս միջոցին ուրիշ եղբայրներ եւ քոյրեր ալ կը ծնին որոնք կը դըրաւեն մօրը ժամանակին մէկ մեծ մասը: Մօրը, եղբայրներուն եւ քոյրերուն այս փոխադարձ յարաբերութենէն կը ծնի տոհմը: Երախային այս երկնցած անօդնական մանկութիւնը եւ կնոջ բնական բեղմնաւորումը կը դնէ իրեն վրայ դանոնք սնուցանելու եւ հոգալու անտանելի բեռը: Ճիշդ հոս է որ ցեղին ինքնապաշտպանութեան բնազգը կը կանչէ արուն եւ անոր ուսերուն վրայ կը դնէ այդ բեռին դոնէ մէկ մասը: Տոհմին այս նախատիպ կազմակերպութեանը մէջ մանուկը չէ արդիւնք ամուսնութեան, հասարակութիւնը անօդնական մանկութեան: Կենդանիները արբունքի հասնելէ առաջ կը ցրուին եւ կը կորսնցընեն ծնողական սիրոյ եւ արեւնակցութեան ամեն հետք: Մարդկային ընտանիքը, վերոյիշեալ կենսաբանական պատճառներով, ստիպուած է մնալ միեւնոյն յարկին ներքև արբունքի հասնելէն վերջն ալ եւ այս իրօքութիւնը պատճառ կը դառնայ սեռային մօտ յարաբերութիւններու որոնք կը տկարացընեն տոհմին ֆիզիքական եւ մտաւորական կորովը եւ կը սպառնան անոր սլաքսեռումին: Յեղին արեւնակցական բնազգը անգամ մը եւս դարման մը կը դոնէ այս չարիքին առջևը առնելու եւ խտուր, մինչեւ իսկ մահու պատժով, կ'արդիլէ մօտաւոր արեւնակցիներու միջև եղած ամուսնական յարաբերութիւնները: Ամուսնութիւնը կ'ըլլայ ընկերական հաստատութիւններուն ամենակարեւորնէրէն մէկը եւ ընկերական զարգացման ամենամեծ ազդակը: Ամուսնութիւնը անցած է բարեշրման չորս կամ հինգ աստիճաններէ, եւ ներկայիս քաղաքակրթեալ ազգերէ առ հասարակ ընդունուած ձեւը միակնութիւնն է: Ամուսնութեան այս ձեւը կնոջ դերքը անբաղաատելի կերպով բարձրացուցած է մարդկային ընկերութեան մէջ:

Կենդանական աշխարհի ամենախոնարհ աստիճաններուն վրայ գտնուող մանրէները կը բազմանան բաժանմամբ:

Այս փոքրիկ էակը երբ մեծնալով կը հասնի չափի մը որ իր մարմնոյն մակերեսէն ծծած սնունդը այլեւս չբաւեր թափանցելու եւ սնուցանելու անոր ներքին մասը, մանրէն կը բաժնուի երկու հաւասար մասերու: Այս կերպով պառուած մայրը կը վերածնի իր երկու դեռատի օրիորդներուն մէջը, որոնք ի կարգին կը կրկնեն բաժանման եւ բազմանալու միեւնոյն մեթոտը:

Ընկերական նախատիպ կազմակերպութիւնն ալ, որ նմանապէս էգին շուրջը կը դառնայ, երբ ածելով կը հասնի չափի մը որ իր ունեցած քարէ դործիքներովը անկարելի կը դառնայ կերակրել ինքզինք. այն ժամանակ այս չափէն աւելի աճած տոճմը կը բաժնուի երկու հաւասար մասերու: Նորածին այս երկու տոճմիկները կը գրաւեն իրարմէ բաժան հողեր, կապուելով իրարու հետ միայն խնամիական յարաբերութիւններով: Աճումի եւ բաժանման այս ձեւը կը շարունակուի, մինչեւ որ նախնական տոճմի բազմաթիւ հատուածները կը լեցնեն տրուած միջավայր մը: Ասոնցմէ ոմանք կը ընակին իրարու կողքին եւ աստիճանաւ մը կը պահեն տոճմային լեզուն եւ սովորութիւնները. իսկ անոնցմէ մեծամասնութիւնը կը հեռանան մայրենի հողէն, մինչեւ որ աստիճանաբար կը կորսնցընեն նման ծագումի ամեն հետք: Միջավայրի ազդեցութիւնը անզգալարար կը փոխէ անոնց մարմնոյն կազմուածքը, մորթին գոյնը, մաղերուն ձեւը, լեզուն, կրօնքը, բարոյականութիւնը եւ ընկերական բոլոր կազմակերպութիւններն ու սովորութիւնները, մինչեւ որ անոնք կը դառնան իրարու բոլորովին անճանաչելի եւ օտար: Յեղաբանները կը հաւատան թէ այս նախատիպ տոճմերու բաժանումն ու ցրուումը առած է գոնէ հարիւր յիսուն հազար տարի:

Միջավայրի անհաւասար ազդեցութիւնը ծնունդ կուտայ անհաւասար ընկերական ուժերու: Տոճմերէն ոմանք կը պարապին որսորդութեամբ եւ կը կատարելագործեն սպաննութեան յարմար գէնքերը. ոմանք ձկնորսութեամբ եւ կը յարմարցընեն ինքզինքնին ջուրերու կեանքին. ոմանք հողագործութեամբ եւ կ'ուսանին բոյսերու եւ կենդանիներու բնոյթը. իսկ ոմանք ասպատակութեամբ եւ կը մշակեն պատերազմի արուեստը: Ապրուստի եւ ինքնապաշտպանութեան գործին

մէջ՝ ցեղերու այս անհաւասար ուժերը, պատճառ կը դառնան միջ-ցեղային անվերջանալի կռիւներուն, որոնք այնքան հետաքրքրական կերպով նկարագրուած են ընկերաբաններէ: Այս թուականէն է որ կը սկսի ընկերական կազմակերպութեան երկրորդ ժամանակաշրջանը: Ասոնց առաջինը կը կոչուի ընկերական ցրումի եւ երկրորդը ընկերական համախմբումի ժամանակաշրջանները: Այս վերջինը դեռ կը շարունակուի մինչեւ որ ցեղերու եւ ազգերու նախապաշարունակներն ու թշնամութիւնները վերջ մը դառնեն եւ ամբողջ մարդկային սեռը դառնայ մէկ ազգի եւ մէկ ընտանիքի գաւակ: Միջ-ցեղային այս կռիւները ընկերաբանին համար ունին միեւնոյն նշանակութիւնը, ինչ նշանակութիւն որ ունին կեդրոնաձիգ եւ կեդրոնախոյս ուժերը աստեղաբանին եւ դրական ու բացասական ելեքտրականութիւնը բնագէտին համար: Միջ-ցեղային այս կռիւներն էին որ ծնունդ տուին յետագայ բոլոր ընկերական հաստատութիւններուն:

1. ՄԱՐԴԱԿԵՐՈՒԹԻՒՆ. — Յաղթուած ցեղի մեռած կամ ողջ բռնուած անդամները կերակուր կը դառնան յաղթողներուն, որովհետեւ բնութեան այս վայրենի գաւակները չէին կրնար գործածել զանոնք աւելի շահաւոր կերպով մը: Մարդակերութիւնը կը դառնայ անհամար դարերով տիեզերական սովորութիւն մը եւ ընկերական հաստատութիւններէն մէկը: Ներկայիս ապրող ամեն ցեղ անցած է այդ վիճակէն:

2. ԳԵՐԵՎԱՐՈՒԹԻՒՆ. — Երբ ցեղերէն ոմանք նոր գործիքներու եւ գէնքերու գիւտովը, կը սկսին արտադրել կեանքի ստիպողական եւ անմիջական պէտքերէն աւելորդ բան մը, այս աւելորդ բանը անկէ վերջը կ'ըլլայ կռիւներու միակ շարժառիթը եւ բաղձացեալ մրցանակը: Ամբողջ աշխարհի արիւնոտ կռիւներու երկար շարքը կը դառնայ այս մրցանաարիւնոտ կռիւներու երկար շարքը կը դառնայ այս մրցանաարիւնոտ կռիւները: Այս կռիւները նախ միջ-ցեղային են, յետոյ միջ-կին շուրջը: Այս կռիւները նախ միջ-ցեղային: Աշխարհի անհամար պատերազմները, ինչ պատրուակաւ որ մղուած ըլլան, ինչ քօտերազմները, ինչ պատրուակաւ որ մղուած ըլլան, ինչ գաղափարական մեկնութիւններու տակ ալ ծածկուին, ինչ գաղափարական մեկնութիւններ ալ որ արուի անոնց, անոնք բոլորը, առանց բացանք ալ որ արուի անոնց, անոնք բոլորը, առանց բացանք առութեան, մղուած են միայն մէկ նպատակի համար. թէ

կռուողները զիտակից ըլլան այդ բանին կամ ոչ, անոնց աչքերը ընդ միշտ սեւեռած են այդ բաղձացեալ մրցանակին վերան, նման իրենց բնակած երկրագունդին որ իր կրկնակի թաւալումներովը, միլիոնաւոր դարերու անըմբռնելի տեւողութեանը մէջ, յառած է իր ստուած աչքը դէպի հիւսիսային բեւեռը — իր անսխալ առաջնորդին — հիւսիսային աստղին:

Միջ-ցեղային այս անվերջանալի կռիւներուն մէջ երբ յաղթող ցեղերէն ոմանք կը դառնեն թէ շատ աւելի շահաւոր է ոսկի հաւկիթ ածող սազը ողջ պահելը, քան թէ զայն մորթել ուտելը, այլեւս անոր միտը ուտելէ կը դադրին: Երբոր յաղթողները կը դառնեն թէ մարդը իր մսէն աւելի արժէքաւոր է, անոր միտը ուտելէ կը հրաժարին եւ կը դերեն զայն: Մարդակերութիւնը ընկերական հաստատութիւն մը ըլլալէ կը դադրի եւ անոր կը յաջորդէ գերեվարութիւնը: Մարդիկ ընտելացուցած են կենդանիները եւ կը կերակրեն ու կը պատրաստեն զանոնք չէ թէ անոնց վրայ ունեցած հայրախնամ գորովին համար, հապա այն աւելորդ շահին համար որ անոնք կը վերադարձնեն իրենց տէրերուն տոկոսով հանդերձ: Նմանապէս մարդակերութիւնը կը դադրի գոյութիւն ունենալէ եւ անոր կը յաջորդէ գերեվարութիւնը, ոչ թէ որեւիցէ բարոյական նկատումներով, հապա որովհետեւ յաղթողները ողջ գերին մեռածէն աւելի շահաւոր կը գտնեն: Այդ թուականէն յետոյ գերեվարութիւնը կ'ըլլայ ընկերական ամենամեծ հարստութիւնը: Հին պատմական ազգերու գրեթէ բոլորն ալ հաստատուած էին գերեվարութեան վրայ: Յունական եւ Հռոմէական մեծ քաղաքակրթութիւնները հիմնուած էին գերիներու կռնակին վրայ: Յոյն փիլիսոփաները գրեցին իրենց բնագանցութիւնները գերիներու արիւնովը: Թերեւս այդ է պատճառը որ իմացական այս մեծ հսկաները գերութիւնը դատապարտող բան մը չգրեցին, ընդհակառակը արդարացուցին զայն: Աթէնքի եւ Հռոմի ամենաճաղկեալ ժամանակը ամեն մէկ ազատ Յոյնի եւ Հռոմացիցիի համար սասը գերի կ'աշխատէր:

Գերեվարութիւնը իր բոլոր զապիր երեւոյթներովը հանդերձ, առաջնորդած է մարդկութիւնը դէպի քաղաքակրթութեան տանող նեղ ճամբէն քայլ մը եւս առաջ: Ոչ թէ միայն

այդչափ հապա ան մատուցած է անվիճելի ծառայութիւն մը եւս: Մարդ իր ազատ, վայրենի վիճակին մէջ չկրնար ինքզինքը դործելու վարժեցնել: Անոր անմշակ ուղեղը եւ անտաշ միտքը կրնայ ըմբռնել միայն այնպիսի բաներ որոնք անմիջական արդիւնք կուտան: Օրինակ. որսին ետեւէն վազել, երբեմն օրերով ձուկ որսալ եւ մինչեւ անգամ ինքն իրեն համար կոշտ կոծողերէ խրճիթներ շինել: Սակայն վարել ու ցանել, հերկել ու հնձել, տնկել ու ջրել որոնց պտուղը թերեւս ամիսներ ու տարիներ վերջը պիտի վայելէր, այսպիսի ձեռնարկ մը վայրենիին անմշակ մտքին մէջը կարելի չէր ծիլ գտնել: Դոկ կամ քի ուժը բաւական չէր որ այս թափառաշրջիկ վայրենին ժրաջան գործաւորի մը փոխէր: Սարազանէն եւ մահու վախէն ուրիշ ոչինչ կրնար զայն գործելու վարժեցնել. գործել՝ տնտեսական նշանակութեամբ որուն վրայ հիմնուած է ամբողջ քաղաքակրթութիւնը: Երբ կը յիշենք թէ մարդկութեան ստուար մէկ մեծամասնութիւնը, իր գոյութեան այս կամ ան ժամանակաշրջանին մէջ, գերի դարձած է ուրիշ ցեղերու, եւ թէ գերութեան այս շրջանը բիւրաւոր տարիներ տեւած է, այն ժամանակ կը տեսնենք թէ մարդկային ցեղը գրեթէ ամբողջութեամբ գործել սորվելու այս տաժանելի դըպրոցին մէջը ուսած է:

3787
 4482
 8001

3. ԴԱՍԱԿԱՐԳԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹԻՒՆԸ. — Գերեվարութեան անմիջական արդիւնքը կ'ըլլայ դասակարգի կազմակերպութիւնը: Երբ ընկերութեան մէջ երեւան կուգայ մակարոյճ դասակարգ մը որ առանց գործելու կ'ապրի գեղխութեամբ, կը սկսի աստուածային հովեր առնել, եւ արհամարհանօք կը նայի զինքը կերակրող գործաւոր դասակարգին վրայ: Այս երկու դասակարգին միջեւ եղած անջրպետը երթալով կը լայննայ, եւ մէկէն միւսին անցնելու կարելիութիւնը երթալով կը դժուարանայ մինչեւ որ վերի դասակարգին անդամները կը նկատեն ինքզինքնին ոչ միայն Ֆիզիքապէս եւ մտաւորապէս գերազանց՝ հապա աւելի բարձր հրեշտականման հոգիներով օժտեալ էակներ: Ստիւ կը պատժէ նոյնիսկ իր դասակարգի անհատները որոնք կը համարձակին ընկերական որեւիցէ յարաբերութեան մէջ մտնել վարի դասակարգին

Հետ : Այս սովորութիւնը երկիրներէն ոմանց մէջ այն աստի-
 ճանի բծախնդրութեան տարուած է որ այս օր եթէ բարձր
 դասակարգի վերաբերող Հնդկաստանցի մը գիտուածով գետը
 իյնալու ըլլայ եւ Սուտրա մը (վարի դասակարգի Հնդկաս-
 տանցի) օգնութեան ձեռք կարկառէ , ան աւելի կը նախընտրէ
 Գանգէսի ջուրերուն մէջը խեղդուիլ քան թէ Սուտրային պիղծ
 ձեռքերովը փրկուիլ : Մարդկութեան կանակը փակչող այս մա-
 կարոյժ դասակարգը դործած է ամեն ըմբռնելի եղեռն : Սա-
 կայն չմոռնանք ըսելու թէ դործելու բռնէն ազատած այս դա-
 սակարգը միայն ունեցած է ժամանակ իր միտքը դործածել-
 լու , եւ թէեւ դործածած է զայն գլխաւորապէս եւ ուղղակի
 իր շահերուն համար կրկին անուղղակի կերպով օգնած է քա-
 դաքակրթութեան յառաջացմանը : Այս է եղած դասակարգը
 որ դրած է մարդկութեան պատմութիւնը , անոր դրականու-
 թիւնը եւ ունեցած ամբողջ գիտութիւնը :

4. ԱՒԱՏԱԿԱՆ ԴՐՈՒԹԻՒՆԸ . — Գերեվարութեան
 կը յաջորդէ աւատական դրութիւնը : Այս կ'ըլլայ երկրորդ
 կարեւոր դիւտը որ միջ-ցեղային կռիւններու միջոցին դասա-
 կարգային կառավարութիւնը կը գտնէ : Գերիներու շարունա-
 կական ասպտամբութիւնը զսպելու համար պահուած բանակ-
 ները կը ծծեն տիրող դասակարգի եկամուտներուն մէկ մեծ
 մասը եւ կուռելու վտանգաւոր դործը կը դառնայ անոնց գըլ-
 խաւոր զբաղումը : Հողագործութեան արուեստի զարգաց-
 մանը Հետ կը զարգանայ նաեւ ջրարբի եւ բարեբեր հողերը ի-
 րարու ձեռքէն խլելու արուեստն ալ : Ամեն դաշտի մէջէն վեր
 բարձրացող բլուրին վրայէն վեր կը բարձրանայ աւատական
 տիրոջ անառիկ բերդը եւ բոլոր պտղաբեր հողերը կը դառ-
 նան անոր անձնական ստացուածքը : Մարդու գերին՝ կը դառ-
 նայ Հողին գերին : Գերեվարը այլեւս չվազեր գերիին ետե-
 ւէն , Հապա գերին է որ կը վազէ իր տիրոջը ետեւէն վասն զի
 Հացին միակ աղբիւրը եզող հողը անոր կը վերաբերի : Այս-
 պէսով գերեվարութիւնը կ'իյնայ եւ անոր կը յաջորդէ աւա-
 տականութիւնը չէ թէ որեւիցէ բարոյական շարժառիթներով
 Հապա անոր համար որ գերեվարները փորձառութեամբ կը
 գտնեն թէ այս ձև շահագործումը շատ աւելի դիւրին եւ շահա-

ւոր է : Աւատականութեան ներքեւ Հողագործը կը ստանայ գոնէ
 աստիճանաւ մը կեանքի ապահովութիւն եւ ազատութիւն :
 Հոն իր հզօր տիրոջը Հովանաւորութեանը ներքեւ պաշտպա-
 նած Հողին վրայ , կը շինէ ցեխէ խրճիթ մը իր ընտանիքը պա-
 տասպարելու , եւ թէեւ զրկուած է այդ Հողէն Հեռանալու իրա-
 ւունքէն սակայն կրկին կ'ապրի գերիի կեանքէն շատ աւելի
 դերազանց կեանք մը :

5. ՕՐԷՆՔ . — Հողին այս գերիներու ստացած առանձ-
 նաշնորհումները կը քաջալերէ դանոնք աւելի եւ աւելի եւս
 մեծ բաժին մը պահանջել իրենց աշխատութեան արդիւնքէն :
 Դրացի աւատական տէրերու Հետ շարունակական կռիւի մէջ
 եզող կալուածատէրերը , ստիպմամբ , գոնէ ինքնապաշտպա-
 նութեան համար կը շնորհեն իրենց մշակներուն օրինական
 իրաւունք : Մինչեւ այդ թուականին տէրերը ունէին միայն
 իրաւունքներ եւ ոչ պարտականութիւն , իսկ ծառաները միայն
 պարտականութիւն եւ ոչ իրաւունք : Այս թուականէն է որ կըս-
 կըսի փոխադարձ պարտքի եւ իրաւունքի դարաշրջանը : Ան-
 Հատին քմահաճոյքին կը յաջորդէ օրէնքը եւ անկէ վերջը օ-
 րէնքը կ'ըլլայ ընկերական յարաբերութիւնները ճշդող ամե-
 նամեծ Հաստատութիւններէն մէկը :

6. ՊԵՏՈՒԹԻՒՆ . — Օրէնքի ամրակուռ Հիմանը վը-
 րայ կը Հաստատուի ընկերական կազմակերպութիւններու ա-
 մենէն էականը : Տոհմային , ցեղային եւ աւատական իշխա-
 նութեան կը յաջորդէ պետութիւնը : Պետութեան Հովանիին
 ներքեւ միայն կարելի կ'ըլլայ կեանքի եւ ստացուածքի ապա-
 հովութիւն : Անոր պաշտպանութեանը տակ դտնուող ժողո-
 վուրդներու մէջէն աստիճանաբար կ'աներեւոյթանայ ցեղա-
 յին նախապաշարունակներն ու ատելութիւնները , կը սրբազոր-
 ծուին ամուսնական յարաբերութիւններ ուրկէ կը ծնի բոլո-
 ըովին նոր ազգ մը : Այս շաղումէն ու շփումէն ծնած ազգը
 կը մշակէ սէր մը դէպի իր ծննդավայրը եւ Հայրենասիրու-
 թիւնը կ'ըլլայ ամենազօրաւոր ընկերական ուժը :

7. ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՅԵՂԱՇՐՋՈՒՄԸ . — Տասնելութ-
 երորդ դարու վերջին կէսէն կը սկսի բոլորովին նոր ուժ մը
 երեւան գալ մարդկային ցեղի պատմութեանը մէջ : Այս ուժը

մէկ ու կէս դարու մէջ կը մտցընէ այն աստիճանի արագ, բազմաթիւ եւ արմատական փոփոխութիւններ ընկերական հաստատութիւններու կազմին եւ անոնց պաշտօնին մէջ, որ ընկերաբանին համար այս վերջին երկու դարու տնտեսական զարգացման ուսումնասիրութիւնը՝ իր դործին ամենակարեւոր մէկ մասը կը կազմէ: Գործիքներ եւ մեքենաներ արագ յաջորդութեամբ իրարու կը հետեւին: Անոնց կատարելագործումը բոլորովին նոր դարկ մը կը ստանայ երկու հսկայ ուժերու դիւտովը: Ձեռքի ուժին կը յաջորդեն շողիի եւ էլեքտրականութեան անբաղդատելի կերպով հզօր ուժերը, եւ ձեռքի գործիքները մեծնալով կ'ըլլան հսկայ մեքենաներ: Աննշան գործատուներու մոխիրներուն վրայէն վեր կը բարձրանան ահադին գործարաններու հսկայ կերտուածները: Անհատը եւ ընտանիքը ընկերութիւնը կերակրելու գործին մէջ այլ եւս գործօն դեր մը ունենալէ կը դադրին: Գործի կեդրոնը անհատին խանութէն եւ ընտանեկան յարկէն կը փոխադրուի գործարանը: Հոն կը դիմեն տասնեակ հազարներով, աւատական տէրերու երկաթեայ դարչապարին ներքե փշրուող, հողին գերիները. հոն կը դիմեն առանց գործիքի անհամար արուեստաւորները, գործարաններու մրցումէն անանկացած պզտիկ գործատէրերը, հոն՝ այս գործաւորներու կիներն ու մատղաշ դաւակները: Գործարանը կը դառնայ տնտեսական աշխարհի կեդրոնը եւ ընկերական միւս բոլոր հաստատութիւնները կը թաւալին այդ առանցքին շուրջը: Աւատական տէրերը կամայ կամ ահամայ վար կ'իջնեն իրենց անառիկ բերդերէն եւ անոնց ընկերութիւնը կառավարելու դարաւոր իրաւունքը վերջ կը գտնէ: Տասնեութերորդ եւ տասնեկիններորդ դարու ամբողջ պատերազմները կը մըղուին տիրող աւատական տէրերու եւ նորածին գործարանատէրերու միջեւ: Ընկերական այս յեղաշրջումը տեղի կ'ունենայ ամբողջ Եւրոպայի, Մեծն Բրիտանիոյ եւ Ամերիկայի մէջ: Տեղ տեղ բուռն եւ արիւնոտ, ինչպէս Գաղղիոյ մէջ, տեղ տեղ խաղաղ եւ անզալարար ինչպէս Անգլիոյ եւ Գերմանիոյ մէջ, թէեւ նոյնչափ կատարեալ: Կարճ ժամանակի մէջ, ընկերութիւնը կերակրող այս դասակարգը, կը դառնայ անոր միակ տնտեսը եւ անվիճելի տէրը: Այս տիրող եւ

իր տիրապետութեանը դիտակից եղող դասակարգը, կը պըրպըրտէ մարդկային ցեղի պատմութեան արձանագրութիւնները եւ հոն կը գտնէ արդարացումը իր բացարձակ տիրապետութեան: Այս է դասակարգը որ կը հրահանգէ կրօնքի վարդապետները որպէսզի մեկնաբանեն զրքերը իր տեսակէտէն: Անոր իրաւասութեանը ներքեւ է որ կը խմբադրուին թերթերը, կը հեղինակուին զրքերը, կը կառուցուին դպրոցները եւ կը հաստատուին դրատուները մասնաւորապէս իր շահերու պաշտպանութեանը համար: Այս է դասակարգը որ իր ձեռքին մէջը առած է ազդերու կառավարութեան ղեկը, թէ ըլլան անոնք չափաւորեալ միապետութիւն, հանրապետութիւն կամ ռամկավարութիւն: Ներկայ քաղաքակրթեալ ազդերու կառավարութիւնը այս դասակարգին գործարաններուն վրայ հսկող, անոնց արտադրած ապրանքներուն փոխադրութիւնը եւ վաճառումը դիւրացընող կազմակերպութիւն մ'է:

Ինչպէս որ մեքենաներու կատարելագործումը եւ զանոնք վարող ուժերու դիւտը ծնունդ տուաւ դրամատէր (էաքիթալիստ) դասակարգին իրր միջազգային կազմակերպութիւն մը. նմանապէս անոնց գործարաններուն մէջ համախմբուած միլիոնաւոր գործաւորներուն հուաքական շահերը գոյութեան բերին միջազգային գործաւորական շարժումը եւ գործաւորական դասակարգի դիտակցութիւնը:

Ընկերական բարեշրջման վրայ եղած վերոյիշեալ հարեւանցի տեսութիւնը պարզապէս կը ցուցընէ թէ մարդկային ընկերութիւնն ալ ուժերու շրջանակ մ'է: Ինչպէս որ տիեզերքի մէջ գոյութիւն ունեցող ամեն կազմակերպութիւն՝ է արդիւնք հակադարձ ուժերու փոխադարձ յարաբերութեան, նմանապէս ընկերական բոլոր կազմակերպութիւններն ու հաստատութիւնները արդիւնք են միեւնոյն սկզբունքին: Ամեն անգամ որ ընկերութեան ծոցէն կը ծնի դասակարգ մը որուն շահերը համաձայն են ընկերական բարեշրջման օրէնքին, այն է որ կը դառնայ այդ ընկերութեան տէրը: Աշխարհի պատմութիւնը որոշ կերպով կը ցուցընէ թէ դասակարգ դասակարգի ետեւէ բարձրացած է, և թէ այս բարձրացող դասակարգը յաջողած է միայն այն ժամանակ երբ կրցած է այդ ընկերութեան հացի աղբիւրները քօնդրօլ ընել: Տնտե-

սական Հարցը եղած է սկիզբէն ի վեր ամենակենսական Հարցը որուն շուրջը մղուած են միջ-ցեղային, միջազգային և դասակարգային բոլոր կռիւները: Աշխարհի անցեալ և ներկայ պատմութիւնը կարելի կ'ըլլայ Հասկնալ միայն այն ատեն երբ կը Հասկնանք տրուած ժամանակի մը տնտեսական պատմութիւնը որուն վրայ ձեւուած է անոր դործնական կրօնքը, բարոյականութիւնը, կառավարութեան ձեւը, ընկերական սովորութիւնը և ընկերական բոլոր Հաստատութիւնները:

**ԸՆԿԵՐԱԿԱՆ ՈՒՅԵՐԸ
ԳԻՏԱԿՑԱԲԱՐ ՔՕՆԴՐՈՂ ԸՆԵՆՈՒ ԱՐՈՒԵՍԸ**

Ամեն գիտութիւն պէտք է առնէ Հետեւեալ չորս քայլերը եթէ կ'ուզէ որեւիցէ դեր մը խաղալ մարդկային սեռի յառաջդիմութեան և քաղաքակրթութեան դործին մէջը:

1. Գտնել ուժը, որով տեղի կ'ունենայ որեւիցէ երեւոյթ Ֆիզիքական, կենդանական և ընկերային աշխարհի մէջ:
2. Ծանօթանալ անոր բնութեան Հետ և տեսնել անկէ քաղուելիք դործնական օգուտները:
3. Հնարել գործիքը, կամ դոյութեան բերել կազմակերպութիւն մը որով կրնայ այդ ուժը քօնդրօլ ըլլալ:
4. Ժողովրդակաւնացընել այդ գիւտը կամ անոր արդիւնքը:

Մարդկային ընկերութիւնը կը սկսի ձեւակերպուիլ այն օրէն երբ մարդը — անբաղդատելի կերպով մեծ, կակուղ, տպաւորիչ և կրթելի ուղեղով ծնած բնութեան այս ազրատամբ որդին — կը մերժէ կրաւորական դործիք մը դառնալ զինքը շրջապատող կոյր ուժերուն ձեռքը: Կը Հասկնայ այդ ուժերը զոնէ չափով մը և կը ձեռնարկէ քօնդրօլ ընել զանոնք վարանոտ քայլերով: Ասկէ առաջ միշտ միջավայրն էր որ կը փոխէր կենդանին, բայց այս նոր կենդանին իր շինած արուեստական դործիքներուն միջոցաւ կը սկսի փոխել իր միջավայրը: Մարդն է մինակ կենդանին ամբողջ երկրագունդիս վրայ որ դործիք շինել և զայն դործածել գիտէ: Միջավայրի

այս փոփոխութեան պատմութիւնն է միակ կենսական և իրական պատմութիւնը մարդկային սեռի: Քաղաքակրթութիւնը ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ բնութեան մէջ դտնուած ուժերու և նիւթերու շահագործումը:

Մարդը Հնարած է երկու տեսակ դործիքներ: Առաջինն է մարմնոյ դործիքները, երկրորդը մտքի դործիքները: Մարմնոյ դործիքներն էին որ եկան արուեստական անդամներ աւելցընելու իր բնական անդամներուն վրայ: Իր ձեռքը սկսաւ երկնալ երբ մարդ կցեց անոր փայտէ բիրը, քարէ կացինը, նիզակը, նետն ու աղեղը, մետաղէ սուրը, ատրճանակը, Հըրացանը և վառօդի և տայնէմիդի թնդանօթը մինչեւ որ այս օր նախապատմական մարդուն կարճ ձեռքը կրնայ երկնալ քսան և երկու մղոն Հեռուն և նախճիրներ դործել թշնամիին դումարտակներուն մէջը: Երկնցուց նաեւ իր աչքը Հեռագիտակին և մանրադիտակին միջոցաւ, իր ականջը թելեֆօնին և իր սրունքները ընտելացուցած ձիւն, շինած կառքին, բանտարկած շողիին, պայթեցուցած կէսըլինին (ոզիւղ) և ամբարած ելեքտրականութեանը միջոցաւ: Այսպէսով բնութեան այս ապստամբ որդին չէ թէ միայն երկնցուց իր մարմնոյ անդամները արուեստական և շատ աւելի Հզօր անդամներով, Հապա անոնց վրայ բերաւ բոլորովին նոր յաւելումներ:

Մարմնոյ անդամներուն վրայ եղած այս արուեստական յաւելումը բաւական չէր իր փրկութիւնը իրագործելու, դեռ կը մնար ուրիշ ուղղութեամբ Հնարուելիք դործիքներ կատարելագործելու իր անվիճելի յաղթութիւնը: Այս դործիքներն էին մտքի դործիքները: Անոր Հնարած մտքի դործիքներուն առաջինը եղաւ լեղուն որ այք, քնն, գիմի գիւտովը կրցաւ փորագրել իր փորձառութիւնը ասպտածներու ստովը կրցաւ փորագրել իր փորձաներու, արձանագրել պապիվրայ, նկարել զանոնք աղիւսներու, արձանագրել պապիվրոսի, զրել մագաղաթի և տպագրել թուղթի վրայ: Հնարեց թուանշանը, առանց որուն չէ կարելի Հասկնալ տնտեսական կամ գիտական որեւիցէ Հարց: Ասոնց վրայ աւելցուց գիտական Հաղարումէկ դործիքներ որոց միջոցաւ միտքը կրցաւ սլանալ անսահման միջոցի անՀոռութիւններուն մէջ:

Ընկերարանութիւնը մեզի կը սորվեցընէ թէ ուղեղն-

րու հասարակագետութիւն մը կը տիրէ բոլոր ցեղերու եւ ընկերական ամեն խաւերու մէջ, եւ թէ այս վիճակը տեւած է հազարաւոր տարիներով: Ան մեզի կը սորվեցընէ թէ վայրենիներու եւ քաղաքակրթեալ ազգերու միջեւ եղած ներկայ ահազին տարբերութիւնը չէ այնչափ ուղեղի քանակի կամ որակի տարբերութիւն որչափ որ մտքի կահաւորումի: Քաղաքակրթեալ ցեղի մը զաւակը այն մարդն է որուն տրամադրութեանը տակը դրուած են ամբողջ մարդկային սեռի հնարած մարմնոյ և մտքի անհամար գործիքները և ներկայ դարուս գիտական բոլոր գիւտերը. որուն յիշողութիւնը ետ կ'երթայ հազարաւոր տարիներով եւ ցեղին հաւաքական յիշողութիւնը կը դառնայ իր յիշողութիւնը. որուն ներկայ քայլերը կ'ուղղուին դարուս գիտական ճշգրիտ գիտողութիւններուն յենյով: Իսկ վայրենին այն մարդն է որուն յիշողութիւնը իր անձնական փորձառութենէն եւ ապրած սերունդին կեանքէն անդին չանցնիր. որուն մարմնոյ եւ մտքի գործիքները վերջին աստիճանի նախնական են եւ անճիշտ եւ որուն անհատական եւ ցեղային քայլերը ուղղող ճշգրիտ տեղեկութիւններու՝ բացակայութիւն մը կը տիրէ:

Ընկերաբանութիւնը մեզի կը սորվեցընէ թէ ցեղային եւ դասակարգային բոլոր բաժանումները արուեստական են եւ ոչ բնական: Մարդու ձեռքով շինուած են ոչ թէ բնութեան: Անոնք բոլորն ալ արդիւնք են ընկերական բարեշրջման եւ վաղանցիկ են ոչ տեւական: Թէ անոնք չեն արդիւնք մտքի բնական անհատասարութեան, հապա մտքի անհատասար կահաւորումի: Թէ ընկերական հաւասարութիւն կարելի կ'ըլլայ միայն այն ժամանակ երբ այդ ընկերութեան բոլոր անդամներուն ալ մտքերը հաւասարապէս կահաւորուած են ընկերական հարստութեան ամենաէական եւ պիտանի գոյքերովը: Թէ այս մտքերու հաւասար կահաւորումը պիտի մնայ միշտ երազ մը որչափ ժամանակ որ կը տիրէ անտեսական ողբալի անհատասարութիւն մը, կեանքի անհրաժեշտ պետքերը գոհացընող միջոցներուն բացակայութիւն մը: Հետեւաբար այս օր անտեսական հարցը կը կանգնի մեր առջեւ, ինչպէս կանգնած է ամեն դարու մէջ, հսկայ հարցանիշի մը պէս եւ հրամայական կերպով մը կը պահանջէ պատասխան:

ՏԻԳՐԱՆ Հ. ԳԱՊԱԳՃԵԱՆ

Ծնած՝ 1875ին Եօզկատի մէջ. ուսանող Անաթօլիա Վարժարանի, Մարզուան (1890-1892) եւ (1894-1896). Պատկաւոր Արուեստից (A. B.) Անաթօլիա Վարժարանէն (1896). ուսուցիչ Ամերիկեան Վարժապետանոցի, Սերաստիա (1897-1905). յետաւարա ուսանող Փէնսիլվէնիա Հատիսարանի (1905-1910). Ուսուցիչ Գիտութեանց (M. S.) Փէնսիլվէնիա (1907). անդամ Սիկմա Սի եղբայրակցութեան (1908). Տօքթօր Փիլիսոփայութեան (Ph. D.) Փէնսիլվէնիա (1910). ուսուցիչ նոյն հաստատութեան մէջ 1910էն յօրս:

ՓՈՒՔՐԻԿ ՏԻԵԶԵՐԻՔՆԵՐ

ԿԱՄ

Ն Ի Ի Թ Ի Ս Ա Հ Մ Ա Ն Ն Ե Ր Ը

Տ Ի Գ Ր Ա Ն Զ . Գ Ա Մ Ա Գ Ճ Ե Ա Ն

ՀԻՒԼԻՍԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆԸ

Նիւթ, ժամանակ եւ միջոց հիմնական տարրերը կը կազմեն նիւթական տիեզերքին :

Ժամանակը անհուն է . Միջոցը անհուն է եւ մարդկային միտքը որ անհունին տենչը ունի իր մէջ, անվերջ հրճուանք կը գտնէ այս անհունութիւնները ըմբռնելու եւ անոնց վրայ մտածելու մէջ :

Ժամանակ եւ միջոց ոչ միայն անհունութիւններ են, այլեւ անհունապէս բաժանելի եւ միօրինակ : Բայց երբ կուզանք նիւթին հոս հարկ կ'ըլլայ կայնիլ եւ հարցնել — նիւթը եւս անհո՞ւն է եւ անհունապէս բաժանելի, ժամանակի եւ միջոցի նման :

Այս խիստ կարեւոր հարցումը որ շատ կանուխէն ներկայացած պէտք է ըլլայ խորհող մարդու մտքին, ժխտական պատասխան մը ընդունեց Յոյն փիլիսոփայէն որ նաև կերտեց հիւլէ (արօւմ) բառը Յունական ազամոս (անբաժանելի) բառէն :

Ըստ այս փիլիսոփայութեան ժամանակի ամենափոքր տեւողութիւն մը կարելի է բաժնել, մտքով, միլիոն անգամ միլիոն մասերու անվերջ կերպով, նոյնպէս միջոցը, սակայն նիւթի կտոր մը կարելի է բաժնել այսպէս : Երբ կը ձեռնարկենք նիւթը փոքրագոյն մասերու բաժնել մտքով, անանկ սահմանի մը կը հասնինք որմէ անդին նիւթ երեւակայել

կարելի չէ: Ահա այս փոքրագոյն անբաժանելի մասնիկն է զոր հիւլէ կը կոչենք:

Նիւթը ուրեմն, ըստ այս տեսութեան, սահմանաւոր գոյութիւն մըն է անսահման միջոցին մէջ եւ անոր բաժանելիութեան սահմանը կը կազմէ հիւլէն:

Յունական հիւլէն՝ լոկ վարկածային կամ ըսեմ աւելի վերացական գաղափար մը՝ դիտութեան յառաջացման վրայ աննշան ազդեցութիւն մը ունեցաւ մինչեւ որ Տալթըն, Անգլիացի քիմիաբանը, վերակենդանացուց զայն քիմիական կարգ մը եղելութիւններ բացատրելու համար: Օրինակ մը առնենք: Զրածին եւ քլորին երկու որոշ տարրեր են որ իրարու հետ միանալով քլորական թթու յառաջ կը բերեն, սակայն այս միութիւնը շատ որոշ համեմատութիւններով միայն տեղի կ'ունենայ, այսինքն ամէն մէկ կրամ ջրածինի հետ ճիշդ 35.5 կրամ քլորին առնել պէտք է: Եթէ մէկէն կամ միւսէն աւելի առնուի աւելին բոլորովին անսխալ վիճակի մէջ պիտի գտնուի երկու կազերը իրարու հետ միանալէ վերջը:

Այս երեւոյթը, զոր կարելի չէր բացատրել միօրինակ եւ անհունապէս բաժանելի նիւթի ենթադրութեամբ, Տալթըն դիւրաւ բացատրեց հիւլէներով: Ենթադրենք թէ քլորական թթուի ամէն մէկ մասնիկը մէկ հիւլէ քլորինէ եւ մէկ հիւլէ ջրածինէ կը բաղկանայ: Յայտնի է թէ երկուքէն ալ հաւասար թիւով հիւլէներ առնելու ենք: Բայց քանի որ ամէն մէկ քլորինի հիւլէն ջրածինի հիւլէին 35.5 անգամը ծանրութիւն ունի, ըսել կ'ըլլայ թէ մէկ կրամ ջրածին եւ 35.5 կրամ քլորին հաւասար թիւով հիւլէներ կը պարունակեն, եւ երբ այս համեմատութեամբ առնուին, զոյգ զոյգ իրարու հետ միանալով բաղադրութիւն մը կը կազմեն: Սակայն եթէ մէկէն կամ միւսէն աւելորդ թիւով հիւլէներ ունենանք այս վերջինները առանց ընկերի մնալով ուրեք փոփոխութիւն չեն կրեր

կամ ըսենք, ուրիշ խօսքով, քիմիական բաղադրութիւն մը տարբեր հիւլէներու ամուսնացած զոյգերէ կը բաղկանայ, մինչդեռ տարրական մարմին մը ամուրիներու աղումրէ մը, եւ եթէ ամուսնանալի աղջիկներ ու երիտասարդներ հաւասար թիւով չեն գտնուիր ընկերութեան մը մէջ, անոնցմէ մէկ մաս-

ըն ի հարկէ ամուրի պիտի մնան կամ քիմիական լեզուով բաղադրութիւն պիտի չկազմեն:

Քիմիական երեւոյթները այսպէս դիւրաւ կը բացատրուին հիւլէներով, հիմա տեսնենք թէ նիւթին Փիզիքական յատկութիւններն ալ կարելի է բացատրել անոնցմով:

Նիւթը Փիզիքական երեք որոշ վիճակի մէջ ծանօթ է մեզ. հաստատուն, հեղուկ եւ կաղային:

Ենթադրեցէք 100,000 հոգինոց բանակ մը որ կը յառաջանայ ընդարձակ հարթ դաշտի մը վրայէն: Ենթադրեցէք կրկին որ մենք վեր բարձրացած ենք օդին մէջ այնքան բարձր որ ամբողջ բանակը սեւ փոշիի հատի մը պէս կ'երեւնայ մեր աչքին: Յայտնի է թէ բանակին շարժումները դիւրաւ կրնանք դիտել սակայն չենք կրնար զանազանել անոր մէջի անհատները կամ անոնց շարժումները եւ ամբողջ բանակը մեզի միօրինակ մարմինի մը պէս պիտի երեւնայ թէպէտ անիկա հարթուրէն հազար որոշ անհատներէ կը բաղկանայ: Եթէ այս փոքրիկ մարմինը քանի մը հազար անգամ խոշորցնենք իսկ մանրադէտտով կրկին անոր մէջ ոչ անհատներ պիտի տեսնենք ոչ ալ ուրեք անհատական շարժում:

Ահա այս կը ներկայացնէ, ըստ հիւլէական տեսութեան, հաստատուն մարմինի մը պատկերը, որուն մէջ անհատ զինուորներ կը գրաւեն հիւլէներու գիրքը:

Հիմա ենթադրենք թէ այս բանակին կէսը կարմիր ներկէինք: Օրինակի համար բոլոր աջ կողմի կէսը գրաւող զինուորներ կարմիր հագնէին իսկ ձախ կողմիները սեւ: Բանակը այսպէս կրնար իր ճամբան շարունակել մղոններով եւ մենք սեւ ու կարմիր մասերը պիտի տեսնէինք որոշ կերպով որքան ատեն որ բանակին շարժումները կանոնաւոր են եւ սեւերու ու կարմիրներու յարաբերական գիրքը անսխալ կը մնայ թէպէտ բոլորն ալ շարժման մէջ են:

Հիմա ենթադրենք թէ ուրեք պատճառով բանակին մէջ իրարանցում մը յառաջ եկաւ: Ամէն մէկ զինուոր իր սովորական գիրքը չկրնար պահել այլևս, այլ բոլորը իրար կը վորական գիրքը չկրնար պահել այլևս, այլ բոլորը իրար խառնուին, եւ մենք որ այնքան հեռուէն անհատներու շարժումը տեսնելու կարող չենք անշուշտ անտեղեակ պիտի մըրժուամք տեսնելու կարող չենք անշուշտ անտեղեակ պիտի մըրժուամք այդ իրարանցումին: Սակայն եթէ ուշադրութեամբ

յղացումը սխալ չէր, բայց անոր դործիքները անբաւական էին այդ հիմնական գաղափարը ասպացուցանելու գործնական կերպով: Հիւլէն չէր կրնար քննուել Ալքէմիսթի նախնական միջոցներովը:

Արդարեւ մարդկային միտքը կը բողոքէր ութսուն տեսակ որոշ եւ իրարմէ անջատ հիւլէներու գոյութեան դաղափարին դէմ եւ վերջացող դարուն քիմիարանները տարիներով աշխատեցան հասարակաց կապ մը գտնել տարբեր տարբերու հիւլէներուն մէջ բայց անոնց ջանքերը Ալքէմիսթին ջանքերէն աւելի մեծ յաջողութեամբ չպսակուեցան:

Բայց ինչ են այս հիւլէները, ինչ է անոնց բնութիւնը, կամ տարբեր տարբերու հիւլէները ինչպէս կը տարբերին իրարմէ, դժուար հարցումներ են ասոնք որ դրադեցուցին քիմիարանները դարերով: Միջին դարերու մէջ Արարական երեակայութիւնը յղացաւ նիւթի միութեան գաղափարը — եւ Ալքէմիսթը ի դուր աշխատեցաւ դարերով կապարը ոսկիի վերածելու: Նիւթի հիւլէները կը մնային իրրեւ անանցանելի պատուար մը իրենց երազին իրականացման ճամբուն վրայ:

Ոչ ալ աւելի մեծ յաջողութեամբ պսակուեցան վերջին դարուս քիմիարաններու ջանքերը որոնք աշխատեցան հասարակաց կապ մը գտնել տարբեր նիւթերու հիւլէներուն մէջ:

Այսպէս երկայն դարերու աշխատութենէ վերջ հիւլէն կը մնար վերջին բաւը նիւթի դիտութեան մէջ, սակման մը որմէ անդին մարդկային իմացականութիւնը չէր կարող թափանցել:

Սակայն մինչ քիմիարանները յուսահատած վար կը դընէին իրենց ղէնքերը անդին բնագէտները խնդրոյն վրայ կը յարձակէին բոլորովին տարբեր ուղղութիւնով մը:

ՀԻՒԼԷՆ ԵՒ ԵԼԵՔՏՐՈՆԸ

1896ին Րէօնթիլէն պատահամբ երեւան բերաւ Ք. ճառագայթները: Թէ ինչպէս դիտական աշխարհ իրար անցաւ այս գիւտին վրայ, ընթերցողներու ծանօթ է արդէն:

Ք. ճառագայթներու բնութիւնը նոյն իսկ այսօր կա-

տարելապէս հասկցուած չէ տակաւին, սակայն այն գիւտերը որ ուղղակի կամ անուղղակի անոնց յառաջ բերած մտաւոր վերազարթնումին արդիւնքներն էին կատարելապէս յեղաշրջեցին նիւթական դիտութեանց հիմերը:

Քանի մը հազար տարուան աշխատութենէ վերջ մարդու միտքը վերջապէս յաջողեցաւ թափանցել հիւլէին սակմանները եւ հոն անրաժանելի ու անքննելի հիւլէին տեղ դըրական ու բացասական ելքարոններու գեղեցիկ դրութիւն մը գտաւ որոնք իրենց շարժումներով, ձգողական ու վանողական ոյժերով եւ արձակած ճառագայթներով իրական տիեզերք մը կը ձեւացնէին անհունապէս փոքր հիւլէին մէջ պարփակուած:

Բայց դիտութիւնը ինչպէս կըցաւ տեսնել այս բարդ դրութիւնը հիւլէին մէջ քանի որ հիւլէն ինք անտեսանելի կը մնայ ամենէն զօրաւոր մանրագէտներով: Իրաւացի հարցում մը արդարեւ, որուն պիտի պատասխանեմ ըսելով. «Ելքատրական լրտեսներու շնորհիւ»:

Եթէ ունենայինք լրտեսներ որոնք առանց դժուարութեան մտնէին ու ելլէին օդապիրիկ գոցուած սնտուկներու մէջ, կամ թափանցել կէս մատ թանձրութեամբ երկաթէ տախտակներ, որոնք կարող ըլլային աշխարհի շուրջ վեց անգամ շրջան ընել միակ մանրերկրորդի մը մէջ կամ երկրէն ճամբայ ելլել եւ արեւը հասնիլ քանի մը վայրկեանէն, անչուշտ ուէ գլոխ ուարութիւն պիտի չունենայինք մեր փափաքած բաները հասկնալու մէջ, պայմանաւ որ կարող ըլլայինք հասկնալ այս պատգամարեւներու լեզուն:

Ահա այս տեսակ լրտեսներ են ելքարոնները որոնք առանց դժուարութեան կը մտնեն հիւլէին մէջ եւ դուրս կ'ելլեն անկէ մեզի պատմելով անոր ներքին կազմութիւնը. և ընէ ցարդ անոնց պատմութիւնը վստահելի գտնուած է: Այս գոնէ ցարդ անոնց պատմութիւնը վստահելի գտնուած է: Այս նորագոյն տեսութեան ծնունդը կը պարտինք կարգ մը տարբերու գիւտին որոնք շողարձակ տարբեր կը կոչուին որոնցմէ ամենէն ծանօթն է րէտիլմը:

Այս տարբերու ցոյց տուած յատկութիւնները կարելի չէր բացատրել հին հիւլէական տեսութեամբ: Օրինակի հա-

մար առնենք Րէտիյըմը: Այս մարմինը շարունակ տեսակ մը ճառագայթներ կ'արձակէ:

Երբ ճառագայթ կ'արձակէ կ'ըսեմ դուցէ ընթերցողներէս շատեր կը խորհին թէ կտոր մը Րէտիյըմ պզտիկ աստղի մը պէս լուսատու բան մըն է: Անանկ բան չկայ: Մեր աշխատանոցը քանի մը հարիւր տուար արժողութեամբ Րէտիյըմ ունի որ պարզապէս մոխրագոյն փոշի մըն է եւ ոչ մէկ կերպով տարբեր — ըստ երեւոյթին — սովորական հողի կըտորէ մը: Րէտիյըմի արձակած ճառագայթները քիմիական կարգ մը բաղադրութիւններու օգնութեամբ միայն տեսանելի կ'ըլլան:

Այս ճառագայթները, սակայն, ճիշդ կերպով կարելի է քննել ելեքտրական դործիքներով, եւ այս տեսակ քննութիւն մը ցոյց տուած է թէ անոնք Ք. ճառագայթներու ելեքտրոններու եւ ալֆա կոչուած մասնիկներու խումբէ մը կը բաղկանան: Ահա այս ճառագայթներն եղան առաջին լըրտեսները հիւլէ տիեզերքին ներքին դործերուն: Զանց ընելով այն նկատումները որոնցմով արդէ գիտնականներ հասան իրենց եզրակացութեանց, քննենք անգամ մը անոնց մեզի ներկայացուցած պատկերը:

ՓՈՔՐԻԿ ՏԻԵՉԵՐՔԸ

Ջրածինը գիտութեան ծանօթ փոքրագոյն հիւլէն է: Այս հիւլէն, ըստ նորագոյն տեսութեան, ելեքտրոններու եւ դրական ելեքտրականութեան համախմբում մըն է եւ ոչ թէ միակ անբաժանելի մարմին մը ինչպէս կը կարծուէր առաջ:

Բայց ելեքտրոնը կշռուած է — մի հարցնէք թէ ինչպէս, քանզի այդ շատ հեռու պիտի տանէր մեզ մեր նիւթէն, միայն հաւատացէք խօսքիս թէ կշռուած է ան — եւ դտնուած է թէ մօտաւորապէս ջրածինի հիւլէին մէկ հազար եօթը հարիւրերորդը ծանրութիւն ունի: Ըսել է թէ եթէ ջրածինը բոլորովին ելեքտրոններէ բաղկանար 1700 ելեքտրոն պիտի դրտնէինք միակ ջրածինի հիւլէի մը մէջ: Իսկ եթէ ջրածինի ծանրութեան կէսը դրական ելեքտրականութենէ եւ միւս կէսը

ելեքտրոններէ բաղկանար, կրկին 850 ելեքտրոն պիտի դրտնէինք միակ հիւլէի մը մէջ:

Հիմա հիւլէին մէջ եղող այս ելեքտրոնները անշարժ կեցած չեն այլ շարունակ շրջան կ'ընեն դրական կեդրոնին շուրջը եւ այսպէս կը պահեն իրենց հաւասարակշռութիւնը, ճիշդ ինչպէս որ մեր երկիրը եւ մոլորակները իրենց հաւասարակշռութիւնը կը պահեն միջոցին մէջ արեւին շուրջ շրջան ընելով: Ասիկա է ամենափոքր հիւլէին արդիացած մէկ նրկարը: Որքա՞ն տարբեր է ան քիմիաբանին հիւլէէն:

Միւս բոլոր հիւլէներն ալ այս տեսակ կազմութիւն մը ունին միայն սա տարբերութեամբ թէ ջրածինի հիւլէէն շատ աւելի խոշոր ըլլալով՝ իրենց պարունակած ելեքտրոններու թիւն ալ նոյն համեմատութեամբ աւելի մեծ է:

Այսպէս Րէտիյըմի հիւլէ մը որ 226 ջրածինի հիւլէներու հաւասար ծանրութիւնը ունի, մեր վերը ըրած ենթադրութեան համեմատ 226 անգամ 850 այսինքն 192,100 ելեքտրոններ պարունակող բարդ դրութիւն մըն է եւ այս ելեքտրոններու հսկայ բանակը սոսկալի արագութեամբ շրջան կ'ընեն մէկ կամ աւելի կեդրոններու շուրջ միակ հիւլէին մէջը:

Մեքենադիտութենէ գիտենք թէ որքան որ մեծ ըլլայ այս տեսակ դրութիւն մը ոյնքան ալ կը դժուարանայ հաւասարակշռութիւնը պահպանել, որով օր մը չէ օր մը այս տեսակ հիւլէ մը իր հաւասարակշռութիւնը պիտի կորսնցնէ եւ անոր մասերը պիտի արձակուին միջոցին մէջ պայթող ուռմբի մը նման, փշրելով իրենց հանդպած հիւլէները եւ տեսակ մը հիւլէական ճրգեհ ու աւեր թողլով իրենց ճամբուն վրայ: Ահա ասոնք են որ գիտութիւնը ճառագայթ անուանած է որոնք ուրիշ բան չեն այլ քայքայուած հիւլէի մը բեկորները:

Հիմա կը տեսնենք թէ հիւլէական սահմանը որ Չինական պատի մը նման արդիւած էր դարերով գիտական մտքի յառաջխաղացումը, այժմ քայքայուած՝ բնագէտին ուռմբերէն մեր մտքին առջեւ կը բանայ խուզարկութեան կոյս աշխարհ մը խոստումալից:

ՆԻՒԹԻՆ ՍԱՀՄԱՆՆԵՐԸ

Հիմա ընթերցողներուս անանկ պիտի թուի թէ հիւ-
լէին սահմանները վերցնելով հանդերձ անոր տեղ ուրիշ սահ-
ման մը դրած կ'ըլլանք այսինքն ելեքարոնը, որով ելեքարոնը
կ'ըլլայ վերջին բառը նիւթի կազմութեան մէջ: Հիմա տես-
նենք թէ այս այսպէ՞ս է:

Ելեքարոններու գիտութիւնը այնքան նոր է որ որոշ
վճիռ մը կարելի է արձակել անոնց էութեան մասին, սա-
կայն սա չափը որոշ է թէ ելեքարոնները կարելի է նկատել
իրբեւ նիւթ, բառին Փիլիքական առումով. այլ գիտունները
հակամէտ են զայն նկատելու իրբեւ եթերին մէջ ձգտումի վի-
ճակ մը, կամ ըսենք անոր յատկութիւններուն մէջ յանկար-
ծական փոփոխութեան վայր մը: Իսկ եթերը ուրիշ բան է
այլ վարկածային գոյութիւն մը միջոցին հետ գոյակից եւ ա-
նոր նման անհուն:

Այսպէս կը տեսնենք թէ որչափ բնագիտութիւնը մեզ
մտցնելով հիւլէներու եւ ելեքարոններու փոքրիկ լուսամու-
տէն մեզ կ'առաջնորդէ նիւթի անհունութեան անեզր դաշ-
տերը:

Ժամանակը անհո՛ւն, միջոցը անհո՛ւն, նիւթը ան-
որուն թարգմանն է մեզի համար փոքրիկ ելեքարոնը:
Հո՛ւն, ասոնք կը կազմեն անհուն տիեզերք մը հրաշալի,
որուն թարգմանն է մեզի համար փոքրիկ ելեքարոնը:

ԳԻՈՐԳ Ա. ՍԱՐԿՅԱՆ

Ծնած՝ Այնթապ, 1889 փետրուար 28ին. տեղւոյն
Վարդանեան Վարժարանէն շրջանաւարտ (1905). ուսանող
Կեզր. Թուրքիոյ Գոլէճին մէջ (1906-1907). ուսուցիչ Վար-
դանեան Վարժարանին մէջ (1907-1910). 1910ին Ամերի-
կա գալով կ'ուսանի Պրիճուօթրի (Մէսէչուսէցս) Պետական
Վարժարանին մէջ՝ ուրիշ շրջանաւարտ՝ (1912). այժմ
կ'ուսանի Թիչըրգ Գալէն, Գօլըմպիա Համալսարանը, մի-
եւնոյն ատեն պաշտօն ունենալով «Կոչնակ»ի խմբագրական
մարմնին մէջ: Իր ընթացքը կ'աւարտէ 1913 Դեկտ. 30ին,
Մանկավարժութեան, արդի լեզուներու եւ բաղդատական գը-
րականութեանց մէջ B. S. տիտղոսով:

ԿԱՐՃ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ

ԿՐԹԱԿԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

ՎԱՀԱՆ - ՄԵՍՐՈՊ

(ԳԷՈՐԳ Ա. ՍԱՐԱՑԵԱՆ)

Կարճ պատմութիւնը հայելի մըն է մանկան աչքին առջեւ դրուած՝ որ կանդրադարձնէ մանուկին՝ իր հոգիին մէջ քաճուած քիւր հնարաւորութիւնները եւ կարելիութիւնները:

ՅՐՕՊԷԼ

Հոգեբանութիւնը մինչեւ նորագոյն թուականները նըկատուած էր իբր մարդկային «Հոգիին» կամ «գիտակցութեան» մասին ճառող գիտութիւն մը, զուրկ փորձառական ու գործնական գիտութիւն մը ըլլալու բոլոր Հանգամանքներէն, ու թաղուած վերացական ու բնազանցական անիմատութիւններու թանձր պատմուճանին մէջ: Սակայն յորժէհետէ վերջացող քանի մը Թասնեակ տարիներու միջոցին Հոգեբանութիւնը ձերբազատուեցաւ այս Հաստակուռ կապանքներէն ու սկսաւ ուսումնասիրուիլ գիտական աննախապաշար, կշռող, քննող, խստապահանջ ոգիով, ան մտաւ բոլորովին նոր եւ յոյժ օգտակար շրջանի մը մէջ: Այսպէս Հոգեբանութիւնը դադրելով սքօլասթիք փիլիսոփաներու Համար անպէտ վիճարանութիւններու միայն նիւթ մատակարարելէ, դարձաւ դաստիարակութեան մշակներուն ձեռքը գերազանցապէս անհրաժեշտ ու նոյնչափ արդիւնաւոր գործիք մը. այսինքն մանկավարժութիւնը իբր գիտութիւն ծագում առաւ ուղղակի Հոգեբանութեան մատակարարած լոյսին շնորհիւ:

Մանկավարժութիւնը խորապէս Համոզուած՝ կենսաբանական սա ճշմարտութեան թէ անհատը կը կրկնէ իր մէջ

իր ցեղին պատմութիւնը, նոյն լոյսով կը կատարէ իր հետախուզութիւնները, նոյն ճշմարտութեամբ կ'առաջնորդուի մանուկը դաստիարակելու իր գծուարին գործին մէջ:

Արդ հաստատուած իրողութիւն մ'է թէ մարդկային ցեղը իր սղայ հասակին մէջ միամիտ պաշտումով մը կը հաւատար դիցարանական առասպելներու, հրաշապատում հէքեաթներու, աւանդալէսերու մէջ գործող գերբնական էակներու գոյութեան, եւ անոնց սքանչելագործ հմայքով կը պարարէր իր խանդաբորբ երեւակայութիւնը:

Մանուկը - մարդկային ցեղին մէկ մանրանկարը - նոյն հիացիկ պաշտումը, նոյն խանդակաթ ջերմեռանդութիւնը չէ՞ որ ցոյց կուտայ, ամէն անգամ որ առիթ ունենայ լսելու առասպելական դիւցազունի մը գերբնական քաջագործութիւնը, կամ յուշկապարիկի մը խորհրդաւոր հրաշագործութիւնը: Ո՞վ չէ անցուցած իր մանկութեան շրջանին անպատում հիացումի յափշտակութեամբ թրթռուն պահ մը, երբ Մամիկը ընտանեկան թոնիրին շուրջ հաւաքած իր սիրատուն զաւակները՝ կը հիւսէր իր խորհրդաւոր, հրաշագեղ պատմութիւնները գերբնական էակներու, հուրիներու, պարիկներու, գեւերու կեանքէն առնուած:

Այո՛, ամէն մարդ ալ անցուցած է իր կեանքին մէջ այս ոսկեհուռ երազներու, յափշտակութեան, հիացումի, մէկ խօսքով երեւակայութեան շրջանը, որ մանկութիւն կը կոչուի:

Ուստի տարակոյսէ վեր իրողութիւն մըն է թէ, մանուկը հիացումի, խանդալառութեան բնազդ մը ունի, բընազդ մը՝ որ դիտական մեթոտիկ ուղղութեամբ առաջնորդուելով մանուկին մէջ կը պատրաստէ ապագայ «քաջագործ», «սքանչելագործ», «վեհ», «արի», «գեղեցիկ» հսկան որուն կեանքին գրուագծերով սնունդ առաւ իր երեւակայութիւնը, թրծուեցաւ իր նկարագիրը:

Ի՞նչ կերպով, ուրեմն, կարճ պատմութիւնները կը նըպաստեն մանուկի զարգացումին:

Ա. Վսեմ նկարագրի մը կազմութեան կ'օգնեն:

Եթէ դաստիարակութեան գերազոյն նպատակը, աղա-

մանդ նկարագրի, անընկճելի կորովի տէր անհատ մը պատրաստել է, ապա ուրեմն ի՞նչ բան աւելի ներշնչող, աւելի ներգործող է, քան մանուկին հիացումի բնազդին կոչում ընել անոր տալով ընտիր պատմութիւններու շարք մը ուր կը գործեն քաջութեան, ազնուութեան, անընկճելի կամքի, անսողիւտ գեղեցիկութեան տիպար անհատականութիւններ: Մանուկը իր հիանալու եւ ապա նմանցնելու բնազդով իր հոգիին մէջ անզբաղարձած պիտի զգայ այդ իտէալ անհատականութիւններու դոհար յատկութիւնները եւ ի յայտ պիտի բերէ դանոնք իր ապագայ կեանքին մէջ:

Որքա՞ն տաղտկալի եւ ապարդիւն է դեռահաս պատանիի մը յեղեղել, նոյն իսկ դոց ընել տալ «հանգանակ հաւատոյ»ներու երկար, երկար շարքերը կամ հարց պատասխանի «կրթական քրիստոնէականներու» չոր ու տափակ վարդապետութիւնները, ինչպէս կ'ընեն տակաւին մեր շատ մը դպրոցներուն մէջ, այն միամիտ հաւատքով թէ այդպիսով մանուկին մէջ կրօնական զգացումները պիտի արթնան եւ անոր նկարագիրը պիտի կազմուի:

Հըչինսընի «Մանուկներու թերթին» մէջ Մր. Մուտի շատ իրաւամբ կը շեշտէ այս կէտը յայտարարելով որ «Այո — Կրօնք մը պիտի ունենանք, բայց դայն պիտի ունենանք իր լուծուած ձեւին մէջ եւ ոչ թէ թանձրացեալ շեղակոյտի քը պէս»: Քանի մանուկին յորդորական խրատներ տաս, նոյն քան աւելի ան պիտի դժկամակի դանոնք ընդունելու եւ ապրելու, սակայն տո՛ւր անոր բարոյականի վեհ դասեր, կրօնական ազնիւ սկզբունքներ կարճ պատմութեան մը մէջ գործող անհատի մը մարմնացումով ահա յաջողած կ'ըլլաս քու նպատակիդ մէջ, առանց բառ մը խրատաբանելու, կամ բարոյախօսելու:

Անցեալ տարի առիթ ունեցայ ունկնդրելու Պրիճուօթրի Վարժապետանոցին «մատըլ սֆուլ»ին մէջ փոքրիկ մանուկներու յատուկ կարճ պատմութիւններու դասը: Վարժուհին կը պատմէր Ուաշինկիթընի կեանքը քիչ մը առասպելային ձեւին տակ, հիացումով նշմարեցի այն արտակարգ խանդալառութիւնը որով փոքրիկ մանուկները կը հետեւէին պատմու-

թեան կարծես ելեքտրականացած ու ներշնչուած Ուաշինկ-
թընի վեհօգի անձնուիրութիւններուն դրուագը լսելով :

Դասին աւարտումէն ետք տեսայ որ մանուկին մէկը
դուրս ելնելու ատեն իր ինկած ընկերոջ անանկ յօժարափոյթ
անձնուիրութեամբ օգնութեան փութաց և անոր օգնեց , ա-
նանկ ցաւակցութեան արտայայտութիւն մը ցոյց տուաւ իր
դէմքին վրայ որ , չի կրցանք իրեն չհարցնել թէ ինչու այդ-
քան տխրեցաւ եւ օգնութեան փութաց իր ընկերոջ . մանուկը
միամիտ չեշտով մը բացազանչեց մեզի . «Ուաշինկթըն ալ
այդպէս չըրա՞ւ» :

Ահա միջադէպ մը զոր երբեք չեմ կրնար մոռնալ
կեանքիս մէջ :

Բ. Վերծանութեան հետաքրքրութիւն կ'արթնցնէ :

Հարկ չկայ բացատրելու թէ դրական ընթերցումը ,
դրական վայելքները ըմբռնելու ճաշակին մշակութիւնը որ-
քան օգտակար է եւ նոյն իսկ անհրաժեշտ դաստիարակուած
մարդու մը համար : Ահա կարճ պատմութիւնները մանուկին
ըմբռնելու կարողութեան համեմատ գրուած՝ անոր մէջ պի-
տի արթնցնեն դասագրքէն դուրս վերծանութիւններ ընելու
հետաքրքրութիւնը : Այս կերպով մանուկը կը պատրաստուի
ապագային մէջ աւելի նուրբ ու մշակուած դրականութիւն մը
գնահատելու :

Այս տեսակէտով սրտի անհուն կսկիծով մը պէտք է
յիշենք որ Թրքահայերս տակաւին մանկական դրականութեան
սեռը գրեթէ չենք մշակած , ինչ որ շատ կարեւոր պակաս մըն
է մեր մանուկներու դաստիարակութեան գործին մէջ :

Լուսաւորեալ երկիրներու մէջ ծաղկոցի եւ նախակըր-
թարանի ուսանողին կը տրուին ուսուցչին կողմէ ընտրուած
արտաքին վերծանութեան գրքեր զորս ուսանողը կարդալէն
ետք իր տեղեկագիրը (րիփօրթ) կը մատուցանէ ուսուցչին :
Սակայն այս շատ արգինաւոր միջոցը գործադրելու համար
լուսաւորեալ երկիրներու ուսուցիչը ո՛րքան բաղձաւոր է իր
ձեռքին տակ ունենալով հազարաւոր մանուկներու համար
պատրաստուած գրքեր :

Գ. Երեւակայութիւնը կը մեակէ :

Յայտնի է որ մտաւորական կարողութիւններու մէջ
երեւակայութիւնը շատ կարեւոր տեղ մը ունի : Երեւակա-
յութենէ զուրկ մէկը չըմբռնէր պատմութիւնը , չկրնար յա-
ջողիլ ուսողական բարձր գիտութիւններուն մէջ , վերջապէս
անատակ կը դառնայ գնահատելու բնութիւնը , դեղեցիկը :

Բոլոր գիտութիւններուն մէջ նոր հայեցողութիւն մը
եւ կամ նոր յայտնութիւն մը ի յայտ բերող հանձարները ա-
ռաւելապէս օժտուած են երեւակայութեամբ իրենց միւս
կարողութիւններուն առընթեր :

Կարճ պատմութիւնները մանաւանդ , առասպելները ,
հէքեաթները , դիցաբանութիւնները ցեղային սուր երեւակա-
յութեան ծնունդ գոհար աւանդութիւններ են որոնց դարերու
ընթացքին մէջ մինչեւ հիմա անջինջ գոյութիւնն իսկ գրա-
ւական մըն է որ անոնք անկորնչելի արժէք մը ու կարեւո-
րութիւն մը ունին :

Յարմար ընտրութիւն մը այս կարգի պատմութիւննե-
րու մէջ անհրաժեշտ է , կիրարկելու համար զանոնք իբր աղ-
դու միջոց մը մանկան երեւակայութիւնը մշակելու :

Դ. Չուարթ տրամադրութիւն կը մեակէ :

Մանուկը նորափթիթ վարդ մըն է ընդունակ՝ բուրուհ-
նաւէտելու պայմանաւ որ՝ երկնքի կենսատու ցօղը զայն ան-
րեւու կիզող ճառագայթներէն պակասնէ :

Չուարթութեան տրամադրութիւնը այն կենսանորոգ
գորութիւնն է մանկան ինչ որ է՝ կենսապարզեւ ցօղը վարդի
շափրակներուն համար :

Շատեր այն գաղափարը ունին թէ մանուկը ի բնէ
զուարթ է , ան միշտ կայտուելու , խայտալու հակամէտ է :
Սակայն մանուկներու կեանքը շատ մօտէն ուսումնասիրած
Գերմանացի գրադէտ Էրնսթ Ֆօն Ուիլտընպրուի իր «Մանուկ-
Գերմանացի գրադէտ Էրնսթ Ֆօն Ուիլտընպրուի իր «Մանուկ-
ներու Արցունքը» գրքին մէջ հիանալի կերպով կը բացատրէ
թէ մանուկներն ալ ենթակայ են հոգեկան այն մտալիկումնե-
թէ մանուկներն ալ ենթակայ են հոգեկան այն մտալիկումնե-
րուն որոնց յաճախ տարէցները նշաւակ են : «Մարդիկ չեն հա-
ւատար որ մատաղ հոգիներն ալ հոգեկան տանջանքներ ու-

նին, անոր պատճառը ուրիշ բան չէ բայց եթէ ան իրողութիւնը թէ անոնք մանուկները լաւ չեն ճանչնար: Մանուկները ծաղիկի կը նմանին, եթէ մէկը նեղութիւնը յանձն առնէ զանոնք քննելու, ան միշտ չպիտի դտնէ անոնց շափրակներուն մէջ երկնքի ցօղին շողալը, հասպա նաեւ յաճախ պիտի դտնէ սև, կրծող որդ մը, որ չարաշուք կերպով կը փեթոտէ այդ գիրդ շափրակները»:

Ըստ որում մարդկային ջղային դրուժիւնը (ուղեղ եւ ողնայարային թելեր) իր ամենէն կենսական դործարաններէն մէկն է, եւ մանկական շրջանին ատիկա շատ փափուկ վիճակի մը մէջ է, որչա՞փ առողջասպաշական է որ մանուկներու մէջ զուարթ տրամագրութիւն մը մշակելու հոգ տարուի:

Այս զուարթ տրամագրութիւնը կարելի է ձեռք բերել մանուկներուն առողջ հաճոյք մը պատճառելու համար դըրուած պատմութիւններ պատմելով անոնց: Այս մարմնական կազդոյրը մանկութեան շրջանէն սկսած՝ մշակելով զուարթ բնաւորութիւն մը, առաջը կ'առնէ կարգ մը ջղային թեթեւ կամ ծանրակշիռ խանգարումներուն որոնց ենթականերու թիւը ստուարանալու վրայ է դրեթէ ամէն երկիրներու մէջ:

Կարճ պատմութեան դասը լուսաւորեալ երկիրներու ամէն ծաղկոցներուն, եւ նախակրթարաններուն ծրագրին մէջ շատ կարեւոր տեղ մը կը գրաւէ Հիմա եւ այս ճիւղը աւանդելու հոգը կը յանձնուի ոչ թէ պատահական, շատ յաճախ ապիկար ուսուցիչի մը, այլ մասնագէտ ուսուցիչի մը:

Լուսաւորեալ երկրի ժողովուրդները քաջ կերպով կիրակացնեն սա ճամարտութիւնը որ էմբսրն գեղեցիկ կերպով կը խտացնէ հետագայ սողերու մէջ, «Մեծերու կեանքը ուսումնասիրելով մէկուն խորհուրդները եւ կեանքը մեծ կը դառնան»:

Ազգին պատմական կեանքէն առնուած դիւցազներգութիւնները նոյն իսկ աւանդավէպերը կը պատրաստեն անուղղակի կերպով մանուկին մէջ ասպազայ աղգային անշահախնդիր հերոսը, անձնագոհ հայրենասէրը, գեղեցիկն, բարիին, ճամարտին, մէկ խօսքով մեծութեան Աստուածացումը ներքողոյ յուշկասարիկներու պատմութիւնը (Փէէրի թէյլո) ու-

րիչ խօսքով երկրային իմաստ մը խորհրդանշող, երկնային պատմութիւնը, պիտի ներշնչէ ասպազայ «Մեծը», «ճամարտութեան ախոյեանը», գեղեցկութեան առաքեալը: Բնութեան գաղտնիքները առասպելային ոսկի շղարչներու մէջ հիւսող «բնութեան պատմութիւնները», մանուկին մէջ պիտի կերտեն ասպազայ բնապատումը, գիտունը:

Թող չկարծուի թէ այս անհաւատալի, հրաշապատում հէքեաթները մանուկը անգործնական իւթօփխտ մը, երազող մը պիտի դարձնեն, ընդհակառակը մանուկի մտքին վրայէն հետզհետէ պիտի ջնջուին անհաւատալի գերբնական մասերը այն պատմութիւններուն, սակայն անոր զգացողական եւ հետեւաբար կամեցողական կեանքին վրայ խոր ծիւեր պիտի արձակեն անոնց էական ճամարտութիւնները:

Մանուկը կը կարօտի մտաւորական յափշտակութեանց:

«Աշխարհի պատմութեան գրքերէն պատմութիւններ լսել կամ կարդալ մանուկին անզանցառելի իրաւունքներէն մէկն է», կ'ըսէ Տոքթ. Սթէնլի Հօլ, Գլարք Համալսարանի ուսուցչապետը:

ԿՍՐԱՊԵՏ Յ. ՓՈՅԻՆԱՆ

Ծնած՝ 1880 Սեպտ. 25ին. շրջանաւարտ՝ Սերաստիոյ Ամեր. Բարձր. վարժարանէն. դասատու Սերաստիոյ Բող. դպրոցին (1898-1899). շրջանաւարտ՝ Մարզուանի Անաթո-ւիա Գոլէճէն և Ա. Բ. առած (1903). դասատու Սերաս-տիոյ Նորմըլ Սքուլի (1903-1906). շրջանաւարտ՝ Օպերլին Գալեմէն և Ա. Մ. առած (1907). դասատու գիտական դասե-րու և Երաժշտութեան Խմերիքըն Ինքըրնէյթընէլ Գալեմ, Սըրինկֆիլտ, Մէս. (1907-09). շրջանաւարտ՝ Ուսըր Բօլի-քէմիք Ինսըրիքիւքէն և Բ. Տ. առած Ելեքտրական ձարտա-բաղիտութեան մէջ (1911). Թէլեֆօն Էնճինիը, Ուէսըրն Էլէքթրիք Գըրքէնիք քով 1911 Յուլիսէն Ի վեր:

ՃԱՐՏԱՐԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ ԱՌՕՐԵԱՅ ԿԵԱՆՔԻ ՄԷՋ

ՏԱՐԱՊԵՏ Յ. ՓԱՅԷԼԵԱՆ

Վերջին տասը տարիներու մէջ ճարտարագիտութիւնը բոլոր մասնագիտութիւններու ամենէն ժողովրդականը եղած է, թէեւ ոչ ամենէն շահարերը: Որովհետեւ ճարտարագէտներ սկսած են գրաւել լաւագոյն դերքերը աշխարհի զարգացումին մէջ: Եւ մինչեւ իսկ քաղաքական աշխարհը հասկցած է թէ քաղաքներու ֆիզիքական պէտքերուն մատակարարութեանը համար անհրաժեշտ է ճարտարագէտներու տալ ամենակարեւոր պաշտօնները: Այս պատճառով ճարտարագիտական դպրոցներ խոնուած են ուսանողներով այնպէս որ ատոր առջեւը առնելու համար բարձրացուցած են իրենց դասընթացքը եւ խտացուցած իրենց պահանջները:

Կար ժամանակ մը երբ ոմանք կը խորհէին թէ ճարտարագիտութեան դաշտը նեղ պիտի դայ ասպայ սերունդի յարածուն ուսանողութեան առջև: Դար մը առաջ երբ քանի մը երիտասարդներ հարցոյն թէլֆըրտի, իր դարուն մեծագոյն ճարտարագէտին, իր դադափարը քաղաքական ճարտարագիտութեան արուեստին հետեւելու մասին, ըսաւ թէ Մեծն Բրիտանիոյ համար պէտք եղած բոլոր ջրանցքները, ճամբաները եւ նաւահանգիստները շինած է ինք եւ այլեւս ուրիշ բան մը մնացած չէ ընելու ասպայ ճարտարագէտներուն համար: Սակայն ներկայ դարը սկանատես եղած է թէլֆըրտի երազէն աւելի հսկայ ճարտարագիտական ձեռնարկներու շինութեանը: Քաղաքներու բնակչութեան աւելնալովը եւ քաղաքակրթութեան զարգացումովը նոր նոր կարօտութիւններ երեւան եկած են եւ արդէն Հիներն ալ բարօտութիւններ կամ բոլորովին նորօտութեան կը կարօտին եւ նոյն իսկ աչքի առջեւ եղած ձեռնարկները նկատի առնե-

լով կը տեսնենք թէ ընդարձակ դաշտ մը բացուած է ճարտարագիտութեան արուեստին առջեւ եւ ինչպէս դիտել կուտայ Անգլիացի դրագէտ մը «ճարտարագէտներ ապագայի ապուսպետներն են» :

ՃԱՐՏԱՐԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ՆՊԱՏԱԿԸ

Ճարտարագիտութիւնը նիւթին մեքենական յատկութիւնները գործածելու արհեստն է որեւէ շինութեան եւ մեքենայի մէջ : Այսպիսի մեքենաներու հնարումը, շինութիւնը եւ գործածութիւնն է որ կարելի կ'ընէ երեւան բերել բնութեան թագուն ոյժը, փոխանցել զայն այնպիսի ձեւերու եւ փոխադրել այնպիսի տեղեր որ կրնայ գործածուիլ ամենատակար եւ ամենաաժան կերպով : Ճարտարագէտին գործն է շահագործել բնութեան մթերուած զանձերը, սանձել աւնոր զօրութիւնները եւ հնազանդեցնել զանոնք մարդկութեան կամքին առջեւ : Իրարու մօտ բերել մարդեր եւ հաղորդակցութեան մէջ դնել զանոնք հեռագրերու եւ հեռաձայններու, ուղիներու եւ երկաթուղիներու, կամուրջներու եւ ջրանցքներու, փապուղիներու (սըպուէյ) եւ ներքնուղիներու (քընըլ) միջոցով : Պաշտպանել կեանքը եւ ստացուածքը անհոգութեան եւ ծուլութեան դէմ, եւ տալու մարդկութեան հանգիստ կեանք մը, անոր տրամագրութեան տակ դնելով կեանքի բոլոր պիտոյքները :

Այս ըլլալով ճարտարագէտին գործը պէտք է որ իւրացնէ ան բոլոր արուեստները եւ գիտութիւնները, թէ վերացական եւ թէ գործնական : Պէտք է որ գիտնայ չէ թէ միայն նիւթին եւ ոյժին օրէնքները այլ նիւթական իրերու զօրութիւնը . չէ թէ միայն մեքենայի մը հնարումը այլ աւնոր շինութիւնը եւ գործածութիւնը . չէ թէ միայն պէտք է գիտնայ խորհիլ եւ գաղափարներ յղանալ, այլ գիտնայ զանոնք արտայայտելու եղանակը պարզ եւ ճշգրիտ կերպով : Աւտոր համար է որ վերացական գիտութիւններու հետ զուգընթաց ճարտարագէտին կը տրուի գործնական դասեր, բուն իսկ գործատեղին մեքենաներու վրայ եւ կամ դաշտին մէջ : Կը

սորվի ան մեքենական գծագրութիւն, կարենալու համար բացատրել իր գաղափարները ուրուագիծերով : Տեղեակ կ'ըլլայ գիտական գործիներու գործածութեանը եւ ամէն կերպով կազմ եւ պատրաստ շուտ ըմբռնելու համար իրերու իրարու հետ ունեցած յարաբերութիւնը եւ անոնցմէ գործնական օգուտ մը հանելու աշխարհին :

Ճարտարագիտութիւնը առանձին մասնագիտութիւն մը չէ բժշկութեան պէս, այլ կը տարածուի արդի բոլոր արհեստներու ընդհանուր ճիւղերուն մէջ . անտեսագիտութեան, վաճառականութեան եւ կեանքի բոլոր գործունէութեան մէջ ուր որ նպատակն է մեծագոյն հատուցումը ընդունիլ փոքրագոյն ծախքով :

Հասկնալու համար ճարտարագիտութիւնը բաւական է միայն նկատի առնել 19րդ եւ 20րդ դարերու հսկայ յառաջգիմութիւնը եւ այն ամէն ճարտարագիտական ձեռնարկները որ մեր աչքին առջեւ ունինք ամէն օր : Բաւական է միայն տեսնել Նիւ Եորքի Քրօթօն Ջրուղին, Պրուքլինի առկախ Կամուրջը, Հըտտընի Ներքնուղին Նիւ Եորքի եւ Նիւ Ճըրզիի միջեւ . «Քուէնքիէքի սէնչըրի լիմիթըտ» շոգեկառքը, Քիօքըքի ջրբերքարական գործարանը (բաուըր քլէքթ), որուն շինութիւնը երբ լրանայ 200,000 ձիու զօրութիւն յառաջ պիտի բերէ փոխանցելու համար հեռուոր տեղեր . Բանամայի Ջրբանցքը, որ մեծագոյն ձեռնարկն է այս երկրին, Հեռաձայնը, Անթել Հեռագիրը, Օղանաւը եւ ելեքարական բոլոր զարմանալիքները որ կը տեսնենք մեր տուներուն, խանութներուն եւ փողոցներուն մէջ եւ ամէն ուրեք :

ՃԱՐՏԱՐԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ՄԵԹՈՏԸ

Ճարտարագիտութիւնը գիտութեան գործնականացումն է եւ հետեւարար անոր մեթոտն է գիտական մեթոտը եւ յաճախակի կը գործածէ հետեւեալ քայլերը .—

1. Դիտողութիւն,
2. Ենթադրութիւն,

- 3. Հաւաքում նիւթի (տէյթ-ա) եւ փորձ,
- 4. Դասաւորութիւն արդիւնքներու,
- 5. Բաղդատութիւն,
- 6. Եզրակացութիւն:

Ասիկայ կրնայ բացատրուիլ ձգողութեան Հանրածա-նօթ օրինակովը: Նեւտոն գիտեց խնձորին իյնալը, ենթադրեց թէ երկիրը զայն իրեն քաշեց, ուղղակի փորձի ենթարկեց իր ենթադրութիւնը, վար ձգելով ուրիշ առարկաներ, ինչպէս քար, փետուր են., յետոյ դասաւորեց իր փորձերու արդիւնք-ները եւ բաղդատելով զանոնք իրարու Հետ բացատրութիւն մը գտաւ քարին իյնալուն եւ փետուրին վեր ելլելուն Համար եւ եզրակացութեան մը եկաւ:

Որեւէ ճարտարագիտական ձեռնարկի մէջ գաղափարը կրնայ յղացուիլ ճարտարագէտի մը մտքին մէջ. ան կը ձեւա-կերպէ եւ ենթադրութեան մը կը վերածէ. կը Հաւաքէ բոլոր նիւթերը (տէյթ-ա) որ կրնայ ձեռք ձգել թէ իր փորձերէն և թէ ուրիշներու փորձառութենէն. կը դասաւորէ զանոնք, սիւնակներու կը բաժնէ. շատ անգամ դիժերով կը ներ-կայացնէ զանոնք բացորոշ կերպով կրնալ տեսնելու Համար անոնց զանազանութիւնը եւ բաղդատելով զանոնք եւ յառաջ բերելով բոլոր նպատաւոր և աննպատ կէտերը, կը յանդի եզրակացութեան մը: Այս նախնական գործը լրացնելէ ետք մեթոտաւոր ծրագիր մը կը շինէ եւ կը սկսի շինութեան: Այժմ իր ամբողջ ուշադրութիւնը կը դարձնէ արդիւնաւորու-թեան (էֆֆիեքընսի) եւ զարգացումի: Արդիւնաւորութիւնը ւ-սելով պէտք է Հասկնանք Համեմատութիւնը օգտակար գոր-ծին եւ գործածուած ոյժին, կամ թուարանական լեզուով, ծախսուած ոյժը Հաւասար է օգտակար գործին առաւել վատ-նումներուն. ուրեմն որչափ պզտիկ ըլլայ վատնումը, շը-փումը եւ որեւէ ոյժի կորուստ նոյնչափ մեծ կ'ըլլայ գործի մը արդիւնաւորութիւնը: Արդ ճարտարագէտը կ'աշխատի անՀետացնել այն միջոցները որ ոյժի կորուստ յառաջ կը բե-րեն եւ կը ջանայ յառաջ բերել բարձրագոյն արդիւնքը կա-բելի եղած փոքրագոյն ծախքով:

Արդիւնաւորութիւն եւ զարգացում երկու մեծ սկզբ-

բունքներ են որոնց ակնկառոյց կը նային այսօրուան բոլոր գործարանները, եւ «Աշխատութեան բաժանումն» է այն մի-ջոցը որ կրնայ գործնական Հիմի վրայ դնել այս երկու սկզբ-բունքները: Ներկայիս, բաղդատմամբ փոքր թուով ճարտա-րագէտներու խմբակ մը կ'ուրուագէ գործը, դժադիրներ կ'օգնեն անոնց եւ ընթեռնլի վիճակի մը կը վերածեն անոնց ուրուագիծը, յետոյ գործին իւրաքանչիւր մասը կը յանձնուի անուս եւ սակայն իր ճիւղին մէջ վարպետ գործաւորի մը, ապա գործին զատ զատ մասերը իրար կը բերուին եւ գործը կ'ամբողջանայ ամենէն արդիւնաւոր կերպով եւ լաւագոյն վարպետութեամբ:

Ճարտարագիտական օրինակ մը առնենք նոյն մեթոտը բացատրելու Համար: Ենթադրենք թէ երկու քաղաքներ կան որոնք իրարու Հետ կապուած Հեն ելեքտրական կառքի դի-ժով: Անոնց բնակչութեան աւելնալովը փոխադրութեան պէտքը զգալի կ'ըլլայ եւ ելեքտրական գծով մը զանոնք մի-ացնելու գաղափարը կը ծագի դրամատէրի մը մտքին մէջ, այնչեղութեամբ ճարտարագէտ մը եւ խորհուրդ կ'ուզէ: Ճար-տարագէտը զգուշաւոր խուզարկութիւններ կը կատարէ գա-ղափար մը կազմելու Համար յառաջ գալիք եկամուտի մա-սին: Ուստի կը Հաւաքէ այն բոլոր նիւթերը (տէյթ-ա) որ իր ձեռնարկին Հետ առնչութիւն ունին: Կ'այցեթ անձամբ այս ձեռնարկին Հետ առնչութեամբ կը զննէ ժողովուրդին երկու քաղաքները եւ ուշադրութեամբ կը զննէ ժողովուրդին բնութիւնը, անոնց արհեստն ու դասակարգը եւ անոնց «Հեծ-նելու սովորութիւնը»: Կը նայի թէ զրօսավայրեր կա՞ն, ա-նոնց մօտերը եւ կամ կրնա՞ն Հաստատուիլ: Կը գտնէ նաեւ քաղաքներու բնակչութեան թիւը եւ անոնցմէ կը Հաշուէ մը-դոն գլուխ փոխադրելիք անՀատներուն թիւը: Հաշիւի կ'առնէ նաեւ քաղաքներուն մեծնալը եւ ապագայ կարելիու-թիւնները: Սորհուրդ կը Հարցնէ գործաւորներուն եւ սեղա-նապետներուն ժողովուրդին կացութեանը մասին: Տեղեկու-թիւն կը Հաւաքէ ուրիշ ելեքտրական կառքերու ընկերութիւն-ներէ, եւ բաղդատելով իր Հաւաքած նիւթերը (տէյթ-ա) անոնց տուածներուն Հետ եզրակացութեան մը կը յանդի:

Այսպիսի ձեռնարկի մը ծախքին մասին գաղափար մը կազմելու Համար, ձեռք կը ձգէ քարտէսներ որոնք տեղին

բարձրութիւնը եւ ցածութիւնը կը ցուցնեն մանրամասնօրէն : Յետոյ անձամբ այցելելով կ'որոշէ դժին ճիշդ գիրքը , նկատի ունենալով այն կէտերը որ զբաղումի մեծ կեդրոններ են կամ ըլլալ կը խոստանան . եւ մանաւանդ այն վայրերը որ ժողովուրդին ամենէն աւելի դիւրամատչելի են : Հաշիւի կ'առնէ նաեւ տրուելիք աշխատութեան եւ նիւթին ծախքերը եւ կըրկին բաղդատելով զանոնք նոյն օրինակ ձեռնարկներու հետ որոշ գաղափար մը կը կազմէ անոր ծախքին մասին : Անկէ ետք կը հաշուէ շինուելիք կառքերուն եւ ելքտրական գործարանին ծախքերը : Ասոնք բնականաբար կախում ունին կառքերուն մեծութենէն , ծանրութենէն , թիւէն , երթալիք արագութենէն եւ յաճախակիութենէն եւ ասոնք ալ լիովազբունուելիք մարդոց թիւէն որ արդէն հաշիւի առնուած էր եկամուտի քննութեան պահուն , ուստի ծրագիր մը կը շինէ եւ դժաւոր կերպով կը ներկայացնէ թուղթի վրայ եւ անոնց միջոցով կ'որոշէ ելքտրական գործարանին գիրքը եւ մեծութիւնը : Իսկ յառաջ գալիք ծախքերուն համար ճարտարագէտը կրկին կը գիմէ ուրիշ ընկերութիւններու եւ կը տեսնէ թէ ասիկա ընդունուած գրամին գրեթէ հարիւրին 55ն է , եւ ուստի դասաւորելով իր նիւթերը (տէյթա) կը պատրաստէ վերջնական տեղեկագիր մը զբամատէրին ներկայացնելու համար եւ ան տեսնելով գործին շահարեութիւնը կ'որոշէ գործի ձեռնարկել :

Ճարտարագիտական միջոցները գործածելի են չէ թէ միայն նախապատրաստական գործերու մէջ այլ նաեւ շինութեան եւ ապա գործածութեան պահուն : Ընկերութիւնը կը պահէ ճարտարագետներու ոյժ մը որոնք շարունակ կը հրահանեն գործին վրայ եւ կը փնտռեն միջոցներ գործածութեան ծախքերը նուազեցնելու համար : Փորձեր կը կատարեն միշտ մեքենաներու վրայ , նիւթեր կը հաւաքեն , բաղդատութիւններ կ'ընեն վատուումները անհետացնելու , ծախքերը նուազեցնելու եւ եկամուտը աւելցնելու համար :

ՃԱՐՏԱՐԱՐԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ԿԻՐԱՌՈՒԹԻՒՆԸ

Վերոյիշեալ ճարտարագիտական մեթոտները կրնան գործածուիլ մեր առօրեայ կեանքի բոլոր գործառնութիւններուն մէջ : Օրինակի համար , ենթագրենք թէ մէկը կը խորհի գործի մը ձեռնարկել եւ մտքին մէջ կը յղանայ ճաշարան մը բանալու գաղափարը : Լրջօրէն նկատի առնելու պահուն իրեն կը ներկայանան գլխաւորաբար երկու հարցումներ . թէ ո՞ւր եւ ինչ տեսակ ճաշարան մը բանալու է : Ուստի խուզարկութեան կը սկսի , ինչպէս ըրաւ ճարտարագէտը ելքտրական գիծի ձեռնարկին մէջ : Նախ կը փնտռէ տեղ մը որ կրնայ վարձուիլ պէտք եղած պարագային եւ յետոյ կը սկսի ուսումնասիրելու ժողովուրդին կենցաղավարութիւնը , անոնց արհեստը , դասակարգը , ապրուստի եղանակը եւ անոնց «ուտելու սովորութիւնները» . կը քննէ նաեւ մօտակայ ճաշարանները , տեսնելու համար թէ ինչ տեսակ կերակուրներ կը պատրաստեն եւ անոնցմէ որոնք ամենէն շատ յաճախորդներ կը գրաւեն : Կը գտնէ ժողովուրդին թիւը որ կը բնակին այդ թաղին մէջ եւ կը գտնէ համեմատութիւնը անոնց որ ճաշարան կը յաճախեն Կիրակի եւ տօն օրեր : Կը նայի թէ ճաշարանին մօտերը կա՞ն զբոսավայրեր կամ եթէ չկան կրնա՞ն հաստատուիլ որպէսզի ժողովուրդը ան կողմը բերեն տօնի օրեր : Կ'ուսումնասիրէ նաեւ այն թաղերուն բնակիչներուն թիւը տարբեր ժամանակներու համար , տեսնելու թէ անոնք կը նուազի՞ն թէ կ'աճին եւ թէ ի՞նչ համեմատութեամբ : Այսպէս կը հաշուէ յառաջ գալիք եկամուտը :

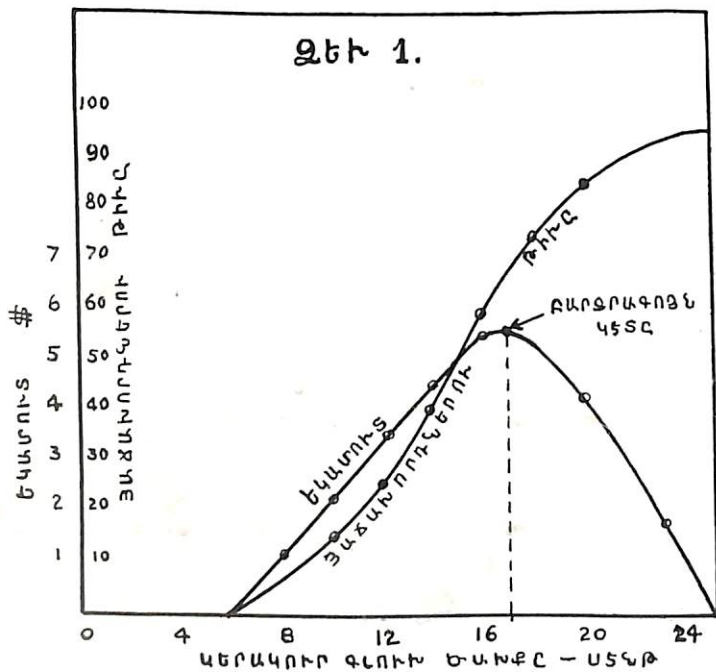
Նոյն կերպով կը գտնէ այս ձեռնարկին համար ընելիք ծախքը եւ զանոնք բաղդատելով ուրիշ տեղերէ քաղած ծանօթութիւններուն հետ կը համարի եզրակացութեան մը :

Ենթագրենք թէ կը վարձէ ժողովուրդին գիւրամատչելի տեղ մը եւ գործի կը սկսի : Հոս ալ կրնայ գործածել ճարտարագիտական մեթոտները իր գործը զարգացնելու եւ մեծագոյն «արդիւնաւորութիւն» յառաջ բերելու համար :

Անշուշտ կան շատ մը պարագաներ որոնց մէջ կրնայ գործածել այս մեթոտները սակայն բացատրութեան համար առնենք անոնցմէ մէկը միայն :

Դիւրութեան համար ենթադրենք թէ ճաշարանայեալը միայն 25 սէնթնոց կերակուր կուտայ, եւ զիտնալ կ'ուզէ թէ կերակուր գլուխ քանի սէնթ ծախսելու է որպէսզի ամենէն շատ շահի: Փորձի համար ըսենք թէ 10 սէնթ կը ծախսէ եւ կը հաշուէ իր յաճախորդներուն թիւը, կը շարունակէ այսպէս, մինչեւ որ անոնց թիւը գրեթէ միօրինակ երեւոյթ մը առնէ: Յետոյ 12 սէնթի կը բարձրացնէ կերակուր գլուխ ըրած ծախքը եւ կը դանչէ յաճախորդներուն միջին թիւը: Յետոյ 14, 16, 18, 20 սէնթի են, այսպէս գտնելով ամէն անգամ յաճախորդներուն թիւը: Հիմա պատրաստ է գծաւոր կերպով ներկայացնելու իր հաշիւները եւ գտնելու փափաքած ծանօթութիւնները:

Փոքրիկ քառակուսիներու բաժնուած թուղթի մը վրայ հորիզոնական ու ուղղահայեաց երկու գիծեր կը նշանակէ (Տես ձեւ 1): Կերակուր գլուխ ըրած ծախքերը կը ներկա-

յացնէ հորիզոնական գծին վրայ եւ յաճախորդներու թիւը ուղղահայեացին վրայ: Ենթադրենք թէ իր հաշիւը իրեն կը ցուցնէ թէ երբ 10 սէնթ ծախսեց կերակուր գլուխ 15 յաճախորդ ունեցաւ օրական միջին հաշուով, 12 սէնթ 25 յաճախորդ, 14 սէնթ 40 յաճախորդ, 16 սէնթ 60 յաճախորդ: Նախ 10 եւ 15 թիւերուն հորիզոնական եւ ուղղահայեաց գիծերուն զիրար կտրած կէտը կը նշանակէ կէտով մը, յետոյ 12 եւ 25ին, 14 եւ 40ին, 16 եւ 60ին, 18 եւ 75ին եւ 20 եւ 85ին այսպէս ունենալով վեց կէտեր որոնց վրայէ կը գծէ կոր գիծ մը: Այս գիծը որոշ կերպով կը ցուցնէ իր յաճախորդներուն թիւին բարձրանալը կերակուրներու համար եղած ծախքին բարձրանալուն հետ: Սակայն այս չէ իր փափաքած տեղեկութիւնը: Այժմ կը պատրաստէ «եկամուտի» գիծը որ պիտի լուծէ իր ուղած խնդիրը: Ասոր համար հետեւեալ հաշիւը կ'ընէ: Օրինակ, եթէ կերակուր գլուխ 14 սէնթ ծախսէ 25 սէնթով կերակուրէն 11 սէնթ կը շահի, բայց յաճախորդներու թիւը 40 էր, ուրեմն օրական շահը կ'ըլլայ 11 անգամ 40 — \$ 4.40:

ԿԵՐԱԿՈՒՐ ԳԵՆԸ	ԿԵՐԱԿՈՒՐ ԾՄԻՆԸ	ԿԵՐԱԿՈՒՐ ԳԼՈՒԽ ԾՄՈՒՆԸ	ՅԱԾԱԽՈՐԴՆԵՐՈՒ ԹԻՒՆ	ՕՐՈՒՆԻ ԵՆԻՄՈՒՄ
25	6	19	0	0
25	10	15	15	2.25
25	12	13	25	3.25
25	14	11	40	4.40
25	17	8	68	5.44
25	20	5	85	4.25
25	23	2	94	1.88
25	25	0	95	0

Վերջին սիւնակը կուտայ պէտք եղած կէտերը որոնց վրայէ կը գծէ կոր գիծ մը: Ասոր ամենաբարձր կէտը կը ներկայացնէ ամենաշահաւոր գինը որ պէտք է ծախսուի կերակուր գլուխ, վերի օրինակին մէջ 17 սէնթ: Քանի որ մարդոց թիւը կայուն չիրնար ըլլալ կերակուրներու ծախսն ալ միօրինակ չիրնար ըլլալ սակայն շարունակաբար գործածե-

լով վերի միջոցը ճաշարանապետը կրնայ գտնել այն մօտա-
ւոր գումարը որ իրեն բարձրագոյն շահը կուտայ :

Ճարտարագիտութիւնը քաղաքակրթութեան պտուղն է :
Պատմութիւնը մեզի կը սորվեցնէ թէ զարգացեալ ազգերու
մէջ մասնաւոր միտում մը կայ դէպի գործնականութիւն :
Անցած է այլեւս երազի եւ վարկածներու դարը , ան որ կըը-
նայ գործնական օգուտ մը հանել հայեցողութիւններէն կը
շահի յայթուեան դասին : Արդիւնաւոր կեանք մը ապ-
րելու պայմանն է զմեզ յարմարցնել դարուս այս զօրաւոր հո-
սանքին : Ասիկա մասնաւորապէս կարեւոր է մեզի Հայերուս
համար , քանի որ մենք աւելի վերացական ժողովուրդ մըն
ենք : Մեր ձիրքերը աւելի մտաւոր կամ իմացական կարգէն
են եւ մասնաւոր ջանք կը պահանջեն զանոնք գործնակա-
նացնելու : Եթէ կ'ուզենք Ամերիկահայերս կարեւոր բաժին
մը ունենալ մեր երկրի վերածնութեան գործին մէջ , հոգ տա-
նինք այս կարեւոր կէտին : Երկիրը չվերածնիր հայեցողու-
թիւններով կամ վարդապետութիւններով , պէտք է մշակել
անոր հոգը արդի երկրագործական միջոցներով , ուղղել ան-
բերրի դաշտերը թումբեր շինելով , բանալ անոր հանքերը ,
գործածել անոր մէջ գտնուած ջուրերու զօրութիւնը որոնք
զարեքէ ի վեր բոլորովին պարապ կը վատնուին , զիւրացնել
երթեւեկութիւնը երկաթուղիներով , իրարու մօտ բերել ժո-
ղովուրդը հեռաձայններով եւ այս օրինակ հազարումէկ կեր-
պերով դրախտի վերածել երկիրը :

Ամերիկան գործնականութեան երկիրն է եւ մենք մեծ
առանձնաշնորհում մը կը վայելենք ընակելով այսպիսի երկրի
մը մէջ . եւ հոս է որ ամենէն յարմար կերպով կրնանք պատ-
րաստել զմեզ եւ մեր նոր սերունդը գործնական մարդեր ըլ-
լալու կամ բառին լեցուն նշանակութեամբը ճարտարագէտ-
ներ ըլլալու եւ մեր կեանքերը «արդիւնաւոր» ընելու :

ՕՐ . ՆՈՒԱՐԴ ԾԵՐՅՆ

Ծրջանը աւարտած՝ Սաւրբի Ծիբակոյի Հայ Սփուլէն
1907ին . ուսած՝ Ծիբակոյի Արք Ինսթիթիւթի մէջ (1904-
1907) . անկէ ի վեր թէ նոյն հաստատութեան մէջ իր ար-
ուեստը կը կատարելագործէ եւ թէ իր մասնաճիւղին կը հե-
տեւի : Բացառիկ կարողութիւն ունեցողներուն համար հաս-
տատուած կարգին մէջ ընդունուած է պատիւով : Իր մասնա-
ճիւղն է կենդանագրի (բօքսըէյթ) եւ Որմական Զարդի
(Միւրըլ Տէֆըրէյըն) նկարչութեան մէջ : Գործերը ցուցա-
դրուած են ցուցահանդէսներու մէջ եւ շատ պատիւի եւ
գնահատութեան արժանացած :

ԱՐՈՒԵՍՏԸ ՈՒՍԱՆՈՂԻ ՄԸ ՏԵՍԱԿԻՏԷՆ

ՆՈՒԱՐԻ ԾԵՐՈՆ

Իմաստասէրը կ'ըսէ թէ կեանքը նկարագրիւրի արտա-
յայտութիւնն է փորձառութեան եւ պարագաներու այլազան
եւ անսահման աշխարհին մէջ յայտնուած. եւ արուեստը
կ'արտայայտուի այս նկարագրի զարգացումին մէջ եւ Հե-
տեւարար սահմանափակուած չէ մարդկային կեանքի դոր-
ժունէութեան մէկ գծին մէջ միայն: Ան չպատկանիր կեանքի
երկրորդական եւ անարժէք իրականութիւններուն, վերա-
ցական եւ անհասկնալի, այլ արձագանք կը գտնէ մարդուն
մէջ գոյութիւն ունեցող գեղադիտական զգացումի թելե-
րուն մէջ:

Արուեստը, պարզ եւ դիւրահասկնալի, կը տարածէ
իր շառաւիղները կեանքի բոլոր գործառնութիւններուն մէջ:
Լուռ կերպով թարգման կը Հանդիսանայ օրուան դէպքեցուն
անխտիր եւ աննախապաշարեալ: Հետեւարար յաջող արտես-
տագէտ մը ըլլալու պայմանն է խոր Հասկցողութեամբ եւ
անխտիր Համակրանքով մեկնել մեր խորհուրդներու եւ դոր-
ժերու Հոգին իրենց յաւիտենական յարաբերութիւններուն
մէջ, բարձրացնելով դանոնք եւ Հասարակէն աւելի վեր մա-
կարդակի մը վրայ դնելով:

Ներկի եւ կաւի պարզ գործածութիւնը անիմաստ պիտի
ըլլար այս կեանքի պայքարին մէջ առանց այս Հասկցողու-
թեան: Արուեստագէտ անխորձ ուսանողի մը սխալը կը կա-
յանայ շատ անգամ այն կէտին մէջ որ կուրօրէն կը սորվի
գործածել իր վրձինը եւ բացարձակօրէն դանց կ'ընէ նկա-
րագրի ազնուացման դադափարը եւ իրական կեանքի ու-
սումը: Եւ երբ կ'ուզէ խօսիլ իր արուեստին միջոցով, կը

տեսնէ թէ չգտնուիր մէկը որ կը յօժարի իր ըսածները մտիկ ընելու որովհետեւ արդէն ըսելիք չունէր:

Քաղաքագէտը իր նահանգային գործերուն կը դարձնէ իր ամբողջ ուշադրութիւնը, դիտունը բնութեան բացարձակ օրէնքներուն, բժիշկը իր դեղերուն եւ ախտերու ուսումին եւ գործաւորը կը ճգնի իր առօրեայ պարէնը ճարելու: Եւ այս ամենը իրենց զբաղումներուն մէջ կեդրոնացուցած են իրենց միտքերը իրենց շահուն մէջ եւ հետեւաբար չեն կրնար հասկնալ միւսներուն զբաղումներէն, եւ իրենց միտքը սահմանափակուած է միայն իրենց գործին մէջ: Արուեստագէտը սակայն իր արուեստին միջոցով կը մտնէ բոլոր դասակարգի մարդոց հոգիներուն խորերը եւ կը մեկնէ զանոնք Հանրութեան իրենց ճշմարիտ լոյսին մէջ:

Այսպէս արուեստագէտին գործն է տարազրկ խրթնութիւն, կեղծիք եւ ձեւակերպութիւն իր ընկեր արարածներուն հոգիին արտայայտութեանը մէջ: Ան պէտք է ըլլայ աւելի աղնիւ, աւելի ազատ եւ աւելի համակիր Հանդէպ մարդկութեան եւ մանաւանդ ոչ-անձնասէր, թէեւ ճշմարիտ է թէ բուն իսկ ասոր համար յաճախ սխալ կը հասկցուի ոչ-արուեստագէտներէն:

Նկարիչը չէ միայն որ կը տածէ այս բարձր գաղափարականը կեանքի մասին այլ բանաստեղծը եւ երաժիշտն ալ: Անոնք ալ ընդարձակած են իրենց հորիզոնները, հասկցած են լիովին մարդկային հոգին իր պարզութեանը մէջ եւ արտայայտած են իրենց գաղափարները մարդկութեան հասկնալի լեզուով մը — բառերով եւ երաժշտական ձայներով: Նկարչութիւնը, սակայն, կ'արտայայտէ իր անհատականութիւնը գոյներու, դիժերու եւ ձեւերու ներգաշնակութեան մէջ:

Բնութեան անփոփոխելի օրէնքներուն համաձայն արտայայտութեան կերպն ալ կ'անցնի շարունակ բնաշրջութեան շրջանին մէջէն: Երաժշտութիւնը մարդուն զգացումներուն առաջին ինքնարուխ արտայայտութիւնն էր եւ աստիճանաբար մարդոց հոգիներու եւ գաղափարներու բացարուծութիւնը վերածուեցաւ բառերու — լեզուի: Յետոյ երբ մարդկութիւնը ինքնաարտայայտութեան նոր միջոցներ կը փնտռէր գտաւ վերջապէս նկարչութիւնը որուն միջոցով կրցաւ ար-

տայայտել իր ներքին եւ բարձրագոյն գեղագիտական բնութիւնը գոյներով, դիժերով եւ ձեւերով:

Քանի որ կեանքի պայքարին մէջ մարդ շարունակ կը վազէ «Հաճոյքի» եւ «երջանկութեան» ետեւէն, նկարիչին նպատակն է գտնել կերպ մը որուն միջոցով կրնայ հասկնալի կերպով արտայայտել մարդու մէջ գտնուած այս գաղափարականը, եւ քանի որ նկարչութեան լեզուն բազմապարար աւելի դժուար ըմբռնելի է քան միւս գեղարուեստներու լեզուն՝ աւելի դանդաղ եղած է իր զարգացումը, եւ սակայն նոյն ատեն տիեզերական եղած է իր լեզուն, հասկնալի ամէն ցեղի, լեզուի, հաւատքի մարդերուն համար: Ան կը խօսի ազդու կերպով իւրաքանչիւր անհատի:

Ճարտարապետութեան, քանդակագործութեան եւ նրկարչութեան գործեր դիմադրած են դարերու հոսանքին դէմ եւ միշտ կը մնան իբր ներշնչումի պատգամներ եւ յաւիտենական կոթողներ մարդկութեան անցեալ ջանքերուն ու խորհուրդներուն: Յունաց Պարթենոնը եւ ո՞ր Յոյն չպարծենար անով: Իտալացիներուն Միքայէլ Անճէլօն եւ իր ներկայացուցած գորութիւնը եւ ոյժը եւ ո՞ր երկրի դաւակ չէ լսած անոր նկատմամբ: Եւ դարձեալ Ռաֆայէլներ, Թիթիաններ եւ Նկարչութեան Վէլլաքէթներ, որոնք Հազարաւոր հոգիներ յափշտակած են եւ զանոնք վերացուցած են դէպի երկնային դաւառներ:

Տակաւին կան ոմանք որ կը պնդեն թէ արուեստը երկրորդական եւ անկարեւոր է եւ կը պատկանի անոնց որ կարեւոր գործ մը չունին ընելիք: Իրողութիւնը սակայն այն է թէ այս տեսակ անձեր չեն կրնար ըմբռնել գեղեցիկին գաղափարը որ գոյութիւն ունի կեանքի ամէն ձեւերուն մէջ: Անոնք չեն կրնար հասկնալ թէ իրենց բնութիւնը պիտի ճնշուէր բացարձակ նիւթապաշտութեան տակ եւ միայն ապրելու համար եղած ջանքը պիտի վերածէր դիրենք խեղճ արարածներու, զուրկ ամէն հոգեկան ձիրքերէ եւ գեղեցկութենէ:

Արուեստագէտը կուզայ եւ իր արտայայտութեան միջոցովը կը ցուցնէ անոնց իրերու գեղեցկութիւնը որ շարունակ եւ առատօրէն կը շրջապատէ մեզ: Կը ցուցնէ անոնց

արուեստի հոգին անբաժան անոնց առօրեայ միջավայրէն, իբր անհրաժեշտ տարրը իրենց գոյութեան:

Արուեստական տարրին կարեւորութեան անդիտակից զգացումին այս պահասն է որ դանոնք ենթակայ կ'ընէ յուսահատութեան եւ տխրութեան, եւ ասով կը կորսնցնեն անոնք կեանքի այն «փոքր» հաճոյքները զորս վայելել սահմանուած էին:

Չկայ անհատ մը որուն մէջ գոյութիւն չունենայ գեղեցիկին գաղափարը եւ հիացումի զգացումը: Ո՞ր արարածն է այն որ որչափ ալ խեղճ ու ազէտ ըլլայ պիտի չժպտի գեղեցիկ գոյնի մը, գիծի մը կամ գործի մը առջեւ: Եւ ո՞վ պիտի չկենայ հիացումով եւ յարգանքով պաշտամունքի շքեղ տաճարներու առջեւ եւ լուս երկիւղածութեամբ բանայ իր հոգին անցեալի վսեմ կոթողներուն հանդէպ: Գալով ներկայ դարուս արուեստական շրջանին, քանինն՞ը չեն լեցուած գնահատութեան ոգիով եւ վսեմագոյն գաղափարականութեամբ իբր իրենց մէջ ունեցած են Սօրօլա մը, երիտասարդութեան, բերկրանքի, եւ արեւու ճառագայթներու նկարիչ մը, որ ցուցուցած է մեզի գեղեցիկը ովկիանոսին եւ բնութեան մէջ որը մեզի թագուն մնացած պիտի ըլլար եթէ անոր և անոր նրմաններուն ձեռքը չդպէր եւ չարթնցնէր մեզ իրականութեան հանդէպ:

Նկարչութիւնն ալ ուրիշ արուեստներու պէս յառաջդիմական է եւ հետեւաբար անոր կարելիութիւնները անհատնում են: Եթէ մեր լճին վարպետները նկարչութեան վերջակէտը դրած ըլլային այլեւս հարկ պիտի չմտար մեզի անոր հետեւելու, արուեստը մեռած եւ անօգուտ բան մը եղած պիտի ըլլար: Բայց արուեստին կարեւորութիւնը կը տեսնուի կեանքի բոլոր գործառնութիւններու մէջ եւ շարունակ կարօտութիւնը երեւան կուգայ նոր նոր շրջանակներու մէջ, ինչպէս վաճառականական նկարագրութեան մէջ որուն մէջ հեղինակի մը գաղափարները կը ներկայացունին նրկարով մը: Գարձեալ, նոր հետաքրքրութիւն մը արթնցած է գործնական մարդոց մէջ որմական զարդի նկարչութեան նրկատմամբ որուն կարեւորութիւնը զգալի կը դառնայ չէ թէ միայն հարուստներէ, այլ ամէն դասակարգի մարդոցմէ:

Գործնական և կրթիչ կերպով կը խօսի ան ամենուն՝ ուրիշներու կեանքի, գործերու եւ խորհուրդներու նկատմամբ, այսպէս արթնցնելով մարդուն մէջ աւելի լայն համակրանք մը եւ հասկցողութիւն մը դէպի ուրիշները:

Ընկերութիւնը պէտք է որ քաջալերէ արուեստի զարգացումը ընդհանրութեան օգուտին համար, քանի որ ան չէ թէ միայն իրարու կը մօտեցնէ մարդկութիւնը այլ անոնց մէջ երեւան կը բերէ գեղեցիկութեան եւ ներդաշնակութեան իտեալը, որով մաքուր խորհուրդներու եւ ներշնչումներու աղբիւր մը կ'ըլլայ երիտասարդներու միտքերուն մէջ եւ անոնք կ'ըլլան յարմարագոյն անգամներ ընկերութեան:

Երբ ընկերութիւնը կը ստեղծէ այսպէս գեղեցիկ եւ ներդաշնակ միջոցառում մը, մարդկութիւնը աւելի կը մօտենայ Աստուծոյ քանի որ Աստուած բարիին, գեղեցիկին եւ ներդաշնակին մարմնացումն է:

Երբ մեր ակնարկը դարձնենք ընկերութեան, կը տեսնենք թէ սկիզբէն ի վեր նիւթապաշտական հակումներուն հետ զուգընթաց դացած են իր հոգեկան հակամիտութիւնները, եւ երբ ընկերութիւնը կը ջանայ արդուացնել մարդուս մէջ գեղեցիկին ճաշակը ասով հետեւած կ'ըլլայ Ամենագէտին նրպատակին որ դրաւ մարդուն մէջ գեղեցիկին եւ ներդաշնակին հանդէպ ըզձանքի կայծ մը, եւ որչափ ատեն որ շողջողայ այս կայծը մեր կուրծքերուն տակ արուեստագէտ ուսանողը իրեն նպատակակէտ բրած է ու պիտի ընէ մեկնել գայն մարդկութեան՝ զարգարելով անոնց պատերը անցեալ եւ ներկայ ցեղերու պատմութիւններովը, կանգնելով ճարտարապետական շէնքեր գեղեցիկ եւ տոկուն, մարդուն գործածութեան համար, քանդակելով արձաններ եւ անոնց մէջ դնելով յաւիտենական արտայայտութիւնը անցեալ ցեղերու յոյսերուն եւ գաղափարականներուն:

ԳՐԻԳՈՐ Ա. ՍԱՐԱՑԵԱՆ

Ծնած՝ Այնթապ 1880 Յունիս 20ին. իր նախնական կրթութիւնը տեղւոյն Ներսէսեան դպրոցին մէջ ստացած. եւ պահ մը ընդհատելով իր ուսման շրջանը 1901ին դարձեալ դպրոց մտած եւ 1903ին Ադենական Կրթարանէն եւ 1909ին Կ. թ. Գոլէճէն շրջանաւարտած. միեւնոյն տարի (1909) Ամերիկա գալով 1910ին ԵէՅԼ Համալսարանը մըտած՝ Աստուածաբանական ճիւղը մշակելու համար եւ այս տարի B. D. տիտղոսով կ'աւարտէ իր դասընթացը:

ԿՐՕՆԱԿԱՆ ԳՒՂԱՓԱՐՆԵՐՈՒ ԲԱՐԵՇՐՉՈՒՄԸ

ՆԻ

ԱՊԱԳԱՅԻ ԿՐՕՆՔԸ

ԳՐԻԳՈՐ Ա. ՍԱՐԱՖԵԱՆ

Մարդկային միտքը չբաւականանար անցեալի եւ ներկայի կրօնքը ուսումնասիրութեան առարկայ ընելով, այլ կը ձգտի քննել ու գուշակել նաեւ ապագայի կրօնքն եւ անոր պահանջներն ալ: Թէ ինչ պիտի ըլլայ ապագայ կրօնքին գըլխաւոր յատկանիշը շահեկան հարց մըն, է զոր լիովին ըմբռնելու համար հարկ անհրաժեշտ է գիտնալ թէ, ի՞նչ է կրօնքը եւ ի՞նչ եղած է անոր ձգտումը անցեալի մէջ:

Կրօնքը՝ մարդուն մէջ արթնցած յարգանքի ու պաշտամունքի զգացումն է գէտի գերազոյն զօրութեան եւ կամ էակի մը, որուն կը պարտի ամբողջ տիեզերք իր ծագումը եւ զոյութեան իրաւունքը: Մաքս Միլլըրի կարծիքով կրօնքի գործունէութեան բոլոր հետքերը, իր զարգացումի երկար շրջանին մէջ, կրնան ետ երթալ մինչեւ նախնական մէկ պարզ ըմբռնումին, անհունի զաղափարին, որ դոյ էր նախնական մարդու մտքին մէջ:

Հէր Բօզքօֆ եւ Մ. Բէվիլ կը յայտարարեն թէ անկարելի է երկրագնդիս վրայ գտնել ժողովուրդ մը որ բացարձակապէս գուրկ ըլլայ կրօնքի զաղափարէն, և խնդիրը միեւնոյն է նոյն իսկ ոչ քաղաքակրթեալ, վայրենի ցեղերու համար ալ: Ասիկայ ի յայտ կուգայ նախապատմական ժամանակներէ մնացած շիրիմներէն, մոզական գործիքներէն, կոշտ արձաններէն եւ նախնական մարդուն իր ետեւը թողած այլ եւ այլ պատմական ընկոյրներէ:

Ոմանք կրօնքը երկու մասի կը բաժնեն, ներքին եւ արտաքին, ներքինը այն մասն է զոր մարդ կը զգայ իր սըր-

տին, խղճմտանքին եւ հոգեկան բնաւորութեանը մէջ, կրօնքին արտաքինը անոր հական մէկ մասը չկազմեր, այլ դրսի ձեւերու հաւաքածոն է միայն. կրօնքի ծէս եւ արարողութիւնները, անոր պաշտամունքի եւ հաւատալիքներու արտաքին գրութիւնը կը կազմեն:

Կրօնքին ներքին զգացումը թէեւ կրնայ ազնուանալ բայց ան չփոխուիր, լաւ եւս, չանհետանար, ան կեանք մըն է, Լայմըն էպոստոլի բառերով. «Աստուծոյ կեանքն է մարդուն հոգիին մէջ»: Կրօնքին արտաքին ձեւերը, հաւատալիքները եւ նոյն իսկ Աստուածարանական ճշտութիւնները բնաշրջումի տիեզերական օրէնքին հետեւելով կը փոխուին միշտ, ժամանակի, պարագաներու եւ դարու պահանջքին համեմատ: Ընկերաբանական արդի գիտութիւնը ցոյց կուտայ թէ, ինչպէս ընտանիքը, կառավարութեան նախնական նահապետական ձեւը, արհեստը եւ բարոյական օրէնքները, պարզ կերպով սկըսան եւ ապա դարերու երկար հոլովումով աւելի որոշ գոյն ստացան, նոյն պէս ալ կրօնքը նախնական մարդուն մէջ պարզ կերպով ի յայտ դալով, աստիճանական զարգացումով տարրեր դիմացեղումներ կրած եւ սլազան փուլերէ անցնելով իր հիմնական ձեւը առած է:

Աստուծոյ մասին ընդհանրապէս երեք տարրեր ազբիւրներէ կը տեղեկանանք, բնութեան (տիեզերք), Սբ. Գրքի (Աստուածայայտութիւններ), եւ մարդու (մարդուն հոգեբանական տրամադրութիւնը) միջոցաւ: Այս երեք միջոցներուն մէջ մարդկային միտքն է գործօն տարրը, ան կը թափանցէ բնութեան զազանիքներուն, Աստուածայայտութիւններ անկէ դուրս կուզան, անով կը ճանչնանք նաեւ մենք մեր ներքին ոյժը, իմացական եւ բարոյական կարողութիւնները եւ հոգեկան բնեւեցութիւնները:

Նախնական մարդը տգէտ ըլլալուն չկրցաւ կրօնքի կազմական արժէքը գնահատել եւ արտայայտել զայն այնպէս ինչպէս որ պէտք էր: Մանուկը ամէն բան իր մտաւորական չափովը կրնայ ըմբռնել, ամէն գաղափար կը մարմնացնէ շօշափելի ձեւերու տակ: Երբ տակաւին մարդկութիւնն ալ իր տղայ հասակին մէջ էր, իր Աստուածը տեսանելի էր, իրեն պէս կը պտտէր, կը բարկանար, կ'ուռէր, կը խմէր, ևն.:

Հետեւաբար նախնական կրօնքը ենթակայականէն աւելի առարկայական միտում ունեցած է: Նախկին սեւամորթ ցեղեր իրենց Աստուածներուն պատկերները սեւ նկարած են, և մարդիկ ամէն բանի համար մէյ մէկ Աստուածներ կը սահմանէին, եւ դրեթէ խնդիրը հիմա վայրենի ցեղերուն մէջ ալ նոյնն է: Օր մը Նիւ Զելանտացի մը Եւրոպացիին կը հարցնէր թէ, «Իրա՞ւ է որ Եւրոպայի մէջ միայն մէկ Աստուած կը բնակի եւ կարող է արտադրել ամէն բան»: Եւ իր պատասխանը տուաւ թէ, «Այո, միայն մի Աստուած կը լինի»:

Օկլըսթ Բոմթ կրօնքը երեք շրջանի կը բաժնէ, Աստուածարանական շրջան, նախնական ժամանակներու մէջ, բընազանցական շրջան միջին դարու մէջ, եւ դրական կամ գիտական շրջան արդի ժամանակուան մէջ:

Կրէյխի իր «Կրօնքի Վերածնունդը» գրքին մէջ կրօնքի համար երեք տարրեր ժամանակամիջոցներ ցոյց կուտայ, նախապատմական քրջան, որուն Աստուածները բնութեան դրութիւնները են, պատմական քրջան ուր Աստուածներ պետական եւ քաղաքական բնոյթ ունին, գաղափարական քրջան, որուն մէջ Հին Աստուածներ կը մեռնին, եւ կամ լաւ եւս տեղի կուտան զաղափարական Աստուածներուն: Յայտնի է թէ յառաջացած ցեղի եւ կամ մարդոց կրօնքը ռամիկ դասակարգի կրօնքէն բարձր մակարդակի վրայ կը դանուի միշտ: Պիրէր չհաւատար թէ Հին ժամանակուան մեծ փիլիսոփաները եւ խորհող հանճարները, Սոկրատ, Պլատոն, Արիստոտէլ, Կիկերոն, Կեսար, ևն., ևն., շատ մը ուրիշներ պաշտած ըլլան Պրոսթեր եւ կամ մարմարեայ արձանները, այն հաւատքով թէ անոնք Աստուածներ եւ Աստուածուհիներ են իրաւամբ:

Ուստի մեծ սխալ պիտի ըլլայ կրօնքը իր Աստուածաբանութեանը Հետ չփոթել, որովհետեւ առաջինը դրեթէ նոյնը կը մնայ, բայց երկրորդը ուրիշ գիտութիւններու նման կը փոխուի միշտ, իր դարու գաղափարներու, ազգերու եւ մարդոց կրօնական փորձառութեան համեմատ: Աստուածարանութիւնը կրօնքի համոզումներուն գիտական դրութիւնն է, ուրիշ խօսքով Աստուծոյ գիտութիւնն է, ամէն ոք կրնայ բարեպաշտ ըլլալ, բայց անպատճառ Աստուածարան չկրնար ըլլալ:

լալ: Աստուածարանութիւնը առանձին դիտութիւն մըն է և կը նորոգուի միշտ իր դարու պահանջքին համեմատ:

Երբ ակնարկ մը նետենք Հին ուխտին, նոյն իրականութիւնը յստակօրէն մեր դիմացը կը դռնենք: Ծննդոց դրքին հեղինակին համար Աստուած մարդու կերպարանք ունեցող պարտիզպան մըն է, Մովսէսի Աստուածը վրիժառու և պատերազմող էակ մը: Նոյն Աստուածը Եղիայի համար արդարութեան պաշտպան, Ամովսի համար ճշմարտութեամբ իշխող բարոյական ոյժ, Ովսիայի համար սիրոյ աղբիւր, Եսայիի համար սուրբ, անմատչելի և հրասքանջ զօրութիւն, Երեմիայի համար անակիզը, մարդոց սրտերը քննող տիեզերական իշխան, Եզեկիէլի համար ոչ թէ Պաղեստինի մէջ սահմանափակ, այլ ամէն ուրեք իր ներկայութեամբը պատրաստ շարժուն գոյութիւն մը:

Աստուած ամենուն համար ալ միեւնոյն Աստուածն է, բայց մարդիկ տարբեր ժամանակամիջոցներուն մէջ տարբեր կերպով կը յայտնեն զայն, հետեւեալ երկու պատճառաւ. առաջին՝ որովհետեւ իրենց անձնական փորձառութիւնը և պարզանքը տարբեր են, երկրորդը՝ որովհետեւ իրենց մտաւորական զարգացումին աստիճանը և իրենց ժամանակի դիտական լոյսին քանակը կը տարբերի:

Նոր ուխտի մէջ ալ կը տեսնուի դադարարի նոյն յիշազարջումը անհասանելու մտաւորական կարողութեան տարբերութեամբը: Քրիստոնէական կրօնքը և անոր յաւիտենական ճշմարտութիւնները Յիսուսի կեանքէն և անոր վարդապետութիւններէն ծագում առին, որոնք շատ պարզ են իրենց, բայց մարդիկ իրարմէ ո՛րչափ տարբեր եղանակներով կ'ըմբռնեն զայն, նոյն իսկ առաջին դարու Քրիստոնեաներ և Առաքեալներ ևս: Առաջին երեք Աւետարաններու համար Յիսուս երկրէն Մեսիա մը, Պողոսի համար Երկրաւոր էակ մը որ ինքզինքը խոնարհեցնելով մարդու կերպարանք առած է, իսկ չորրորդ Աւետարանի համար անակիզը և ամենագէտ մէկն է, Յունարէն լոկոս, ԲԱՆՆ, Աստուծոյ տեսանլի և հասկընալի մասը և անոր գործակատարը:

Յովհաննէսի համար մեղքը Աստուծոյ սէրը արհամարհել է, Պողոսի համար անհաւատութիւն, իսկ Յակոբոսի հա-

մար կրօնական պարտականութեանց մէջ թերանալ: Առաջինի կարծիքով փրկութիւնը Աստուծոյ սիրոյ մէկ պարզեւն է, Պողոսի համար «Արդարը հաւատքով կ'ապրի», և փրկութիւնը հաւատքի արդիւնք է, իսկ Յակոբոսի համար փրկութիւնը ձեռք կը բերուի միայն առաքինութեան գործքերով: Էսպէս ճշմարտութիւնը միեւնոյն բանն է բայց արտայայտելու և բացատրելու եղանակները իրարմէ կը տարբերին: Կրօնքներու վարդապետութեանց պատմութիւնը, ինչպէս Քրիստոնէական եկեղեցւոյ պատմութիւնը, աւելի ցայտուն կերպով և յստակօրէն կը մատնանշեն նոյն իրողութիւնը, կրօնքի դադարներուն փոփոխումը, դարերու երկար հոլովումով, պարագաներու այլազան ազդեցութիւններու ներքեւ: Հոս օրինակներ բերել զանց կ'ընենք անոնցմէ, մանրամասնութեան մտնել հետաքրքիր ընթերցողներու թողլով:

Հիմա դիւրին է ըսել թէ ապագայի կրօնքը ի՞նչ պիտի ըլլայ, կրօնքը կեանք մըն է, և կեանքը փոփոխութիւններ կը կրէ և ինքզինքը միջավայրի պահանջներուն յարմարցնելով միայն կ'աճի: Հակատրամարանական պիտի ըլլայ, սակայն, կրօնքի արտաքին դադարները բուն կրօնքի հետ նոյնացնել և կարծել թէ ապագայի մէջ կրօնքն է որ պիտի փոխուի և կամ պիտի անհետանայ, ուշադրութեամբ դիտող մը պիտի տեսնէ որ փոխուողը միշտ կրօնքին ձեւերն են և ոչ թէ անոր ներքին ոյժը: Բիւտօլֆ Էօկէն՝ կը պնդէ թէ «Կրօնքին Հին ձեւերը նորեւուն տեղի տալով, կրօնքին ներքին ոյժը չլիտանդուիր, այլ ընդհակառակը կ'ուժոյժայ և կ'ամբարանդուի ան»: Եւ Բիւտօլֆ կ'աւելցնէ նաեւ ըսելով թէ «Կրօնքը իր միջուկին մէջ յաւիտենական ճշմարտութիւններ կը պարունակէ, ճշմարտութիւններ որոնք չեն կրնար յաղթուիլ որեւէ արտաքին փոփոխութիւններով»:

1. Ապագայի կրօնքը ազատական խուզարկութիւններուն չպիտի հակառակի.— Կրօնքներ կան որոնք ջրատած են մարդկային ընկերութեան իմացական կարողութիւնները, կորովը, մեծ խոջնդատ հանդիսանալով անոր զարգացումին, կրօնքներ ալ, ինչպէս Պաղեստինի մեծ վարդապետին Հիմնած կրօնքը, որ թշուառ մարդկութեան սահմաններու զօրավիզը

Հանդիսացած ու իբր այն առաջնորդած են ընկերութեան մեծ անիւր կեանքի փշոտ առապարներէն, մանուածոյ բաւելունքէն զէպի ենջանկաւէս Հագրուանը: Հարկ կ'օյ ըսելու որ կրօնք մը կը դադրի ներգործիչ ըլլալէ այն ատեն երբ ժողովուրդ մը փոխանակ անոր իսկական ոգիին փարելու անոր դասական վարդապետութիւնները յարգէ եւ անոր կեղեկին կառչի միայն:

Սխալը զոր Պապական եկեղեցին միջին դարու միջոցին գործեց եւ որ տակաւին կը յամառի գործել այս չէ՞ր միթէ, ան փակեց իր դուռները ժամանակի ազատ խուզարկութիւններուն, զիտական, փիլիսոփայական նոր կարծիքներուն եւ Հեռեւարար տուժեց, տեղի տալով Բողոքականութեան Հսկայ շարժումին: Ներկայիս մէջ երկու բան կարելի է Պապական եկեղեցիին համար, կամ դարուս արդի Աստուածաբանական եւ իմաստասիրական գաղափարներուն առջեւ բանալ ինքզինքը, ինչպէս ծագիկը կը բանայ ինքզինքը արեւու ճառագայթներուն, եւ Հեռեւարար նորոգուիլ եւ ուժոգնալ եւ կամ ալ աւելի մեծ վաղաճաս անկումի ենթարկուիլ եւ ջախջախուիլ իսպառ:

Մեծ սխալ պիտի ըլլար կարծել թէ կրօնքը գիտութեան անհաշտ թշնամի է, անոնք գիրար չեզոքացնող բանակներ չեն, այլ միեւնոյն բանակին տարրեր ճիւղերը, իւրարու լրացուցիչները, երկուքին նպատակն ալ ճշմարտութիւնը գտնել եւ երեւան բերել է, երկուքն ալ ճշմարտութեան համար գոյութիւն ունին: Կրօնքը, թէեւ իր արտաքին բացատրութեան եղանակին մէջ երբեմն սխալներ ունեցած է, բայց ան ճշմարտութիւն կը քարոզէ, գիտութիւնն ալ նոյնպէս կոչուած է ճշմարտութիւնը վարդապետելու: Ճշմարտութիւնը կրօնքի համար տեսակ մը, գիտութեան համար տարրեր կերպով չարտայայտեր ինքզինքը, ան միեւնոյն է երկուքին համար ալ, ուստի անոնք իրարու Հակառակ չեն կրնար ըլլալ:

Ոմանք շատ սխալ Հասկցած են Աստուածաբանական արդի գրութեան մէջ բարձրագոյն քննադատութեան նպատակն եւ գործունէութեան եղանակը, մարդիկ նախապաշարումով յեցուն են անոր Հանդէպ: Քննադատութիւնը իր ծագումը Յունարէն «քրիթիս» բառէն առած է եւ կը նշանակէ

դատել, դնահատել, բանի մը իսկական արժէքը գտնել, արուեստի մէջ գեղեցիկը դուրս բերել: Մաթիու Արնօլտ՝ «Աշխարհիս մէջ լաւագոյն ճանչցուած բաները գտնելու եւ ծանօթացնելու համար եղած անաշու ջանք մը» կը նկատէ քննադատութիւնը:

Քննադատութեան նպատակը չէ կրօնական գաղափարները արմատախիլ ընել մարդկային բնութեան մէջ եւ որով տապալել կրօնքը, այլ դուրս բերել ինչ որ ճշմարիտ է, եւ դնահատել լաւագոյնները: Արիստոտէլ որ Հիմնադիրը կը համարուի քննադատութեան, ասկէ տարրեր իմաստով չհասկնար զայն:

Քննադատութիւնը կրօնքի համար չարիք մը չէ այլ ընդհակառակը բարիք մը եղած է, ան թէեւ կրօնքի փտած կեղեկները մէկգի կը նետէ, բայց միւս կողմէն անոր իսկական ոգին երեւան հանելով կը շեշտէ անոր արժէքը: Ապագայի կրօնքը, սակայն, չպիտի Հակառակի ո՛չ բարձրագոյն քննադատութեան եւ ո՛չ ալ որեւէ ազատ խուզարկութիւններուն, զիտական եւ փիլիսոփայական արդի սկզբունքներուն, առանց ասոր կրօնք մը չկրնար իր գոյութիւնը պահել ապագային քաղաքակրթութեան թատերաբեմին վրայ:

2. Ապագայի կրօնքը բանականութեան վրայ հիմնուած պիտի ըլլայ. — Ռամիկ ամբոխին կեանքին մէջ զգացումը աւելի զօրաւոր է քան բանականութիւնը, մանկան մը կեանքը կը կառավարուի յաճախ բնազդուններով եւ զգացումներու մղիչ ոյժովը, բայց երբ ան մեծնայ, ան աւելի կը ձգտի իր միտքը եւ տրամաբանութիւնը գործածել քան Հետելի իր զգացումներու ետեւէն, անգիտակցաբար եւ կուրօրէն: Երբ մարդկութիւնը ազայ Հասակին մէջ էր, նոյն բանը իրաւ էր անոր կրօնական կեանքին մէջ ալ, եւ Հեռեւարար նախնական մարդու կրօնքին մէջ շատ է զգացումի տարրը, արտաքին ցոյցերը, եւ ծէս եւ արարողութիւնները քան պաղ տրամաբանութիւնը եւ մտքի դերը:

Արդի ժամանակուան մէջ կրօնքներ փոխանակ անհատին զգացումները շոյելու առաւել եւս կը ձգտին Համոզել անոր միտքը, գոհացնել անոր գատողութիւնը եւ տրամա-

բանութիւնը: Ասիկա աւելի լայն բաժին պիտի ունենայ ապագայի կրօնքին մէջ, ուր կարեւորութենէ զուրկ պիտի ըլլան կրօնքին արտաքին ձեւերը:

Անձնուիրութիւնը աւելի զօրաւոր շեշտով պիտի քարոզէ ապագայ կրօնքը, բայց ոչ թէ Հակաարամարանական այլ լաւագոյն մեթոտով, ուր զօրավար Նօճիի նման Փորթ Արթուրի պատերազմի մէջ հռչակ Հանած քաջամարտիկ Հերոսներ Միքատոյի մահուան ցուրտ դադաղին առջև անձնասպան չպիտի ըլլան, իրեւ յարգանք մեռած Կայսրին Հողիին, այլ իրենց անձնուիրութիւնը կենդանի մարդերուն բարելաւութեան Համար պիտի գործածեն: Ապագայի կրօնքը շատ պարզ պիտի ըլլայ և բնական, և ուր Տրայարնի խօսքին կարեւորութիւնը կարծես պիտի բազմապատկուի. «Արուեստը կրնայ սխալել, բայց բնութիւնը ոչ երբէք»: Եւ Ժ. Ռուսոյի խօսքը իրականութիւն պիտի ստանայ, ան որ կ'ըսէր. «Բնութեան Հետեւեցէք և ահա ամէն ինչ լաւ պիտի ըլլայ»: Մարդիկ աւելի պիտի մօտենան բնականին քան արուեստակեալ Հին ձեւերուն, աւելի պիտի ուսումնասիրեն բնութիւնը քան ամբապինդ փարած պիտի մնան կրօնքի Հին ձեւերու մեռած տաւերուն:

3. Ապագայի կրօնքը, Չարլս Էյիօթի կարծիքով, նուիրապետական և կամ իշխանապետական գաղափարէն զերծ պիտի ըլլայ.— Յիշեալը կը խորհի թէ արդի ժամանակուան մէջ, ինչպէս բնկերական, կառավարական շրջանակներու մէջ բռնապետութիւնը տեղի կուտայ Հաւասարութեան գաղափարին, նոյնպէս կրօնքի մէջ ալ իշխանապետական գրութիւնը իր ազդեցութիւնը պիտի կորսնցնէ Հետզհետէ: Եւ Էյիօթ Լուտերի բարեկարգութեան շարժումը հեղինակութեան ձեւը փոխեց կ'ըսէ, Հետեւարար Պապականութիւնը եկեղեցին և անոր վարդապետութիւնները անսխալ նկատելով և անոնց Հեղինակութեան կոթնելով որքան չարաչար կը սխալի, Բողոքականութիւնն ալ Մր. Գրքի տառական ներշնչման վրայ յենյով միեւնոյն սխալին մէջ կ'իյնայ: Ապագայի մէջ կրօնքի պետերը իրենք զիրենք անսխալ չպիտի Հռչակեն և ոչ ալ իրրեւ Աստուծոյ փոխանորդը պիտի տիրեն ժողովուրդին վրայ իրրեւ վեհապետ, անաթեմաներու առատ տարափը տե-

ղացնելով ամէն անոնց վրայ որոնք իրենցմէ տարբեր դադափարներուն կը Հետեւին: Ապագայի կրօնքին առջև Պապը և Վատիկանի դրան քով կեցող սպասաւորը, միեւնոյն Հաւատացեալներ պիտի նկատուին եթէ իւրաքանչիւրը իր պաշտօնին մէջ Հաւատարիմ մնան:

4. Ապագայի կրօնքը մարդկային հոգեկան իդանքուն համապատասխան պիտի ըլլայ.— Մարդը կրօնասէր էակ մըն է: Օկրոթ Սապաթիէրի կարծիքով, «Մարդը անբուժելի կերպով կրօնասէր է»: Սապիթիէր իր «Կրօնքի Փիլիսոփայութիւնը» գործին մէջ կը ցուցնէ թէ կրօնքը՝ իրրեւ մարդուն բնական զգացումներէն մին, անոր բնութեանը Հետ խմորուած և անոր կամքէն անկախ պատճառներով ծնունդ առած է: Իրականութիւն մըն է ասիկա զոր Սապաթիէր ոչ միայն իր անձնական փորձառութեանը մէջ կը տեսնէ, Հապա նաև աւելի որոշ կերպով մարդկային ընկերութեան Հաւաքական կեանքին մէջ ալ կը գտնէ, և որով կրօնքը մարդուն էութեան անհրաժեշտ մէկ պահանջքը կը նկատէ:

Կրօնքներու մէջ ալ «յարմարագոյնի վերապրումը» գոյութիւն ունի. ապագայի մէջ պիտի ապրի միայն այն կրօնքը որ լաւագոյն կերպով կրնայ գոհացնել մարդկային ցեղի կրօնական ներքին պահանջները և Հոգեկան բարձր իղծերը:

Անոնք որ կրօնքի ապագային մասին յոռտես են չարաչար կը սխալին երբ նկատի առնենք թէ կրօնքը մարդու բնութեան անբուժելի մէկ Քասն է, ապագայի մէջ միթէ մարդը պիտի ուրանայ իր կրօնական վեհ զգացումները, պիտի անդժանէ իր խղճի արդարութեան ձայնը, պիտի արհամարհէ կրօնքի վարդապետած իտէալ լաւագոյն կեանքը: Ճշմարտութիւնը անմեռ է տիեզերքի մէջ, կրօնքը ճշմարտութեան վրայ Հիմնուած է ան չմեռնիր և չանհետանար:

Ըստ Պրատունի՝ «Կրօնքի զգացումը մեր բնութեան կենդանի մէկ սկզբունքն է», կրօնքը մեռցնել մարդուն բարձր զգացումները մեռցնել է, ինչ որ մարդը կը բնաջնջէ բողոքապէս: Քոմթ կը Հաւատայ թէ կրօնքի միջոցաւ միայն կարելի է ապահովել մարդկային ընկերութեան բարելաւութիւնը ապագայի մէջ: Վօլթէր, թէև կրօնքի Հանդէպ ինքը անձամբ

պաղ վերաբերում ունէր, մարդկային բնաւորութեան կրօնական ջերմ իղձերը դիտելով կ'ըսէր թէ, «Նթէ տիեզերքի մէջ Աստուած մը գոյութիւն չունենար մարդիկ պիտի ջանային հնարել միշտ զայն պաշտելու համար»: Կրօնքը ապագայի մէջ աւելի լաւ պիտի ուսումնասիրէ մարդուն հոգեբանական տրամադրութիւնը եւ ըստ այնմ պիտի մօտենայ անհատին, լիուլի յագեցնելու համար անոր կրօնական ներքին իղձերը:

Այս պայմանները լիովին լրացնող ապագայ տիեզերական կրօնքը Քրիստոնէութիւնը միայն կրնայ ըլլալ, որովհետեւ ան կեանքի կրօնք մը եղած է, ուսումնասցնելով իր շուրջը բարձր քաղաքակրթութիւն մը, բարգաւաճ եւ արգաւանդ: Պոսէթ իր «Ի՞նչ է Կրօնքը» գրքին մէջ Քրիստոնէութեան ապագայի մասին խօսելով, ասիկայ իր պարզ ձեւին տակ առանց ծիսական եւ տառական արտաքին կաշկանդումներու, ամէն կրօնքները գերադաս կը համարէ եւ ապագայ մարդկութեան միակ կրօնքը կը նկատէ, շեշտելով ատոր մէջ գլխաւորումը պարզութիւնը, փրկարար տարրը, ընկերական բնոյթը, բարոյացուցիչ եւ քաղաքակրթիչ ազնիւ ոգին, եւ տիեզերական ձգտումը:

Բիւսօլ Էօկէն՝ առանց կրօնքի անկարելի կը գտնէ մարդուն ներքին կեանքի մշակումը: Քրիստոնէութիւնը միայն կրնայ երեւան բերել մարդուն ներքին կեանքը եւ կրնայ գոհացնել զայն լիովին, եթէ ան արտաքին կաշկանդումներէ ազատուի եւ առաքելական երանելի դարերու պարզ ձեւին վերածուի: Քանի մարդկութիւնը բարձրանայ Քրիստոնէութիւնը ընդունակ է նոյն համեմատութեամբ բարձրանալու, ատոր Աւետարանին պատգամը տիեզերական բնոյթ ունի, ան միայն պիտի ապրի ապագայի մէջ եւ պիտի որոշէ մարդկային ընկերութեան ճակատագիրը:

ՏԻԳՐԱՆ ՄԱՐՏԻՐՈՍ Ե. ՍԻՐԱՄԱՐԳ

Ծնած՝ Կ. Պոլիս 1886 Յունիսին. նախնական կրթութիւնը ստացած Մեզպուրեան, Թաղային Վարժարաններու մէջ եւ ապա Ազրիանապօլսոյ Յունական Վարժարանը. բարձրագոյն ուսումը առած Ռօպէրթ Գոլէճ եւ Արմաշի Դպրեվանքը. Ամերիկա գալով Գօրնէլ Համալսարանի մէջ Հետեւած՝ Երկրագործական ուսման՝ մասնաւորաբար Պաղամըշակութեան: այժմ կը զբաղի Երկրագործութեամբ:

ԱՆՏԵՍ ԱՇԽԱՐՀԸ

ՏԻԳՐԱՆ Ե. ՍԻՐԱՍԱՐԳ

Զգայարանքներու հասողութենէն հետու, սակայն մեր շուրջը եւ մեր շատ մօտիկը կայ ուրիշ կեանք մը անսահման: Այդ կեանքը լեցուն է կենդանի էակներով՝ որոնք կը վարեն իրենց կոիւնները, կը կրեն իրենց ցաւերը եւ կ'ապրին գործունէաց կեանք մը՝ մարդուն յար եւ նման: Անոնք ունին իրենց յատուկ պատմութիւն մը՝ յոյզեր եւ գործելակերպ մը, որոնց նկարագրութիւնը անհաւատալի պիտի թուէր մարդկային ականջին: Մանրէներու աշխարհն է այդ կեանքին դաշտը, եւ դերակատարները մանրէներն են:

Թէպէտ շատ հին ատեններէ ի վեր մարդկային միտքը նշմարած էր մանրէներու ահագին ազդեցութիւնը կեանքի երեւոյթներուն մէջ, սակայն կրցած չէր անոնց շարժիչն ու թելադրիչը գտնել: Վերջին ժամանակներս միայն կարելի եղաւ լոյս հանել այդ մանրամանր էակներու վարքը, սկսելով մանաւանդ Հիւանդութեանց ծնունդ տուող տեսակներէն: Ծուռով Հիմնապէս հաստատուեցաւ թէ շատ ախտեր մանրէներու գործ են եւ թէ՛ թշնամի մանրէներ պէտք է մէջտեղ դնել անոնց գործած աւերը կտսեցնելու համար: Խմորեալ հացն ու փափաքելի մածունը, ծաղկախտը եւ իրեն հակասող պատուաստը՝ մանրէներու արդիւնք են: Իրաւամբ ամէն ինչ կը պարունակէ մանրէներ, որոնցմէ ոմանք օգտակար եւ ոմանք ալ մնատակար են:

Սակայն ի՞նչ է մանրէն: Ամէնափոքր էակ մը՝ որը Հազիւ կրնանք նշմարել խոշորացոյցով: Զուր գնդային կամ երկար եւ իր բնակավայրը՝ ջուրը, հողը, օդը, կենդանական եւ բուսական մարմիններն են:

Մէկզի թողլով միւս մանրէները՝ մէկ-երկու խօսք Հողի մանրէներուն եւ իրենց կատարած Հիւանալի դերին նըկատմամբ:

Տունիկերը, առ հասարակ, իրենց աճումին համար պէտք ունին կարգ մը նիւթերու որոյմէ ամենէն հարկաւորներն են բորակածինը (նայք-րօսիւն), լուսածնային թթուն (Փօսթօրիֆ էսիտ) եւ անկաղը (քօթէ)։ Ասոնցմէ ալ ամենէն կարեւորը բորակածինն է։ Ասիկա տեսակ մը կազ է որ կը կազմէ հողին կարեւոր մէկ մասը եւ մթնոլորտին չորս հինգերորդը։ Բայց հակառակ այս առատութեան օդին բորակածինը անգործածելի է տունիկերուն մեծ մասին, ցորչափ մնայ իր այդ արձակ վիճակին մէջ։ Որպէսզի օդին մէջ գտնուող բորակածինը գործածելի դառնայ տունիկերուն՝ պէտք է նախ դայն միացնել ջրածին (հայտրօսիւն) կազին հետ եւ այս բաղադրութիւնը կը կոչուի աւշակ (աւօսիա)։ Ուրիշ բաղադրութիւն մը եւս կայ որ կը պարունակէ բորակածին, ջրածին եւ թթուածին (օկզիմիւն) ու կը կոչուի բորակային թթու (նայք-րիֆ էսիտ)։ Եթէ բորակային թթուին մէջէն հանենք ջրածինը եւ իր տեղը հանքային մարմին մը դնենք՝ կը գոյանայ բորակատ (նայք-րէյք) որուն տարրեր տեսակները տարրեր հանքային մարմիններ կը պարունակեն, զօր-բորակատ կալաքարի (նայք-րէյք ալ սօտա), բորակատ տնկազի (նայք-րէյք ալ քօթէ) եւայլն։

Աւշակը պէտք է բորակատի վերածուի եւ այն առեն է միայն որ տունիկերը դայն կրնան գործածել։ Բորակածինը պէտք է վերածել նախ աւշակի եւ յետոյ բորակատի։

Այս երկուքն ալ դժուար գործողութիւններ են, իսկ օդին բորակածինը քաղել գրեթէ անհնարին է եղած։ Ուստի տունիկերուն բորակածին հայթայթելու համար կը գործածենք կարգ մը հանքային, բուսական եւ կենդանական նիւթեր որոնք բորակածինի բաղադրութիւններ կը պարունակեն, եւ կը թողունք որ կարեւոր փոփոխութիւններն տեղի ունենան հողին մէջ. եւ ահա հո՛ս է որ մանրէները հրապարակ կ'իջնեն։

Ասոնք ահագին թիւերով կ'ապրին հողին մէջ ամէնուրեք։ Ամենէն առատ են քաղաքներու փողին մէջ, յետոյ հերկուած հողերու մէջ եւ ապա խոտան հողերու մէջ։ Այսպէս՝ նարոյի որ աշխարհի ամենէն աղտոտ քաղաքներէն մին է՝ իր փողին մէկ կրամին մէջ կը սնուցանէ աւելի քան

1,000,000,000 մանրէ, մինչ արտերու հողը կը կրէ շուրջ 1,500,000 մանրէ մէկ կրամին մէջ։ Կը տեսնենք թէ գործարանաւոր մարմիններու ներկայութիւնը կ'աճեցնէ մանրէներու թիւը, քանի որ այդ նիւթերը առատ սնունդ կը պարունակեն անոնց համար։ Այլը՝ որ մեծ չափով գործարանաւոր նիւթեր կը պարունակէ՝ կրնայ հողին մանրէներուն թիւը 1,000,000ի չափ աւելցնել։ Որքան մեծ ըլլայ անոնց թիւը՝ տունիկերը այնքան աւելի սնունդ կրնան ստանալ։ Նմանապէս հերկուումը եւ մշակուումը նոյն արդիւնքը յառաջ կը բերեն։

Վերջին տարիներուն մէջ գիտնականներ կրցան զանազանել կարգ մը մանրէներ հողին մէջ եւ զանոնք սնուցանելով ուսումնասիրեցին անոնց յատկութիւնները։ Այսօր հաստատուած է թէ տունիկերուն բորակածին հայթայթող նիւթերը երեք տեսակ մանրէներու որկորէն պէտք է անցնին նախ։ Կարգ մը մանրէներ կ'ուտեն այս նիւթերը եւ իբր կղզիաճառ կ'արտադրեն աւշակը. ուրիշ կարգի մանրէներ աւշակը ուտելով կ'արտադրեն բորակոտ թթու (նայք-րըս էսիտ). բորակի մանրէներն ալ բորակոտ թթուէն՝ բորակային թթու կը շինեն, եւ այս թթուն է որ հողին մէջ գրանուող ուրիշ տարրերու կը միանայ հեշտիւ եւ կը կազմէ բորակատներ՝ որոնք գործածելի են տունիկերուն։ Այս գործողութիւնը կը կոչուի բորակացում (նայք-րիֆիէյթըն)։

Մանրէները քանի որ կենդանի էակներ են՝ թթուածինի պէտք ունին՝ որը կը ստանան օդէն, ուստի որքան շատ քրքրենք հողը այնքան նպաստած կ'ըլլանք անոնց։ Հողին ստորին կոյս խաւերը բոլորովին զուրկ են մանրէներէ։

Օդէն դատ՝ մանրէները պէտք ունին ջուրի. եւ սակայն չափազանց խոնաւութիւնը կ'արտաքսէ հողին օդը եւ մանրէները կը դադրին գործելէ։ Ասիկէ դատ թաց հողին մէջէն բորակատները ջուրին ներկայութեամբ դուրս կը վանուին ու կը դառնան մթնոլորտին իբր բորակածին։ Այս երեւոյթը որ զուտ կորուստ է՝ կրնանք անուանել բորակադարձ (սինայք-րիֆիէյթըն)։ Ուստի ջանալու է ճախնային հողերը չորցնել։

Ամենէն խոտան հողերն իսկ կրնան արգասաւորուիլ՝

Հերկումով, մշակումով եւ մանրէներու ներարկումով, առանց բացառիկ ծախքի: Պարարիչ (ՓԵՐՔՐԱՅՂՐԵ) նիւթերու ամենէն թանկագինն է բորակածինը, եւ սակայն մանրէներու անտեսանելի բազմութիւնը զայն կ'արտադրէ առատորէն եւ ձրիաբար:

Սակայն չը կարծենք թէ միայն այս մանրէները ներկայ են Հողին մէջ: Ընդհակառակն, կան դեռ շատ թիւով մանրէներ. մէկ կրամ Հողը մինչեւ 50,000 տեսակ (այսինքն՝ ցեղ) մանրէ կը պարունակէ, որոնցմէ ոմանք մնասարեր են՝ ոմանք ալ չէզոք:

Տեսանք թէ վերոյիշեալ մանրէներն պաշտօն ունին Հողին մէջ գտնուած անդործածելի բորակածինը եւ դուրսէն դրուած աղերն ու աղբերը վերածել ջրալոյծ (տունկերու Հողէն ընդունած սնունդը պէտք է ըլլայ Հեղուկ վիճակի մէջ) կամ դործածելի բորակածինի:

Քանի մը խօսք ալ այն մանրէներուն մասին՝ որոնք ուղղակի օդին բորակածինը կ'առնեն եւ կ'ամբարեն Հողին մէջ: Ասոնք կը բնակին կարգ մը տունկերու արմատին մէջ եւ օդէն կ'առնեն արձակ բորակածինը: Ընդեղէն (լեկիւմ) բոյսերն են որ առ Հասարակ բնակարան կը դառնան այս մանրէներուն եւ անոնց ստացած բորակածինը իրենք կը դործածեն: Հնտեղէններու կարգին կը պատկանին ոլոռը, լուբիան, ոսպը, առուլոյտը ևն.: Ասոնց արմատներուն վրայ կը գտնենք կարգ մը գնտիկներ կամ ուռեր (նօտիւլզ) որոնք մեղի պիտի թուէին տեսակ մը Հիւանդութիւն. սակայն ընդհակառակն՝ ասոնք շատ բնական երեւոյթ մըն են ընդեղէններու Համար:

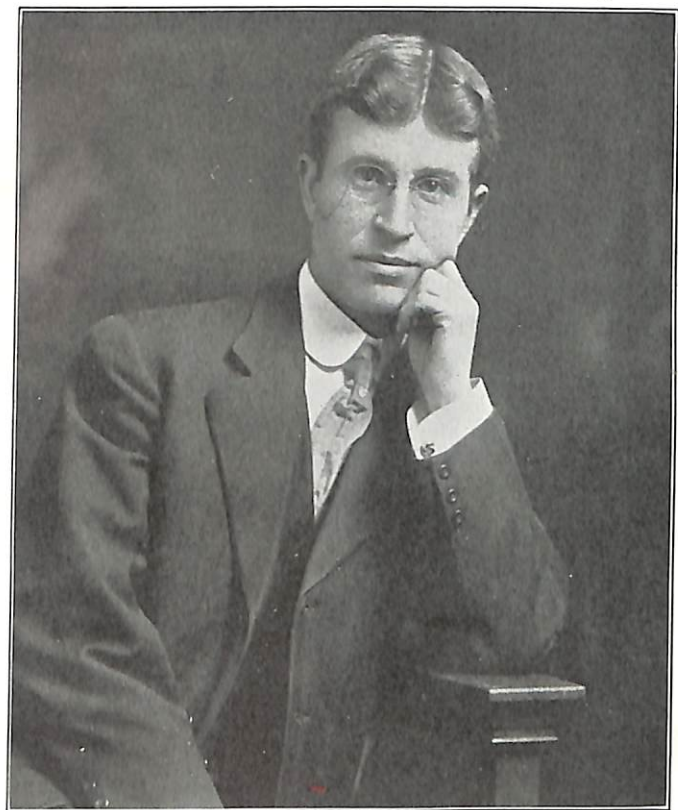
Հետեւաբար ընդեղէնները կոչուած են մեծ դեր կատարել Հողագործութեան մէջ, վասնզի կրնանք ցանել ընդեղէններ խոսքան Հողի վրայ եւ անոնք պիտի աճին՝ քանի որ բորակածինը օդէն կը ստանայ եւ երբ ամբողջացնեն իրենց աճումը՝ արօրով կը Հերկենք եւ կը թաղենք այդ բոյսերը Հողին մէջ ու անոնց պարունակած բորակածինը կը դործածենք ուրիշ բերքերու Համար:

Բորակածին քաղող այս մանրէները եկած են ահագին դեր մը կատարել՝ քանի որ կը Հայթայթեն տունկերու ամե-

նէն թանկագին սնունդը՝ բորակածինը՝ ինչ որ դեռ մարդն իսկ չէ կրցած լիուրի կերպով խլել մթնոլորտէն: Իրաւ է որ սկզբնաւորութիւն մը եղած է օդին բորակածինը ելեքտրականութեամբ ձեռք ձգելու, սակայն դեռ սուղ եւ դժուարին է այս եւ Հողագործին Համար աւելի շահաւոր է մանրէներուն միջոցաւ Հայթայթել իր պէտքը:

Ահա այսպէս, աչքէ եւ մտքէ Հեռու՝ կը գտնենք ամբողջ տիեզերք մը որ կը դործէ տենդոտ եւ եռանդագին: Անոր մէն մի շարժումը ազդերու Հարստութիւնը կ'աւելցնէ եւ անոնց բարօրութիւնը մե'րը կ'ապաւզովէ: Այս դիտութիւնը՝ մանրէարանութիւնը՝ դեռ մանուկ է. իսկ իր ապագան ո՞վ կրնայ դուշակել:

ՏԻՐԱՏՈՒՐ Ա. ՏԻՔԻՃԵԱՆ

Ծնած՝ 1881 Յուլիս 23ին Սեւերէկ. 1895 Եղեւիա Միս Շաթրքի Վարժարանը ընդունուած. 1898ին տեղւոյն Բարձրագոյն Վարժարանէն շրջանաւարտած եւ 1906ին Կեդր. Թուրքիոյ Գոլէճէն շրջանաւարտած. 1908ին Հարթֆըրտի Աստ. ձեմարանը մտած եւ երկու տարի ետք մտած է Շիքակոյի Համալսարանը ուրկէ 1912 Դեկտեմբեր 19ին շրջանաւարտած՝ Ընկերարանութեան, Փիլիսոփայութեան եւ գլխաւորաբար Աստուածարանութեան ճիւղերուն մէջ Ph. B. եւ M. A. տիտղոսներով: Այժմ քարոզիչ Շիքակոյի եւ Տնօրէն տեղւոյն Հայ Գաղթային Ընկերակցութեան մասնաճիւղին:

ԱՐԴԻԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՀԱՆԳԱՆԱԿԸ

ՏԻՐԱՏՈՒՐ Ա. ՏԻՔԻՃԵԱՆ

«Եթէ այդ խորհուրդը կամ գործը մարդոցմէ է, պիտի քակուի. հապա թէ որ Աստուծմէ է չէ՛ք կրնար ստիկայ քակել» :

ԳԱՄԱՂԻԼ

Աւանդութիւններն ու նախադաշարումները Հարազատ ըմբռնումներն են եղած անցեալին, ուղիղ դաւանանքը՝ իրենց ժամանակի տիրող ոգիին: Անցեալէն վերապրող այս Համոզումները, սակայն՝ այլեւս գուրկ՝ կենսական ծառայութիւն մը մատուցանելէ ներկային, դատապարտուած են կտրուելու և վատրուելու մարմնէն, ինչպէս կուրաղին, յօգուտ գործարանաւորին ընդհանուր ազատութեան: Նախադարեան այս յաւելումներուն վրայ կատարուած վերաբուժական գործողութիւն մ'է՛րարդիականութիւնը — մաքրագործում մը՝ պարզապէս, որ կը ձերբազատէ ներկան անցեալի բեռնաւորումներէն՝ զայն դէպի նոր կեանք ազատազրկելով: Կրօնա-խմաստասիրական շարժում մ'է՛ այն, բազմադարեալ նորածագ՝ բայց ուժեղ, որ կը ձգտի ներկայացնել կրօնքն իր Հարազատութեան մէջ ու մասնանշել անոր ներքին՝ մընայուն արժէքը, միջնադարեան կաշկանդումներէ իսպառ ազատ:

Կրօնական ո՛չ մի Հատուած, ո՛չ մի կազմակերպութիւն, կամ եկեղեցի, չէ՛ կրցած խուսափիլ արդիականութեան յարածաւալ այս շարժումէն: Հոսումէական Եկեղեցիին մէջ սակայն՝ անոր ցնցումը աւելի մեկին և աւելի ուժեղին է եղած, մանաւանդ՝ աւելի ուղղաՀայեաց, Հոն տիրող ծանրակշիռ գեղծումներու — կարգապահական, աստուածաբա-

նական ու աւետարանչական թերութեանց — պատճառաւ: Սուլ կուսակցամոլութիւն, ազատ խորհրդի բռնարարում եւ պապական «անսխալական» խժոժութիւններ անլուր, աւելի խորունկացած են ալիքները այդ ցնցումին, որ յար դրալի կ'ընէ ինքզինք տարբեր ձեւերու եւ երեւոյթներու տակ, ինչպէս է ընկերվարականութիւնը: Ախտանիշեր ամենքն ալ, զորս կարելի է դասաւորել սա երեք դժերով:

1. ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ, որ ծագում կ'առնէ տեղական Հանգամանքներէ: Իտալիոյ մէջ, զոր օրինակ, եկեղեցին անդադար կ'աշխատի միջամուխ ըլլալ ու միահեծան իշխել ժողովրդին աշխարհիկ եւ կրօնական դործառնութեանց: Տեղւոյն արդիականներն, ուստի, կը փախաքին եկեղեցին Համերաշխութեան մէջ դնել կառավարութեան Հետ, մանաւանդ՝ Համոզել զայն միանգամընդմիշտ՝ ձեռնթափ ըլլալ իր քաղաքական ազդեցութիւնը վերանորոգելու երազներէն: Փօկաձարօ, Տօն Բօմօրօ ձուրբի եւ Համախոհներ, կը վարդապետեն, թէ եկեղեցիի քաղաքական ազդեցութիւնը վերջ դառած է յաւիտեան. «Պաղուած է այն, պէտք է՝ ուստի՝ խոռվել անոր դերեղմանը»:

2. ԿՐՕՆԱԿԱՆ կամ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ, որուն ջատագովները կըրի բարոյականութենէն դժգոհ՝ կը պահանջեն, ի մէջ այլոց, կուսակրօնութեան ջնջումը: Ասոնց փախաքն է մերկայնել Կաթոլիկ եկեղեցին իր արտաքին ծիսական ձեւերէն ու արարողութիւններէն, որոնք բնոյթը ունին միջնադարեան աւերորդարանութիւնները քաջալերելու: Գրեթէ ամէն տեղ կը գտնուին ասոնք ու ճակատարաց պայքար կը մղեն, առանց Վատիկանը նկատողութեան առնելու:

3. ԳԻՏԱԿԱՆ, որուն նպատակն է ստիպել Եկեղեցին, որպէս զի ինքզինք պատշաճեցնէ դարուս ուսումնական ոգիին: Արբա Լուսողի եւ Հայր Թերէլի նման մտաւորականներ, բարձրօրէն Հմուտ՝ բնական գիտութեանց, պատմութեան եւ Ս. գրեկական քննադատութեան, յառաջապահ գիւնորներն են այս շարժման:

Արդիականութեան այս երրորդ ձեւն է իսկապէս, որ

կը ծնի ու կ'ողեւորէ միւս բոլոր պահանջները, կը ձեւաւորէ անոնց մասնայատուութիւնները, ներկայացնելով՝ բուն արդիականութիւնը: Գիտական արդիականութեան բնոյթը, եւ իբր զօրեղ շարժում՝ անոր արժէքն ըմբռնելու եւ կշռադատելու Համար պէտք է քննել անոր Հանգամանակը:

Սխալ է Վատիկանի այն պնդումը, թէ արդիականութիւնը փրկիստիայական դրութիւն մ'է, որուն վրայ կը ձեւուին անոր քննադատական բոլոր մեթոսները — Ս. Գրեկական կամ պատմական. ընդհակառակը, ինչպէս կ'ըսէ Թերէլ, «Քննադատական մեթոսն է որ մղած է զմեզ ձեւարանելու փրկիստիայական այլեւայլ եզրակացութիւններ, անտաշ ու անորոշ, պայծառ խորհելակերպ մը սակայն՝ որուն բոլորովին անձանօթ մը չէ Կաթոլիկ ջատագովը»: Այսուհանդերձ, Հետեւեալ չորս դժերով կարելի է շրջանակել արդիականութեան Հանգամանակը:

1. Աստուծոյ մնայունութիւնը. — Ըստ Հելլեն քրիստոնէութեան՝ «բացարձակ» եւ ըստ Մօլաւաի քրիստոնէութեան՝ «վերանցական» էակ մը նկատուած է Աստուած, անմատչելի ու անհաղորդ: Արդիականութեան Համար սակայն՝ Աստուած սոսկ արարիչը չէ՝ տիեզերքին, որմէ վեր կը մընայ եւ ուր կը միջամտէ պահ ընդ մէջ, այլ՝ գործող ուժը՝ տիեզերքի «ըլլալու» գործողութեան, շինութեան գործին մէջ: «Աստուած իտէպիներու իտէպը չէ՝, այլ՝ էակներու էակը եւ մեր կեանքին՝ կորիզը. դերագոյն գաղափարական մը չէ՝ այն, այլ դերագոյն կեանք մը եւ մնայուն գործունէութիւն մը», ինչպէս կը գրէ Ռ. Բ. Ինձ: «Հին դրութիւնը բնաւ չազգորդներ արգի միտքը: Անոր Համար աւելի՛ շահեկան է ու արժէքաւոր՝ գործունէութիւնը (բրօսէս), որուն մէջ Աստուած թէ՛ գործօն է եւ թէ՛ միանգամայն՝ անոր սկզբունքն է ու նպատակը: Արդիականը յեղաշրջման բարձունքէն կը գիտէ տիեզերքը ու մշտական շարժման մէջ կը տեսնէ զայն: Բարեշրջումը անոր Համար սկզբունք մ'է յատկապէս: Կաթոլիկ եկեղեցին, ինչպէս նաեւ «ուղղափառ» Բողոքականութիւնը, յունական փրկիստիայութեան կոթնած՝ աշխարհը «յաւիտեական կարգաւորութեան տակ» (ԻՐԲՐՆԸՍՈՐԱՐՐ) կ'ըմբռնեն, ամբողջովին կատարելագործուած ու

պատրաստ. մինչ արդիականութիւնը զԱստուած կը վարդապետէ «աշխարհային կարգաւորութեան տակ» (գօսմիք օրարք) յաւիտենական գործողութեան մը ընթացքին մէջ: Ուրիշ խօսքով. Աստուած մնայուն է:

2. Մարդկային պատմութեան միահարուստութիւնը. — Արդի բարձրագոյն քննադատութիւնը յեղաշրջած է պատմական տեսութիւնը: Որովհետեւ ո՛չ կաթոլիկութեան եւ ո՛չ ալ բողոքականութեան համար կայ բան մը՝ պատմութիւն կոչուելու արժանի: Անոնց համար ամբողջ պատմութիւնը կը դառնայ մարդկութեան՝ յանձին Ազամի անկումն, եւ անոր՝ յանձին Քրիստոսի վերականգնման ծխնիններուն վրայ: Արդիականութեան պատմութեան հորիզոնը սակայն՝ ընդարձակ է յանհունս: Այն կը հաւատայ մարդկային անցեալ ու ապագայ կեանքի միահաղունութեան (սօլիտէրիքի), եւ կը քարոզէ, թէ միեւնոյն բարեշրջող կրօնական սկզբունքը՝ յառաջդրմական յայտնութիւնն է Աստուծոյ, մարդկային պատմութեան մէկ ծայրէն միւսը, իբրեւ ամբողջութիւն մը: Ո՛չ մի ընդմիջում, ո՛չ մի անկում, բառին սփռալստիկ իմաստով, կայ Աստուծոյ հանդէպ՝ այս միահարոյն մարդկային կարօտին մէջ: «Մեր բոլոր բաժը», կը գրէ Թերրէլ, «այս է, թէ մէն մի կրօնք, երբ նկատենք զարգացումի եւ ընկերական յառաջացման այն աստիճանը, որուն հասած են այդ կրօնքին ուխտեալները, կրնայ մարդուն մէջ արթնցնել փորձառութիւն մը բարերար ու փրկատիթ: Աւելին կայ. կը պնդենք, թէ այն յայտնութիւնները, զորս կը տեսնենք քրիստոնէութեան եւ միւս բոլոր, անցեալ ու ներկայ կրօնքներուն մէջ՝ համահաւասար չեն բնաւ, այն՝ աստիճանաւոր, նուազ կատարելէն՝ դէպի կատարելագոյնը»: Այսպէս՝ արդիականութեան ազանդաւորներն իրենք գիրենք՝ մասը կը նկատեն ամբողջին, ազատ՝ միջոցի եւ ժամանակի սահմանաւորումներէն: Փ. Մապաթիէի բառերով, «անոնք ահազին շղթայի մը օղակներն են, եւ իրենց անկ է ըլլալ կենդանի, գիտակից եւ կամեցող օղակներն այդ շղթային»:

3. Փորձառական հիմտութիւն. — Քրիստոսի դաւանանքն էր, թէ անձնիւր ոք կարող է իր կրօնքը ձեռք բերել,

առանց վերանցական (քրէնտէնտէնթէլ) օգնութեան: Առողջ հաւատք մը, վստահութիւն մը մարդուն բնական կարողութեան նկատմամբ, զոր ի սրտէ կը դաւանին արդիականները: «Բանը ո՛չ ոքէ ծածկուած է. տիեզերական լոյսն է այն ամենուն վրայ ճառագայթող: Աստուածային միութեան ու աստուածային ամենակարողութեան յայտնութիւնը բնական բան մ'է ամեն անոնց մէջ, որոնք ուղիղ են եւ արդար»: Մարդուն այս կրօնական բնականութիւնը եւ ինքնակամութիւնն այնքան բանաւոր կը թուի արդիականներուն, որ անոնք նոյն իսկ պըղատոնականներուն չափ յառաջ կ'երթան պնդելու, թէ՛ «Աստուծոյ մասին մեր ծանօթութիւնը վերջիչում մ'է սոսկ»:

Արդիականութեան համար, ուստի, կրօնքը մարդուն ո՛չ թէ դուրսը, այլ ներսն է, մէջը: Անոր կեանքն իսկ է: Կրօնական ճշմարտութիւնները, աստուածաշնչական կամ եկեղեցական, կ'ազդեն մեզի, սոսկ՝ որովհետեւ անոնք կոչ կրնան ընել մեր լաւագոյն անձներուն: Եւ այս ներքին հաւաստիքին վրայ հիմնուած է մեր բոլոր վստահութիւնը վերջնագոյն իրականութեան նկատմամբ, զեր ի վեր քան միւս բոլոր բանական փաստերը, եթէ կան երբէք:

4. Հոգեւոր ուսմկալարութիւն. — Ըստ աւանդական տեսութեան, եկեղեցին միշտ նկատուած է հաստատութիւն մը, ծագմամբ գերբնական, որ կը մեծնայ ու կը ձեւաւորէ ինքզինք՝ արտաքոյ կարգի եւ հրաշալի եղանակով մը, եւ որ անջատ է իսպառ զինք չըջապատող ընկերական եւ քաղաքական աշխարհէն: Պատմական քննադատութեան դատաւճարն տակ՝ քայքայուած է այս ըմբռնումը: Արդիականները յենլով բարձրագոյն քննադատութեան կը պնդեն, թէ Յիսուս բնաւ չխորհեցաւ եկեղեցական կազմակերպութիւն մը ստեղծել: Անոր մտքէն անդամ չանցաւ այսպիսի գաղափար մը: Եկեղեցին բնական, եւ ո՛չ թէ գերբնական, օրէնքներու համաձայն ծնունդ առած է — «Հաւաքական խիղճով» — ճիշդ ինչպէս ուրիշ համադրձակցական ընկերակցութիւն: Անհատ հաւատացեալները, բաղձալով մէկզմէկու հաղորդել իրենց հաւատքը, պէտքն տեսած են հաւաքական մարմնի մը, ուսմկալարութեան մը, որ հսկէ հասարակաց բարւոյն ու միանգամայն քարոզէ եւ արձարձէ զայն: Այսպէս, արդիականու-

թիւնը կը դաւանի եկեղեցին իբր ընկերական իրողութիւն մը, տիեզերական գործ մը — ռամկալարական ստացուածք մը:

Արդիականութեան այս Հանդանակին «աւաղելի արդիւնքները»՝ գերազդրելու ջղայնութեան մատնած են Կաթողիկ եկեղեցին: «... վերջերս», կ'ըսէ Պիոս Ժ., «Քրիստոսի խաչին թշնամիներու թիւը աւելցած է մեծ չափով. մարդիկ որոնք, արուեստով բոլորովին նոր ու խաբերայ, կը ջանան քանդել Քրիստոսի կենսական ուժը, եւ, եթէ անոնց մնայ, ամբողջովին հիմնայատակ կործանել Քրիստոսի թաղաւորութիւնը»: Ուստի, Պետրոս Ալլյուէզի նախանձախնդրութեամբ՝ անորակելի խտուրթիւններ ձեռք առնուած է Հռովմէական աթոռի կողմէն, ճզմելու, ջախջախելու ու մահացնելու, եթէ կարելի է, նորածին օձը իր որորանին մէջ:

Արդիականութեան հասցէին պապական այս անլուր ամբաստանութիւնը, եւ հալածական կոշտ խտուրթիւնները անոր Հանդէպ, արդարացի՞ են, թէ ո՛չ, Հոս ի վիճակի չենք մանրամասնութեամբ ճշդելու: Սա չափն ակնյայտնի իրողութիւն մ'է, թէ արդիականութեան Հանդանակը՝ մեծապէս կ'ազդէ «նուիրական կարգապահութեան, Ս. Գրոց թարգմանութեան եւ հաւատոյ գլխաւոր խորհուրդներուն»: Քանզի երբ քննենք Հանդանակը՝ իր զանազան առընչութիւններուն մէջ, կը դանենք, 1) Արտաքուստ յայտնութեան գիցարանական գաղափարը կը փշրի անխուսափելիօրէն, 2) Աւանդական խել մը բաներու «բացարձակ» արժէքը անխուսափելի կը մնայ, եւ 3) Եկեղեցւոյ բացարձակ հեղինակութիւնը կը խափանի յաւիտենապէս:

Հետեւանքներ են ասոնք, որոնք արմատաքի կը յեղաշրջեն մեր ամբողջ ըմբռնումները — կրօնական, եկեղեցական, ծիսական, վարդապետական եւ աստուածաբանական: Յրանսացի արդիականի մը մէկ երկասիրութեան նկատմամբ՝ Փրինսթընի Աստուածաբանական Պարբերականի 1907 Հոկտ. թուոյն մէջ երեւցած զրազատականին հեղինակը՝ իրաւացիօրէն կը շեշտէ, թէ.

«Քննադատութիւնը, զոր կը ջատագովէ նա (արդիականը), քննադատութիւն մ'է, որ արդարեւ Քրիստոնէութեան պատմական հիմունքը կը սարսէ ամբողջովին, ու կը շինէ

զանոնք բոլորովին տարբեր նիւթերէ, ու, հետեւաբար, բոլորովին տարբեր ձեւով...: Հակադերքնականութիւնը՝ ներկայ տիրող քննադատութեան, ե գերքնականութիւնը քրիստոնէական կրօնին հարազատ սկզբունքներն են. որոնց ներդաշնակ գործակցութիւնն այնքան կարելի է եւ գործնական, որքան կրակին ու ջրին համերաշխութիւնը:

«Աբբա Լուսղի եւ Աբբա Հութինի կրնան տարբեր մտադրած ըլլալ, եւ տարբեր երեւակայած. անոնց ըրածը սակայն՝ բոլորովին հեռի է իրենց մտադրութենէն: Անոնք կը խմորեն Հռովմէականութիւնը այն տեսակ խմորով մը, որ յարածուն է ու չկրնար դադրիլ, մինչեւ որ Քրիստոնէութենէն չլտարէ ամեն կենսական տարր: Հռովմէական «Քիւրիա»ի — Վատիկանի — դատը, այս պայքարին մէջ, դժբաղդարար շիթութեամբ է բուն իսկ քրիստոնէութեան դատին հետ»:

Այս վախը, այս ծայրայեղ դժուշաւորութիւնը պահպանողականութեան բնորոշ յատկութիւնն է, թերահաւատ ու կասկածոտ վերաբերում մը արդիականութեան Հանդէպ: Սակայն ինչո՞ւ վախնալ արդիականութենէն. ինչո՞ւ խորթ աչքով դիտել շարժում մը, որ կը հեամատի ճշմարտութեան ի խնդիր, եւ ինչո՞ւ թերահաւատիլ, թէ ճշմարտութիւնը կը ընդհանրուի, եւ ինչո՞ւ թէ մարտութիւնը կը ընդհանրուի: Ուստի, «Ատ մարդոցմէ մէկը՛ կեցէք ու թող տուէք զանոնք, ինչու որ եթէ ատ խորհուրդը կամ գործը մարդոցմէ է, պիտի քակուի, հապա թէ որ Աստուծմէ է, չէ՛ք կրնար ատիկայ քակել, չըլլայ թէ Աստուծոյ դէմ մարտնչող ալ դառնուիք»:

ԱՄԵՐԻԿԱՅԱՅ ՈՒՍԱՆՈՂ ՄԻՈՒԹԵԱՆ

ՆԵՐԿԱՅ ՄԱՍՆԱՃԻՂԵՐՈՒՆ ԳԻՒԱՆՆԵՐԸ

ԿԵԴՐՈՆՍԱԿԱՆ ԳՈՐԾԱԳԻՐ ՄԱՐՄԻՆ

Snf. S. h. ԳԱՊԱԳՃԵԱՆ, Նախագահ   Ս. Պ. ԳՉԻՐԵԱՆ, Փոխ-Նախագահ
ԳԷ. Ա. ՍԱՐԱՅԵԱՆ, Քարտուղար   Ա. ԳՈՒՅՈՒՄՃԵԱՆ, Փոխ-Քարտ.
Snf. Վ. Յ. ԳԱԶԱՆՃԵԱՆ, Գանձապետ

ՄԱՍՆԱՃԻՂԵՐՈՒ ԳԻՒԱՆՆԵՐ

ԷՆ ԱՐՊԸՐ, ՄԻՇԻԿՐԵ

Ա. ԳՈՒՅՈՒՄՃԵԱՆ՝ Ատենապետ
Հ. ՄԱԼԷՃԱՆԵԱՆ՝ Փոխ-Ատենապետ
Մ. Գ. ՏԷՅԻՐՄԷՆՃԵԱՆ՝ Գանձապետ-Ատենադպիր

ՆԻՒ ԵՈՐԳ

Ս. Հ. ՍԱՐԱՅԵԱՆ՝ Ատենապետ
Կ. ՔԻՐԻՔՃԵԱՆ՝ Ատենադպիր
Ս. Մ. ԳՕԶԵԱՆ՝ Գանձապետ

ՆԻՒ ՀԷՅՎԸՆ, ՆԷՊ

Ա. ԶՕՐՊԱՃԵԱՆ՝ Ատենապետ
Ե. ՎԱՍԾԵԱՆ՝ Ատենադպիր
ՕՐ. Վ. ԿԻՒԼԵԱՆ՝ Գանձապետ

ՇԻՔԱԿՕ

ԼԵՒՈՆ ԱՐԾՐՈՒՆԻՒ՝ Ատենապետ
ԿԱՐԱՊԵՏ ՓԱՅԷԼԵԱՆ՝ Ատենադպիր
ԱՐՇԱԽԻՐ ԻԳՆԱՏԻՈՍԵԱՆ՝ Գանձապետ

ՊՕՍԹՈՆ

Յ. Յ. ԶԱԳՄԱԳՃԵԱՆ՝ Ատենապետ
ՄԵԼՔԻՍԵԳԵԿ ՄՈՒՐԱՏ՝ Ատենադպիր
ԱՐԱՄ ԽԱԶԱՏՈՒՐԵԱՆ՝ Գանձապետ

ՅԻՎԱՏԷԼՅԻՍ

Տարթ. Տ. Հ. ԳԱՊԱԳՃԵԱՆ՝ Ատենապետ
Տարթ. Մ. ՅԱԿՈՒԲԵԱՆ՝ Գանձապետ
Վ. ՆԷՏԻՐԵԱՆ՝ Թղթակցութեանց Ատենադպիր
Լ. ԳԱԶԱՆՃԵԱՆ՝ Արձանագրութեանց Ատենադպիր

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0148704

15814